

KORUNK 1990–2025

MIRCEA DINESCU

Tánc

A halál az utcákon újságot olvas,
mit halott csavargók arcán talál,
és kocsmába jár és poharat forgat,
és itt a halál, és ott a halál.

Hát húzd meg magad és nyaljad a talpát,
vagy légy nagyvilági, mind édeskevés,
a Hagia Szophia fénylő hatalmát
tükrözheti benned a vér meg az ész.
Ó, finom kis haláltánc, csörgesd a láncot,
mely érzékeny szolgaság eszköze lett,
e húsunkban lüktető örök Bizáncot,
hogy hol Európa, hol pedig Kelet.
(1990. 1.)

Lászlóffy Aladár fordítása

FEJTŐ FERENC

Kolozsvár vagy Strasbourg

Nagy örömmel értesültem arról, hogy Kolozsvár és Strasbourg ikerpárra leltek egymásban. Bár Strasbourgot közelebbről ismerem, mint Kolozsvárt – amelyet főleg történet könyvekből, fényképekről meg Kolozsvári Grandpierre Emil, ifjúkori barátom önéletrajzából ismerek –, érzelmi kötődésem Kolozsvárhoz, egész Erdélyhez nem csekélyebb, mint Strasbourghoz, amelynek egyeteme gyakran lát vendégül, és nemrég tudományos tanácsa tagjává választott. De idő-

Mi jobbat, szebbet kívánhatnék [Strasbourg] ikervárosának, Kolozsvárnak, mint hogy, ege kitisztultával, néki is megengedje a sors, hogy azzá legyen, amely szerepre hivatott: a magyarság és románság kibékülésének, együttélésének és Európába való közös illeszkedésének jelképe és központja.

sebb erdélyi barátaim talán még emlékeznek arra, hogy Gaál Gábor *Korunkjának*, hol a magam nevéen, hol Fülöp Ferenc névvel hosszú éveken át munkatársa voltam, és a *Korunkban* jelent meg első, hosszabb lélegzetű tanulmányom József Attiláról, amelyben, egyike a kevés elsőknek, kiemelkedő költői nagyságát méltattam.

De Strasbourggal való megbarátkozásomat is magyaroknak köszönhetem. Először 1956-ban találkoztam vele az alkalomból, hogy az '56-os magyar menekülteket, többek közt Király Bélát, Kéthly Annát, a rajnai város hatóságai és lakossága meleg ünnepélyességgel fogadta, és egy régi jó barátom, Bajcsa András, aki egy építészmérnöki irodában folytatott munkája mellett arra is talált időt, hogy Magyarországon kezdett Montaigne-fordítását folytassa, Strasbourgban telepedett le. Bajcsa kitűnő kalauz volt a város kanyargós utcáin keresztül, és együtt sétálgatva, minden alkalommal megújuló ámulattal és megrendüléssel szemléltük a székesegyházat, a román és gótikus stílus egybenövésének ezt a remekét, amelyben egy hajdani csodálója, Goethe, „a fönség és a kecsesség, a hatalom és a báj szövetkezésének” illusztrációját látta.

A kép, amely Kolozsvárról él bennem, már csak azért is hasonlít képzeletemben Strasbourghoz, mert a két egymástól oly messze eső város ugyancsak a pluralisztikus civilizációnak gyermeke, a stílusok éppúgy keverednek épületeiben, mint az emberek, vallások, nyelvek, etnikumok kerületeiben. Ha Strasbourg évezredes történelmét a germánok és franciák civakodása töltötte be, egyeteminek alapköveit francia király rakatta le, mielőtt a német nyelvi művelődésnek és nemzeti tudatra ébredésnek egyik központja lett.

Nem felejthetjük el, hogy egy Johann Wolfgang Goethe nevű diák az egyik szálló lépcsőházában ott találkozott az éppen könnyzacsógyulladásban szenvedő Herderrel, aki nemcsak az elzászi népi költészetre, hanem az óhéber költészetre is felhívta figyelmét, és akitől megtanulta, amit az erdélyi magyarság tudósai, írói és költői, Apáczai Csere Jánostól Aprily Lajosig és Kányádiig ugyancsak tudatosítottak, hogy a költészet nem magánügy és magánszórakozás, hanem Welt- und Völkergabe, népügy és világadottság. Strasbourg története arra tanít, hogy uraságok múlnak, de a nép, az emberség és a műalkotás marad, ha ügyelnek rájuk. Egyenruhák váltakoztak, de a város képe nagy vonalaiban az maradt, amivé a strasbourgi Hausmann, a francia Gayot intendáns, a középkori sikátorokat áttörve, de a lényeges értékeket megtartva, már a XVIII. század vége felé korszerűsítette.

Kolozsvár és Strasbourg. Elzász és Erdély. Három háború folyt Elzász birtokáért. A francia uralom éppúgy rajta hagyta nyomait, mint a vilmosi császárság, és a náciák ütötte sebek ma sem gyógyultak be egészen. De, és itt a példa – Strasbourg többé nem Erisz almája, hanem a német és francia géniusz kibékülésének, az európai egységnek a szimbóluma, az Európa Tanácsnak, az Európa Parlamentnek székhelye. Strasbourgot a két nemzet kiengesztelődése tette igazán azzá, amire földrajzi helyzeténél és vegyes népességénél fogva hivatva volt. Életerőt, szorgalmat, jólétet, műveltséget sugárzó központtá.

Mi jobbat, szebbet kívánhatnék ikervárosának, Kolozsvárnak, mint hogy, ege kitisztultával, néki is megengedje a sors, hogy azzá legyen, amely szerepre hivatott: a magyarság és románság kibékülésének, együttélésének és Európába való közös illeszkedésének jelképe és központja.

(1990. 6.)

Melyik Európa? Es mióta és mennyi az enyém belőle? Mintegy húsz évszázada lakják őseim időszámításuk ama 5750 esztendejéből, melyet a szellemi Európa saját hagyományaként tisztel az ótestamentum érdemén. Paradox-e, hogy azt az oly gyakran megsértett tízparancsolatot, mely nem ezen a földrészen született, európaiságunk erkölcsi kötőanyagaként fogadjuk el, mint vallások, kultúrák, etnikumok közös kincsét?

Mekkora Európát vallhatok a magaménak? Szárnyaszegett vándorkedvemnek komor sorompók szabtak szűk határt. Térképemen a Finn-öböltől a Dalmát-tengerig követhetem a nemcsak gondolatban megtett utakat. Kilométerekben sem kevés, élményben mérhetetlen – és mégsem elég. Az enyém Auschwitz, ahova igazi európaiak szolidaritása révén nem hurcoltattam el gázkamrára ítélt gyermekként; de rokonok és játszópajtások kínhalála jogosít fel, hogy lelki birodalmam rettenetbugyraként ne tudjam, ne akarjam kitépni személyes útikönyvemből; és Weimar is az enyém, bár ott sem jártam, de maga Goethe hagyományozta rám is, a legegyetemesebb Európa-modell, Faust nagylelkű gesztusával. És nem fehér folt, hanem meghitt városom Párizs, ahova –, minden szeptemberben eszembe jut – „tegnap beszökött az ősz”, s ha nem koptattam is köveit, tudom hogy „A Rue Cujas sarkán egy kissé lejt a járda”.

Olvadás és írás, végtelen sorok békés seregei hódították meg nekem ezt a kiismerhetetlenségében is ismert földrészt. Már az ókori görögök felajánlották Prométheusz tüzet, Ariadné fonalát, Odüsszeusz fortélyát – örök hálára köteleztek vele; örökségem a mejeutika, hogy kérdezsek fáradhatatlanul, és Szókratész bürökphara, hogy ne feledjem, az értelmiségi rangját nem kitüntetések számával, hanem szellemi bátorságával mérik.

Gettólakók ivadékaként, hogyan, milyen joron lehetek büszke a középkori katedrálisokra? Hadd válaszoljak a filozófus, teológus és orvos Maimonidesszel, aki a XII. században így fohászzkodott: „Istenem, telítsd lelkemet a művészet és minden élőlény szeretető veii... Tégy mindenben mértékletessé, csak a tudomány szereteteken legyen telhetetlen!”

Nem kaptam meghívó levelet, se útiköltséget Shakespeare-től, Swifttől, Boswelltől. Virginia Woolftól, Beckettől – nincs, nem is volt, hátha lesz angol vízumom. (A Doveri átkelés személyes élményem mégis: Cs. Szabó László volt a szellemi idegenvezetőm, ugyanő, akinek honvágya a közép-kelet-európai földönfutó keserűségével hangolta át a Római muzsika édes zengeteit.)

A mi európai közösségünk inkább kulturális, mint földrajzi vagy politikai természetű. Talán elég a dialógushoz, talán kevés. Nem biztos, hogy értenék a felsoroltak, kik és milyenek vagyunk. Ám hinnem kell, hogy értjük-értem őket, különben hogyan tudtam, mertem volna írni róluk. Európa-képem csonka lenne nélkülük – az 6 Európa-képük hiányos nélkülünk. Szükségletemmé váltak, s mindig készségesen a rendelkezésemre állnak, valahányszor közös barátaink, a könyvek útján meghívom őket, hogy mint József Attila Thomas Mann-nak, elmondjam az emberhez méltó vagy olykor éppen méltatlan gondokat.

Hiszen furcsa ez az én Európám. S mert ilyen furcsa, nem hiszem, hogy csak ahhoz van közöm az Európa-szimbólumból, az Európa-valóságából, amire büszke lehetek. A húszas években egy francia antropológus archaikus közösségek életet vizsgálva valahol a Csendes-óceán térségében, hosszú időt töltött egy –

tisztesség ne essék szolván – kannibál törzs körében. Megtanulta nyelvüket, megismerte szokásaikat, megnyerte bizalmukat. Megtudta, hogy valahányszor gyűjtőgető-vadászó életformájuk nem biztosítja a létfenntartáshoz szükséges táplálékot, a szomszéd törzsekkel vívott hadakozás során dől el, melyik lesz jólakott győztes, melyik legyőzött élelem. A „tapasztalatcsere” során tudósunk mesélt a törzsfőnököknek arról a saját földrészén lezajlott háborúról, melynek kimenetele életek millióiba került. „Ti győztetek?” – kérdezte felcsillanó szemmel a törzsfőnök. „Igen” – vallotta be nem túl önérzetesen az antropológus. „És hogy tudtatok annyi embert megenni” – hangzott fel a hitetlenkedő kérdés. „Nem ettük meg őket! Mi nem azért háborúzunk...” „De hát akkor miért kellett annyi harcost, asszonyt és gyermeket elpusztítani?” – döbbsent meg a törzsfőnök. Az európai tudós ekkor jött rá, hogy az emberevők kezdetleges idiómájával nem lehet kifejezni azokat a bonyolult érték- és érdekszempontokat, ideológiákat és területi igényeket, etnokulturális különbségeket, melyeket a gazdag, pontos, árnyalt európai nyelvek tökéletes fogalmi apparátussal urálnak, mindenre – a háborúra, népiértésre is – magyarázatot kínálva.

S ha rákérdezek újra meg újra, reménykedve és kételkedőn-szorongva hazámra és házamra, jogomra és kötelességemre, országfokra és Európára, arra, amit örököltem, s arra, amit tovább kell adnom, nem először idézem azt a Szabó Lőrincet, számomra az igazit, aki vall:

Tanítóm minden, ami él, apám a múlt egész világa s addig terjed hazám határa, ameddig az agyam elér.

(1990. 6.)

KÁNTOR LAJOS

K mint Korunk – k mint kötés

Egy új év, egy új évtized (az évszázadban s az évezredben az utolsó) ismét megszólalásra, vallomástételre kényszeríti a szerkesztőt. 1989/1990 forradalomlás fordulóján egyáltalán a folytathatóság ügyében kellett színt vallani, ami természetesen feltételezte a „történelmi tévedések” visszamenőleges hangsúlyozását, hogy – bár óvatosan zárójelet és kérdőjelet egyszerre használva – utalni lehessen a távlatokra. A *Korunk* volt a tét, a harmadik folyam megalapozása. És milyen távol került (nem csupán évtizedekben számolva) 1990 a folyóirattörténetünkben meghatározó 1926-tól s talán még távolabb 1957-től, olyan elrugaskodással kellett startolnunk, hogy megpróbáljunk helytállni az új sajtómezőnyben, még inkább pedig a kihívások, a feladatok sűrűjében. A régóta időszerű, 1989 decemberében nálunk is nyilvánosan lehetővé vált képzázások és zászlótépek korában egy hatvanöt éves, nemzetiségi, kisebbségi sorshoz kötött, liberális-baloldali múlttal megáldott-megvert vitafórum – egy romániai magyar értelmiségi folyóirat – mi mást tehetne, mint hogy szakítva az elődök világnézeti egyoldalúságával, a lyukasztott zászlók lyukjára írja: Credo, quia absurdum...

Mégsem utolsó kört szeretnénk futni, tépett zászló alatt, hanem egy nem behatárolt, hosszabb táv új szakaszában kívánjuk felvenni a versenyt nálunk fiatalabb és sokkal fiatalabb versenytársakkal. Csupán 365 nap alatt, illetve letelte után látnunk kell, mennyi szomorúság, tanácsstalanság gyűlt épp a forradalmat vívott egyetemista és munkásifjúság arcára. Mi, akik több csalódást értünk és szenvedtünk meg az elmúlt évtizedekben, talán több reménnyel vágunk a közös

útnak, mint azok, akik első csalódásuknál tartanak. Már a diktatúra alatt és az eufóriás első napok, hetek után ugyanis tudhattuk, tudnunk kellett, hogy ebben a térségben csak hosszú folyamatban érvényesülhetnek azok a szükségszerű (forradalmi) változások, amelyek tőlünk egy kicsit nyugatabbra és északabbra egyértelműbben – bár ugyancsak súlyos belső ellentmondásoktól terhelve – mennek végbe. Nemcsak a modern természettudomány és a filozófia, hanem a politikai realitás is mondatja velünk: most igazán *téridőben* kell gondolkoznunk, vagyis nem szabad hagyni, hogy időt és teret egymás ellen – és ellenünkre! – játsszon ki bárki is.

Ezt vonatkoztatnunk kell mindenekelőtt a „menni vagy maradni” évek óta egyre tragikusabb formákat öltő erdélyi, romániai dilemmájára. Mert a kivándorlás kérdését így is tétélezni lehet: aki elmegy, időt vagy teret veszít? Van, aki a „sajátosság méltósága” (ma egyre vitatottabb) tétéle nevében és sokszorosán (folyamatosan?) meggyalázott gyakorlata következtében választja az országutak, városok (országok), szükségelakások vándora státust. Mások az európai szabadságeszményre hivatkoznak – és ebbe nyilván beleértik (s ők a legőszintébbek!) a gazdasági perspektívákat, az itthoni távlathiányt. Pontosabban: türelmetlenségüket a mozdulatlanságnak mutatózó csigalassú változások miatt. Egyszóval, hogy időt nyerjenek, feladják a számukra természetszerűen adott teret, mást keresnek helyette, és ezzel újabb – egyre inkább világméretű – konfliktushelyzetbe kerülnek. Ha végül is szerencsésük lesz, és valóban megnyerik (visszanyerik életükből, a sokaktól el orzotból) az időt, előbb-utóbb felébred bennük a vágy, az igény valamiképpen betölteni mégis az elhagyott, az elveszített teret, visszakapcsolódni – sikeres üzletemberi, szakemberi, esetleg politikusi minőségben – a szülőföldhöz. Ma lényegében már ennek is tanúi vagyunk a közép-kelet-európai, annyit vitatott térségben. Ez a folyamat nyilvánvalóan történelmi, tehát nevetséges volna publicisztikai ráhatással, retorikával próbálni változtatni a tényeken. A gazdasági törvények azonban erősebbek az etikaiaknál, épp ezért vélhetjük, hogy a jelzett folyamat immár kétirányú mozgásként is felfogható. És természetesen van még egy, korántsem elhanyagolható tényező: sokmillió serege azoknak, akik meggyőződésből vagy nehézségük miatt, vagy egyszerűen azért, mert másként el sem tudják képzelni az életüket, mint ahogy és ahol eddig élték – maradnak. Maradnak a szülőföldön, esetleg épp a szülőfaluban, szülővárosban. A *téridőt* az ő szempontjukból – a mi szempontunkból is újra kell gondolni, megpróbálva idő és tér változását ebben a földrajzi-politikai régióban is a világszinthez közelíteni (némielg).

Íme a koordináták, melyek között az új *Korunk* helytállni próbál. Kategóriák, konstellációk, korrekciók, kritériumok – csupa figyelmeztető „k”, amelyek legújabbkori történetünket írják. A régebbi, előző történetből – emlékezetünk s az idegen szavak szótára segítségével – melléjük kell írunk e szintén k betűs szavakat: kaleidoszkóp, kaliber, kapitalizmus, katalizátor, katasztrófa, kommunizmus, kompromisszum, konstruktivizmus, kozmopolita, kozmosz, kultúra, kultusz, kurzus, kvantum. A *Korunk*-kezdő „K”-ből remélhetőleg jó néhány kihullt, kihull fokozatosan a rossz emlékü kísérőfogalmakból, de marad a legfontosabb: *kultúra*. A magyar nyelv értelmező szótárából pedig – mert hát magyarul írunk – ugyancsak illik ide másolnunk a számunkra fontos k betűs (számítási? mértani?) sort: kapocs, kapu, kar, kard, Kárpátok, kenyér, kérdés, kéz, kezdet, kiáltás, korszak, költészet, kőműves, könny, könyv, körkép, kötelez, közeleg, közösség, közvélemény, közvetít, kulcs, kutat, külföld, küzd.

A kulcsszót szándékosan kihagytam a felsorolásból, hogy a többi fogalmat is magyarazzam, erősítsem vele: *kötés*. Amiképpen őseink mondták, új *kötést szerzünk*. Maibb szóhasználattal – amit azonban a kereskedelem erősen devalvált – új szerződés-kötést ajánl olvasóinak a *Korunk*. Tovább nem részletezve a feltételeket, kérjük, nézzék meg, mit kínálunk az új folyóirat-borító alatt...

Kolozsvár, 1990. december 20–21.
(1991. 1.)

BAJOR ANDOR

Nem értem a kurdokat

Nem is értem, mit akarnak a kurdok, amikor azt sem lehet tudni, hányan vannak, kétmillióan, tízmillióan vagy húszmillióan, mert a kurdokat meg sem számolták becsületesen a kurdok. És nem lehet azt sem érteni, még mit is szeretnének a kurdok, amikor van nekik öt szép és becsületes hazájuk, és nem lehet tudni, ez miért kevés a kurdoknak. Vajon még mit is akarhatnak a kurdok, amikor írhatnak arab betűkkel, latin betűkkel, sőt cirill betűkkel is, de úgy látszik, háromféle írás még mindig kevés a kurdoknak. Talán a kínai jelekre is fáj a foguk, vagy ki tudja, az indián csomóírásra is, az ógermán rúnákra is, nemkülönben az egyiptomi hieroglifákra, hogy még avval is körmölhessenek a kurdok. Nem lehet megérteni ezeket a kurdokat, hogy még mit akarhatnak, amikor a törökök elfogadják töröknek, az irániak iráninak, az arabok pedig arabnak a kurdokat. De ez sem elég a kurdoknak, és addig mozgolódnak, amíg a törökök arabnak, az irániak töröknek, az arabok pedig irániaknak nézik a kurdokat. Azonban evvel sincsenek megelégedve a kurdok, szájálnak, lövöldöznek, és képesek kiagyalni, hogy újabban mérgeggázzal is irtják a kurdokat, és nem is tudom, mit akarnak evvel elérni a kurdok. Hacsak nem azt, hogy ezt a képtelenséget megcáfolják a törökök is, az irániak is, mert csak nem vesznek össze az irániak a törökökkel, a törökök az arabokkal mindössze azért, mert mindenféle rémséget képesek kitalálni a kurdok. Teljességgel érthetetlen, hogy mit akarnak a kurdok, amikor bárhová menekülhetnek, lévén hogy az égvilágán senki se irtja mérgeggázzal, mint a poloskát, a kurdokat. Én igazán nem értem, miért volna olyan nagy istencsapása az emberiségre, ha annyi jóakarát, segítség és támogatás után csakugyan kipusztulnának a kurdok, és miért kerítenek a kipusztulásuknak ekkora feneket, kétség sem férhet hozzá, hogy a kurdok. Sőt tulajdonképpen azt sem értem, kik is valójában a kurdok, miért ugrálnak, panaszkodnak, harcolnak, menekülnek, és miért akarnak mindenáron kipusztulni, ha a kurdok igazából kurdok. És teljességgel senki sem érti, valósággal vannak-e kurdok, vagy csak azt állítják magukról, hogy kurdok, és közben egy szedett-vedett gyülevész népség, amely így szeretné magát megkülönböztetni azoktól, akik egyáltalán nem kurdok. Én legalábbis végképp nem értem, miféle vidéki szűk látókörű banda lehetnek a kurdok, akik azt képzelik, hogy az emberiség bármiféle jelentőséget tulajdonít a kurdoknak, és valahol is a nagyvilágban, akár egy miniszter, akár egy természetbarát vagy akár egy állatvédő társaság pénztárosa szívpanaszokkal szanatóriumba kerül, pusztán attól a közömbös hírtől, hogy mától kezdve egyáltalán nincsenek többé kurdok.

(1991. 5.)

Kevés olyan pontatlanul használt tulajdonfőnév van közéletünk nyelvezetében, mint Erdély”, talán csak a belőle képzett fogalom, az „erdélyiség” információmentes, bizonytalanabb. Ennek legfőbb okát abban látom, hogy nyomtatott írásbeliségünk és hírközlő szóbeliségünk fogalomhasználata nagymértékben nélkülözi a tudományos megalapozottságot, s helyette mindent eláraszt a könnyed vagy könnyelmű zsurnalizmus.

Persze magam is ennek a könnyedségnek a csapdájába, esem, mikor néhány sorban válaszolok e folyóirat szerkesztőinek olyan kérdéseire, melyeknek szabatos kifejtése terjedelmes tanulmányt igényelne.

Erdély *földrajzi-történelmi kategória*, semmiképpen sem azonos azzal a 102 000 négyzetkilométer nagyságú területtel, melyet az első világháború után a békeszerződés Magyarországtól Romániához csatolt.

A *történelmi Erdély* földrajzilag jól körülhatárolható: kelet–nyugat irányban Zágontól Sebesvárig, észak–dél irányban a Meszestől a Fogarasi-hegyekig foglalta magában a Kárpátok ölelte 57 000 négyzetkilométernyi térséget. Erre a területre terjedt ki a középkori magyar királyság idején az erdélyi vajda joghatósága. Mohács után, a fejedelmi korban, időről időre változott a nagysága annak a területnek, melyet János Zsigmondtól kezdve Apafi Mihályig az uralkodó magáénak mondhatott. A Habsburgok hangzatos elnevezésű tartománya, a Nagyfejedelemség, hozzávetőlegesen azonos volt a történelmi Erdéllyel. Ennek a térségnek történeti-szervezeti emlékeként él még a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség – mint egyházkormányzati egység –, melyet éppen az elmúlt napokban emelt érsekségi rangra a Vatikán.

Az utóbbi évtizedek román történetírása meghonosította a *három román ország* fogalmat. Havaselve (Munténia) és Moldva mellett harmadik országgként Erdélynek (Transilvania) nevezi Románia Kárpátok övezte térségét, mellyel a trianoni békeszerződés okán gyarapodott az ország.

A mai Romániában élő magyarságnak öneszmélkedésében és politikája meghatározásában természetesen az ország egész területén élő magyarsággal kell számolnia, és a partikularizmusokat nagyon körültekintően kell figyelembe vennie. Mert nem kétséges, hogy például az „erdélyiség” fogalmával nem sokra megyünk mondjuk a temesi Bánság vagy a Partium magyarjai mai politikai-művelődési gondjainak számbavételében és megoldásában.

Az erdélyiség *politikai és esztétikai kategória*. Múltja van. Koronként változó megjelenésében állandó meghatározó sajátosság a soknyelvűség és a többvallásúság számontartása. Bölcsője Európának abban a régiójában ringott, ameddig még kiterjed a nyugati kereszténység, ahova még elhatott a reformáció, és ahol az európai kultúra nagy stíluskorszakai: a romantika, gótika, reneszánsz, barokk és klasszicizmus, ha ütemeltolódással is, de rendre meghonosodtak, s részévé tették az itteni alkotásokat a kontinens művelődési életének. De ebben az európai régióban jelen van már a bizánci egyházi hagyomány is, zenében, folklórbán, díszítőművészetben pedig a kelet-európai és balkáni elemek csodálatos egymásmellettségét és a Nyugattal is érintkező kölcsönhatását érzékelhetjük.

Az erdélyiség vagy transzszilvanizmus az idők folyamán, mint *védekező*, még inkább mint tapaszideológia jött létre. Mindig a birtokon kívülinek volt érdeke az erdélyiségben megkapaszkodnia. A kedvezményezett helyzetű igréke-

zett megfeleledkezni róla. (Kivétel talán 1848 előtt Jósika Samuék ókonzervatív erdélyisége.) Létrejöttében a nemzeti szupremációtól való félelem és a vallási türelmetlenségtől való rettegés egyaránt közremunkált. Transzilvanisták voltak (Hitlerig) a szászok, mert II. András magyar királytól 1224-ben kapott és utódaiktól megerősítet kiváltságlevelük (Andreanum) elnyerése óta féltve őrizték a maguk önkormányzatát, transzilvanisták voltak a XIX. századi erdélyi román kultúra rangos művelői: a Baritok, a Cipariuk, mert féltették népüket, főleg a román polgári értelmiséget az asszimilációtól, és a transzilvanizmusban keresett politikai távlatot Ady Endre. Talán ő az egyetlen, aki birtokon belüli helyzetben hangsúlyozta, hogy Erdély mindazoknak közös tulajdona, akik benne laknak.

A traszilvanizmus huszadik századi magyar változata egyrészt *építészeti*, másrészt *lírai* fogantatású. Kós Károly az elsőnek, Reményik és Áprily a másodikkak a formába öntője. Az általuk a szép bővületében létrehozott alkotások alapozzák meg a később esszéikben kifejtett vélekedést, hogy a magyar kultúrán belül van egy történetileg jól körülhatárolható vonulat, melyet éppen a magyar-román-szász együttélés történelmi permanenciája tesz megtartó erejű értékké a kisebbségi sorsban.

A traszilvanizmus végig megmarad művészeti vagy mondjuk: „művelődéspolitikai” kategóriának. Erdély leghűségesebb tudós fiai – akik igazán ismerték földjét és népeit –, például Kelemen Lajos vagy Szabó T. Attila, soha meg nem próbálták, hogy tudományos kategóriát faragjanak belőle. Ők ugyanis tisztában voltak azzal, hogy Erdélyen belül is sajátos értékeket és szépségeket őrző kisebb tájegységek is vannak, ugyanakkor azt is vallották, hogy a magyar művelődés egészében érvényesül a közlekedőedények törvénye. Szenczi Molnár és Petőfi születésének és örök nyugalmanak a helye – Szene és Kolozsvár, illetőleg Kiskőrös és Fehéregyháza – szimbolikus kifejezője a magyar kultúra egyetemességének. És ez érvényes a román kultúrára is. Gheorghe Lazár Erdélyből indul el, hogy Bukarestben megszervezze a görögöt kiszorító román felsőoktatást.

Minden valamire való kutatónak rá kellett jönnie, hogy Erdélyben egymás mellett három nemzet kultúrájának sajátos *variánsai* jöttek létre, de ezek a variánsok szerves részei az anyanemzet egyetemes műveltségének.

Az esztétikai fogantatású, de végül is politikai programként is megjelenő erdélyiségtudat máig érvényes felfogás szerint Erdélyben három olyan minőségű műveltség jött létre, hogy azt a numerikus szemlélet nem degradálhatja kisebbségi jellegűvé, csak a kisebbségre jellemzővé egyik nemzet esetében sem.

A „kisebbség” fogalmával nincs értelme hadakozni, ha azt úgy fogjuk fel, hogy egy nemzet rész saját többségi anyanemzetétől külön él egy olyan országban, ahol a többség más nyelvet beszél, mint ő. A baj, a lelki sérülést okozó fogalomhasználat akkor adódik, mikor a „kisebbség” nem egyszerűen numerikus tény jelöl, hanem jogi, gazdasági, művelődési alacsonyabb rendű helyzetet jelent, és az ebből következő valós megnyomorítottságot. Ezért értem meg azokat, akiknek ez a fogalom nem tetszik, noha – mondom – a fogalom önmagában pusztán tény, számbeli állapotot fejez ki.

Az erdélyi magyarság megvan. Számban, vagyonban, intézményekben és lelki erőben megfogyatkozva még megvan. Az erdélyi zsidóság szinte teljes eltűnése, a németek számának rohamos csökkenése és a megindult magyar elvándorlás sem hozta meg a párt- és államprogrammá emelt homogenizálás diadalát. A városrombolás után ehhez végig kellett volna vinni a falurombolási programot is. Erre már nem volt idő. De a városrombolás mérhetetlen következményeit nem-

csak a régi városlakók sínylették meg, de az új blokklakók százezrei is meg fogják szenvedni. A homogenizálás nyomában a nemzeti kérdés és a nagy tömegben munkanélkülivé váló városlakók ügye egy időben sürgeti a megoldást. S a homogenizálást semmilyen új elnevezése (pl. harc a szeparatizmus ellen) és igényének semmilyen rangú törvényben való kodifikálása nem emelheti a politikai realitások közé. A nemzeti homogenizálásnak nem lehet jövője, mert a XIX. századi nemzetállam mindenhatóságának vágyálmát a XX. században csak diktatúra feltételei között lehet érvényesíteni egy több nemzet lakta térségben. A nemzetállamot és az államnemzetet éppen az internacionalizmust hirdető, de arra fittyet hányó kommunizmus diszkreditálta – remélhetőleg Európában véglegesen.

De az államnacionalizmus politikai és morális alkonya ellenére a kultúrák nemzeti jellege az egyetemesség és nem a partikularizmus felé tart. A nemzeti kultúrák kohéziója úgy erősödik, hogy közben megőrzi minden táji fogantatású értékét és szépségét.

A jövő a toleráns nemzeti kultúrákban és azokon belül is a sokszínűség kibontakoztatásának a lehetőségében van elrejtve. Ennyiben van esélye az erdélyiségnek. Az autonóm, független egyén az autonóm kisközösségben fog boldogulni Erdélyben éppen úgy, mint körülötte mindenütt. S akkor majd értetlenül tekint vissza a maradék a mai idők acsarkodásaira. Én ezt sajnos már nem érem meg.

(1991. 10.)

IMREH ISTVÁN

Sokszínű erdélyiség

(Részlet)

[...]

Tanulságos Erdély törvénykönyveinek lapozgatása. A XVII. század derekán olyan jogszabálygyűjtemények, mint az *Approbatæ Constitutiones* és a *Compilatae Constitutiones* megszületése jelzi az egységesülést, a központosító kohézió megnövekedését. Ugyanakkor éppen a kodifikáció révén válik felismerhetővé a sajátos jogok és kötelezettségek nagyszámúsága. (A megőrzött jogi sokszínűségről árulkodnak például azok az artikulusok, amelyeknek külön címezte a magyar, székely, román, szász, cigány, örmény, zsidó, görög, rác, habán újkeresztény vagy az idegen.)

Milyen szerepük volt a részeknek, a kis, helyi, partikuláris formációk nagyobb sűrűségének az erdélyiség, a fejedelemség kori „közszellem” formálásában? Erőt, akaratot, célt eleink mindenestre e műhelyekben munkáltak ki, s ezeket rangosították egyesek országos érdekűvé. Sok odaadást, ragaszkodást, szeretetet, önfeláldozási készséget viszont e kisközösségek maguk éltek fel. Többen vélekednek úgy, hogy minnél szűkebb körű a „communitas”, annál intenzívebb a hozzátartozás, a betagozódás, annál szorosabbak az egybefogó kötelékek. Példa rá egyebek között a XVII. századi Kolozsvár (1. Bálint József és Pataki József *Kolozsvári emlékirók* című kötetét).

Vegyük csak szemügyre például a nótáriusok eskütételének szövegét. Az ami meglepő, az a várost hazának minősítő fogalmazás. Az ifjú Heltai Gaspárról. 3611-ben írják, hogy ismeretes, miszerint „ökegyelme eleitől fogva, mind ez ideig ez városnak úgy, mint édes hazájának, minémű nagy hűséggel és szeretettel

szolgált...” 1618-ban Stephanus Politoris dicséretében is hazaként jelölik a várost. Csak 1647-ben ígér hűséget Árkossi Máté deák uram az „országnek” is, „hazának” is: „Az országának, fejedelmének, azután az városnak mint hazámnak hűséggel akarok lenni.”

1659-ben Linrzig János szücsmester, főbíró kész a halálba menni, feláldozni magát a közösségért, hogy mentse a töröktől szeretett „hazáját”, városát. Az, aki janicsárkézben odakiáltja, a falak biztonságában lévő polgártársainak, hogy: „énnekem most meg kell halnom. Az várost meg ne adjátok” – az példája tud lenni a zárt kisközösségek közszellemformáló erejének. [...]

(1991. 10.)

JAKÓ ZSIGMOND

Erdélyiség vagy ősszmagyarság?

Előre kell bocsátanom, hogy egyrészt a legidősebb nemzedékhez tartozom, másrészt nem tekinthetem magam törzsökös erdélyinek, mert a Partiumból, nagyon erősen hagyományokat őrző bihari családi környezetből származom. Látószögem tehát, amelyből az erdélyiség tudat alakulását megítélem, lényegesen eltérő lehet az általánostól.

Nézetem szerint Erdély és az erdélyiség mai fiatalabb nemzedékeink számára alig jelent többet, mint a tiszántúltság vagy a dunántúltság az ott élőknek. A transzilvanizmus már a két háború között súlyos sebeket kapott a polgári Románia kisebbségi politikájától, a kommunista diktatúrától pedig a halálos csapást is elszenvedte. Ahogyan ritkult azoknak sora, akiknek még pozitív élményei is voltak az erdélyi együttéléstől, ugyanúgy nőtt az olyanok száma, akik naponta megcsúfolva látták azokat az értékeket, amikben apáik még többé-kevésbé hittek. Az erdélyi magyarságnak 1918 után saját bőrén kellett megtapasztalnia, hogy a transzilvanizmus lényegében csak a hatalomból kirekesztett kisebbség vagy a politikai élet periferiájára szorultak vágyálma, melynek gyakorlati hatása alig ér túl a személyi-társasági kapcsolatokon. Az erdélyi román értelmiség az uralomváltás után sietősen átváltott a regáti normákra, és egy évtized múltán már csak vezetőrétegének legkiemelkedőbb családjai őriztek meg egyet-mást a közös hagyományokból. A szászok is hamarosan hűtlenek lettek az erdélyi sorsközösséghez. Előbb a Német Birodalom felé tájékozódtak, majd a nemzetiszocializmussal kacérkodtak, végül a kommunizmus közös nyomorúságaiból anyaországukba menekültek. Mindezek következtében, a transzilvanista elképzeléseknek akkor is össze kellett volna omlaniuk, ha az elnemzetietlenítésre eleitől fogva céltudatosan törekvő kíméletlen román nemzetiségi politika rideg tényei már korábban nem győzték volna meg a kisebbségeket arról, hogy ez az ideológia tartalmát veszítette és nem több irreális nosztalgiánál.

Bár soha annyit nem harsonáztak a kisebbségek és a többségi nemzet testvériségéről, közös harcairól, mint a kommunista korszakban, a nemzetiségeket soha nem érte több egyéni és közösségi sérelem, mint e diktatúra időszakában. Az erdélyi magyarság zöme ebben az időben vált lélekben is valódi kisebbségivé, mert környezete – a Székelyföld kivételével – ekkor lett idegenné és ellenségessé irányában, mellyel szemben az óvodától a temetőig szakadatlanul védekeznie kellett. Az Erdélybe tömegesen betelepített többségiek új, számára idegen erkölcsöket, társadalmi normákat, szokásokat hoztak be, és türelmetlen sértő-

döttséggel igyekeztek reakényszeríteni. Szinte már az otthonában sem élhetett saját módja szerint. A tervszerű településpolitika révén megváltozó népességi viszonyok következtében a kisebbségek hamarosan arra ébredhettek, hogy szülőföldjükön, ott, ahol elődeik is századok óta éltek, megtűrt, állandóan gyanúsítható idegenekként, másodrendű állampolgárokként kezelik őket. Ezekkel a módszerekkel fél évszázad alatt ki is ölték a kisebbségekből, hogy országukat továbbra is hazájuknak érezhessék. Az 1989. decemberi események nyomán még egyszer felvillant a halovány remény, hogy a kisebbségek és a többség viszonyát európai normák szerint újra lehet rendezni. Amikor azonban kiderült, hogy a kisebbségi sérelmek orvoslásáról a nemzeti állam büvöletében élő többséggel még tárgyalni sem lehet, a transzilvanizmus a végső kegyelemdőfést is megkapta a fékét vesztett román nacionalizmustól. A mai romániai kisebbségi tömegek jelentős részét már sem anyagi érdekei, sem pedig a vigasztalan helyzete elviseléséhez is erőt adó érzelmi szálak nem kötik szülőföldjéhez – amint ezt a Szakadatlan és menekülésszerű kitelepülés beszédesen bizonyítja. A helyükön kitartók, a közösségükért felelősséget érzők és vállalók száma erősen megcsappant. Magatartásukat a többség nyíltan ugyan nem, de magában idejét múltnak minősíti. Bár mindnyájan jól tudjuk, hogy az egyszerű magyarok milliói minden körülmény ellenére szülőföldjükön fognak maradni, ezek sorsa egyre kevesebbet nyom a latban, amikor az egyén a maradás vagy menetel kérdésében dönt. A nehézségek, a közösségi felelősség előli megfutamodás már legjobb értelmiségi családjainkban sem szégyenlendő dolog.

Keserves dolog kimondanunk, hogy a nemzetiségi és kommunista elnyomás következményeként erkölcsileg, szellemileg és anyagilag egyaránt elnyomordott erdélyi magyarság – saját megítélése szerint is – többé nem tud saját lábán, egymagában megállni. A demokrácia erői pedig Romániában még hosszú ideig annyira gyengék maradnak, hogy önmaga megmentéséhez segítségre onnan józanul nem számíthat. Az önazonosságukhoz és szülőföldjükhöz továbbra is ragaszkodók ma már elsősorban nem erdélyieknek, hanem az elválasztó országhatárok ellenére létező egységes, virtuális magyar nemzet egyik szerves részének tekintik közösségüket, és így kívánják megóvni nemzeti létüket a mindent elöntő balkanizmussal szemben. Magyarország magasabb szellemi életének nyitottsága Európa és a nagyvilág felé, az átalakulás biztatóbb kilátásai egyaránt ebben az irányban hatnak.

Véleményem szerint a Romániában élő magyarság tudatát már ma sem, a jövőben pedig még inkább nem erdélyisége, hanem kisebbségi helyzete fogja megkülönböztetni az egységes magyar nemzettesten belül. Azt hiszem, ugyanaz lesz a helyzet a Jugoszláviában, Szlovákiában és Ukrajnában élő, szintén belső emigrációba kényszerített, az államélet szférájából kirekesztett magyar nemzetrészek esetében is. Megítélésem szerint a Magyarország határain kívüli magyarság, külső és belső erők kényszerítő hatására, nem a visszavonhatatlan elkülönülés, hanem hosszú távon a szellemi és tudati integrálódás felé halad. Ez persze nem jelenti a helyi sajtóságok, színek, ízek elmosódását sem a szemlélet és a gondolkodás módjában, sem a művelődés különböző terein, az irodalomban vagy a művészetekben. A más népekkel való együttélés, a többnyelvűség, különböző kultúrák és életformák ismerete a határokon kívüli nemzetrészeket mindig sajátos vonásokkal fogják megkülönböztetni az összmagyar szellemiségen belül. És éppen ez teszi a jövőben nélkülözhetetlenné a kisebbségi nemzetrészeket a saját hazájában élő magyarság és szomszédai közötti tartós, jó kapcsolatok fenntartá-

sában. A közel fél évszázadnyi szinte hermetikus elzártság az anyaország és a kisebbségi nemzetrészek között ma már láthatóan nem az elkülönülés, hanem az integrálódás irányában ható erővé vált. Külön erdélyiségtudatnak is csak ebben a fentebb vázolt keretben és mértékben látom a létjogosultságát és jövődjét.
(1991. 10.)

OTTO VON HABSURG

Közép-Európa, páneurópa

Páneurópai szemszögből, pontosabban magaslatról Közép-Kelet-Európa „új világának” eseményei hasonló kiváltó okaik, közös vonásaik, sőt átfedéseik révén egyazon stratégia szerint látszanak rendeződni – no, persze nem közösnek mondható politikai-gazdasági vagy más elméleti megfontolások alapján. E közös jelleg spontán, azaz természetes voltában gyökerezik a nagyobb távlatokban gondolkodók bátorsága, hogy a történések erővonalainak vélt fókuszában közös célt fedezzenek fel. Otto von Habsburg Zurück zur Mitte című, a bécsi–müncheni Amalthea kiadónál 1991-ben megjelent kötetében e cél perspektívájából pásztázza végig kontinensünk radikálisabb változásokat felmutató „felét”, esszéi nemzetek, korproblémák, történelmi alternatívák és az újabban kialakult politikai metanyelv alapfogalmai, illetve – függőlegesen – a megújuló társadalmi rendszerek szerkezete szerint rendeződnek. A kötet végül is olyan szintézis, amely egyszerre láttelet a nagy fordulatok utáni Kelet-Közép-Európáról, ugyanakkor tisztázó jellegénél fogva hozzájárul az elvont fogalomnak, a vágyott célnak: Páneurópának az egyre valóságosabbá tételéhez. Az itt közölt két esszé híven példázta ezt.

J. T. I.

Vissza a középpontba

Nem olyan régen az utazó, aki Münchentől kelet felé indult, útján végig ugyanazt a képet látta maga előtt. A bajor fővárosból való elutazásnál a vonat még tele volt, útközben egyre többen szálltak ki, és egyre kevesebben be. Salzburg és Linz között a fülkék már félig üresek voltak, Bécsbe már többnyire vagononként kettő-négy utassal érkezett meg a vonat. Az embernek az volt az érzése, ez itt a végállomás; mögötte áthatolhatatlan fal van, amely azt, ami a Duna térségének népeit annak idején összekötötte, most könnyörtelenül szétválasztja.

Bécs éppolyan kihalásra ítéltnek tűnt, mint Németországban Berlin a maga falával. A népesség a hagyomány szerint általában kelet felől nyugat felé áramlott; nem esetleges, hogy Bécsben többnyire szláv és nem más neveket találunk. A város Kelet kivándorlóiból élt.

Azáltal, hogy a második világháború és a totalitarizmus elharapózásának következményeként tiltották az ember életerének szabad megválasztását, Bécsset is halálra ítélték. A statisztikák világosan beszéltek: az emberek legtöbbszörének életkora 65 év fölött volt Bécsben, Berlinben is egyre kevesebb a fiatal! A városok túl nagyoknak tűntek az „új realitások” számára.

Ma, akárcsak Prága vagy Budapest, mindkét metropolis a legjobb bizonyágot nyújtja arra, hogy a „realitásokkal” a második világháború után szégyenletesen visszaéltek. Nagyon is keresték a gyávákat, hogy jelenüket örök értékűnek kiálthassák ki. Ez volt még magukon a magasabb politikai emeleteken is a helyzet. Olyan emberek, mint például Willy Brandt, aki a fordulat után sírástól elcsukló hangon üdvözölt egy új korszakot, akkor arról beszéltek, hogy csak az

örök maradiak nem alkalmazkodnának az adottságokhoz. Ezzel szemben azok, akik történelmi távlatokban gondolkoznak, és ideológiailag nem gyepesedtek be, képesek felismerni, hogy a helyzet mégsem szánalomra méltó. Elítélték, revansistaként diszkreditálták őket csak azért, mert állították: Európa felosztása nem a történelem végszava.

Közép-Európában maradéktalanul megmutatkozik, hogy a vándorlás az élet alaptörvénye. Magyarország fokozatos liberalizálásának és ennek a keleti KGST más államaira való kihatása eredményeként új helyzet jött létre: aki ma átkel a magyar–osztrák vagy a cseh–bajor határon, látja a múlttól elválasztó óriási különbséget. A „Vasfüggöny” helyén ma természetes és akadálytalan az átkelés egyik országból a másikba. Bár még nem tökéletes minden, a magyar vagy a cseh–szlovák határon is általában olyan a nyugati utazókhöz való viszonyulás, mint az EK belső határain belül, ahol közösségünk jogelveit már tudomásul vették anélkül hogy Európa törvényszékének ítéletére várnának. Országról országra nő a népesség mozgásának szabadsága, fiatalok vándorolnak Nyugat felé, mások, elsősorban emigránsok visszatérnek Közép- és Kelet-Európa államaiba. Egyszerre ismét nyilvánvalóvá lesz a dunai népek szolidaritása, az öszertartozás Magyarország, Csehország, Morvaország, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország és Ausztria vagy Bajorország között, a barátság, amely egyébként az emberek szívében mindig megőrződött.

Mert valamit nem ismertek fel eléggé: Magyarország nagy előrelépése – úgy is mondhatnók, Magyarország Közép- és Kelet-Európa liberalizálásában betöltött vezető szerepe – nem utolsósorban arra vezethető vissza, hogy az osztrákok a legsötétebb időkben is arra törekedtek, hogy mindig nyitva tartsanak egy ablakot a szomszédok felé, hogy bátorítsák a magyarokat, hogy megmutassák nekik, létezik még a szabadságnak olyan világa, ahol nem felejtették el őket. Az osztrákok a válságos időkben is, különösen az 1956-os magyar forradalom leverése után sokat tettek azért, hogy Magyarországot vendégszeretően magukhoz emeljék, amit egyébként a nyugati közösségben senki sem tett meg.

Nem csoda, hogy ha a volt Jalta-vonalon túl utazunk, az az érzésünk, a Duna-térség újra kezd Európa középpontjává válni. Az emberek ismét így gondolkoznak, és nem olyan egyoldalúan Ausztria felé orientálódva, ahogy azt korábban tették. A tény legfőbb bizonyága az 1995-ös Bécs–Budapest-világkiállítás terve, amely Közép-Európa felszabadulásának eredménye. Bécs és Budapest, Prága és Pozsony egyetértésben dolgoznak, és metropolisai egy nagyobb térségnek, amelyhez közben Közép-Európa különböző más népei és országai is felzárkóztak.

Volt idő, amikor Bécs a halódás benyomását keltette. A város lehangoló volt. Legjobb esetben egy fényesebb múlt műemlékének tűnt, akárcsak Prága, Budapest vagy Drezda, amelyek még sanyarúbb sorsot értek meg. Ma a helyzet épp ezzel ellentétes. Ha Európa visszatalál a középpontba, Bécs – és az egész térség – újra a remény, az ugrásszerű felfejlődés és a jövő jelképévé válhat. Az a fontos, hogy politikusai méltónak bizonyuljanak a nagy fordulathoz.

Bűn

A modern vagy állítólag modern politika sajátossága, hogy elméletileg radikálisan elítéli a hozzátartozók, honfitársak büntetőjogi felelősségre vonását, a gyakorlatban azonban tovább műveli azt. Ez pedig visszaesés a barbárságba. Például a 18. században magától értetődő volt, hogy ha bizonyos államok háborúztak

egymással, az rendszerint relatíve kis mértékben hatott a civil lakosságra. A krónikák tanúsága szerint a Franciaország és Anglia közötti háború idején XIV. Lajos a legtermészetesebb módon invitált asztalához angol személyiségeket, amennyiben azok épp Franciaországon utaztak át – ami ugyancsak minden további nélkül lehetséges volt.

Ezzel szemben ma az ilyen személyeket legalábbis internálnák, hiszen a háború fogalmát az egész népre kiterjesztik. Hogy ezt bizonyos emberek demokratikus előrelépésnek tartják, az csak vakságuk jele.

Nyugat szellemi hanyatlásának egyik különösen téves kifejezése a népek kollektív felelősségének fogalma – ez pedig elsősorban vallási örökségünk pusztulásából származik. A materializmus egy nagy gép apró részecskéjévé minősíti le az embert, amely részecske mindenesetre fontos alkatrésze a gépnek. Hibás azon vétkekért, teljesen függetlenül attól, hogy részes ezekben, vagy sem. A keresztény filozófia épp ellenkezőleg, mindig a személyes felelősség fogalmát ismerte el. Az embert Isten olyan teremtményének tekintette, akinek ő jogokat adott, amelyek azt megilletik, és amelyeket kormányok vagy más kollektív szervezetek nem vitathatnak el tőle.

Ennélfogva az is világos volt, hogy ezt a felelősséget nem lehetett másra átruházni. Következésképpen a kollektív bűn fogalma mélyen kereszténységellenes beállítódásról árulkozott, amely abszolút ellentmondásban áll európai földrészünk géniuszával.

Ilyen fontolgatásra kényszerülünk, mikor sajátos reakciókra figyelünk fel azokban az országokban, amelyek az utóbbi időben szabadultak fel a kommunizmus hatalma alól. Különösen a néhai NDK-ban élnek sokan olyanok, akiknek büntudatuk lehet valami miatt, ami közreműködésük nélkül is megtörtént volna. Azzal vádolják magukat, hogy nem tanúsítottak elégséges ellenállást a rezsimmel szemben. Becsületes embereket, akik sohasem kompromittálták magukat a totalitárius hatalomhoz fűző viszonyukban, fokozatosan hatalmába kerít a tudat: részesei a kollektív bűnnek, amely tulajdonképpen túl van már az egyén felelősségének határain. A volt NDK esetében bizonyosan számolnunk kell egyéni bűnökkel, például az afféle emberek esetében, mint Markus Wolf, Hans Modrow vagy Erich Honecker. Ezek súlyos gáztetteket követtek el, de ez ellen a nép nem tehetett és nem tehet semmit. Tudnunk kell, hogy az NDK rendszerét idegen csapatok építették ki ideológiai szempontok szerint és a választók beleegyezése nélkül. Magunkat kérdőre vonni, hogy tehattünk-e volna többet a rezsim ellen, emellett pusztán egyéni, mindenesetre biztosan nem kollektív probléma.

Viktor Franki professzor, a neves gondolkodó Bécsben, Ausztria hitleri lerohanásának évfordulóján mondott beszédében hangsúlyozta: a hősiességet csak saját maga ösztönözheti. Gondolatát a mára alkalmazva így fogalmazhatnánk meg: egy nemzet sorsáért való felelősséget az egyének viselik, és nem a nép mint egész. Ezen a körön belül vannak a jogi szempontból bűnösök és ártatlanok. Rajta kívül már csak a Mindenható hajthat végre egy utolsó ítéletet.

A komplexusok zavaró elemek a magánéletben és a politikában egyaránt. Ezért rendkívül szegyenletes lenne a jövőre nézve, ha effélék kiformalódását kívánnánk azokban az országokban, amelyek épphogy visszanyerték szabadságukat. A valódi bűnösöket keményen meg kellene büntetni, a tömegek esetében azonban vastag vonalat kellene végre húznunk a számítások alá.

Emellett szükséges volna folyton szem előtt tartanunk, milyen rombolóan hatott a kollektív bűn tézise a nemzetiszocializmus napjának leáldozása után.

Joggal mondták, hogy így Hitler örök életét vigyázták. Még mindig születnek olyan határozatok, amelyeknek semmi közük hozzá és szörnyettétéhez – de amelyek az ő árnyékában élnek. Magától értetődően nem lenne szabad bolygatni a múlt sötét dolgait, de aki a személyes bűnt a kollektívvel helyettesíti, a következő totalitarizmus számára készíti elő a talajt.

Józsa T. István fordítása

(1992. 6.)

JEAN-FRANÇOIS LYOTARD

Intellektuális divatok

Jean-François Lyotard (1924) filozófus, a párizsi egyetem professzora Michel Foucault-hoz hasonlóan úgy véli, hogy korunk társadalomtudományos gondolkodásának alapkérdése az értelmiség státusának, szerepének és szociális funkciójának meghatározása. Lyotard figyelmeztetése szerint a mai értelmiség már nem tekintheti magát azonosnak valamiféle egyetemes szubjektummal. A kritikai társadalomszemléletben olyan eszközt kell látnia, amelynek segítségével végre megszabadulhat a teljességlv rögeszméjétől, és egy valós történelmi önismeretre tehet szert. Lyotard ugyanis a 20. századi értelmiség önértékelési válságának egyik fő okát a fejlődésfogalom tisztázatlanságában véli felfedezni. A posztmodern teoretikusaként arra törekszik, hogy az önszemlélet és a társadalomfelfogás értékluralizmusának szükségességét bizonyítsa.

Az alábbi fordítás a Tombeau de l' 'intellectuel (Editions Galilée, Paris, 1984) német változatának (Grabmal des Intellektuellen. Herausgegeben von Peter Engelmann. Edition Passagen, 1985) alapján készült. A német kiadást a magyarországi Dabason nyomták. A lefordított esszé is kalandokra tekinthet vissza: eredetileg a Corriere della Sera 1983. május 4-i számában jelent meg.

Az Intellektuális divatok Lyotard jellegzetes szövegei közé tartozik. Nem citál halomra klasszikus és modern szerzőket, idézeteit sem magyarítja oldalakon át, és nem taglal állandóan magvas fogalmakat. Inkább elbeszél és megjelenít, mégis meggondolkoztatóbb-meggyőzőbb számtalan tudományos értekezésnél. Az a boldogkor – írja például –, amelyben a diszenzusról mint általános érdekről konszenzus van. A szerző ebbe a nem tősgyökeresen francia (és nyelvileg, eszméileg nehezen németesíthető vagy magyarítható) szójátékba sűrítette kultúrfilozófiáját.

Szerb Antal a rá jellemző szeretetteljes kajánsággal írja egyik kedvencéről, hogy úgy tudja elmondani a csodálatra méltó nagy dolgokat, hogy közben mögöttük mindig érezhető legyen a valóság borzongató törpesége. Lyotard ezt fordítva csinálja. A valóság hervasztó kopottságáról mesél, de úgy, hogy azért reménykedve megsejthessük: valahol vár a fény.

K. S. J.

Régi koroktól napjainkig az intellektuális divatok rendelkeztek és rendelkeznek a maguk sajátos intézményeivel: udvarokkal, szalonokkal, újságokkal, folyóiratokkal, médiával. Ezek azonban nem pusztán eszmék vagy művek terjesztésének tűnékeny eszközei. Általuk válnak a különféle retorikák alakzatai kristályosan áttetszővé, s főleg jelképes erejűvé, képi kifejezései pedig megmerülhetnek az emelkedett tömörség és a rendkívüli mozgalmasság körforgásában. Jelszavak ezek egyfajta hangvételt jeleznek. S e hangvételre mindig rátapad egy jelképes érték. A közösség, amint szavakat cserél, bennük újra és újra magára ismer. Abban kevésbé, amit tulajdonképpen jelentenek, abban inkább, ahogy szolgálatkészen figyelmeztetnek a dolgok különbözőségére.

A fejedelmi és királyi udvaroktól az avantgárd kiadványokig, a reneszánsztól a jelenkorig a bölcsesség híres szavai szellemi divatokat indítottak útjaikra. A gondolkodás így válhatott tekintéllyé, hatalommá – az egyház, a fegyver, a pénz, a politika uraival szemben is. Igaz, e divatok tették lehetővé a szellem merkantilizálódását is. Ma a média mágnásai – olykor még az eszmék közmondásosan koldusszegény szülői is – szép pénzhez jutnak egy-egy újabb divatszertartás „ősbemutatója” után. A merkantilista csere benyomult a kultúra szférájába, és ráerőszakolta a maga megkülönböztetési szabályait. Az ember manapság éppen úgy számol a kulturális kifejezésmódok közti különbségekkel, mint ahogy megkülönbözteti az öltözködési stílusokat, a gyártásmódokat, esetleg a pénzneveket. Az értékkülönbség persze mindig időnyerést jelent: gyorsabb lehetsz, mint mások, sőt első is lehetsz – a kulturális divatok jelszavait akár házhoz is szállíttathatod (mint a legújabb terméktípust), mindeközben hasonlítasz a többi társadalmi lényre, ám máris különváltál, sőt kiváltál embertársaid közül. Milyen különös ez: miközben kielégítetted azt a vágyadat, hogy különbözzél, elvben már szét is romboltál minden különbözőséget. A divat tájain ugyanis hiába keresnéd az igazi egyéniség hazáját. A jelszavaknak, amelyek az örök különbözőségről beszélnek, nagyon rövid az életük.

Az intellektuális divatok feltételezik azt az igényt, hogy még gondolatban sem akarok olyan lenni, mint mások. Egy közösségi kultúra, ha ugyan létezett valaha ilyen, önmagában soha nem elégséges. Ösztönszerűen szubkultúrákra tagolta magát, s ezzel sok egymással versengő áramlat, eszmekör, stílus, szekta színrelépését tette lehetővé. Effajta versengésnek volt köszönhető a reneszánsz olasz városállamainak irigylésre méltó életereje. Ott az ember soha nem akart lemaradni semmiről, mindig elsőnek akart szóhoz jutni, vinni akarta a szót, kezdeményezni akart, kockáztatni, készen akár az elmúlásra is. Íme a különckedés szélsőségességig hajszolt élet- és játékmódja.

Talán már a peloponnészoszi háború is a divat hatalmának következtében terebélyesedett ki, hiszen akkortájt egyszerre divat lett meghalni a haza dicsőségeért, s nevünket netán névadó héroszként hagyományozni a hálás utókorra. A divat tette lehetővé talán azt is, hogy eszmékre, gondolatokra vonatkozó kifejezések egy idő után a kulturális körforgásban tulajdonnévként szerepelhessenek. Természetesen ilyen jellegű versengés nem alakulhat ki csupán olyan közösségi kultúra talaján, amely a különbözőségnek is nevet kölcsönöz. Már-már arra hajlanánk, hogy ez a civódásokat kedvelő különbözőségigény fölöttébb kívánatos és irigylésre méltó. Hiszen hatására a boldog korok a megszokottól való eltérést általános érdeknek tekintették, még hozzá közmegegyezés alapján. Mi több, a történelem folyamán minden közéleti játéktér szívesen büszkélkedett azazal a népeiséggel, amit újabban „értelmiségi rétegnek” szokás nevezni.

Klasszikus és modern ellentmondása nem időrendi természetű. A klasszikus nem mindig a régi, az ókori. A modern pedig „az idő megelégsének alkotói módja”, sajátos „időszakás”, olyan értelemben, ahogy gondolkodásmódról és étkezési szokásokról is lehet beszélni. Mindez azonban nem olyasfajta éber ráfigyelés a jövőre, amellyel szükségszerűen együtt jár a múlt elhanyagolása. A higgadt jövőszemlélet nagyon is klasszikus vonás, és az újnak mint újításnak a hagyománnyal való szoros kapcsolat méltóságát kölcsönzi. A korszerű szemlélet pedig nem más, mint energikus érzékenység az esemény mint olyan iránt, annak hajszás hirtelenségében és közvetíthetetlen közelségében. Lefegyverzi a tudást, a

tudatot is. Az esemény ugyanis performatív: megesik. A divat így üdvözülve azonosíthatja magát ama vágyában, hogy történendő legyen.

Ámbár mihelyst megtörtént, az esemény már sokkal inkább egy hír csupán, amely vánszorogva körbe-körbe jár, s az adott társadalomszerkezetet lazító ereje egyre csekélyebb. Miközben behavazza az elmúlás csöndje, nem marad utána más, csak formájának bizonytalan emléke, amellyel az idő üzen. A bűnügyi regény például az esemény olyan paradigmatis megvalósulásává teszi a bűncselekményt, amelyen keresztül az idő megmutatja önmagát.

Divat és esztétika között bizalmas viszony áll fenn. Tegyük hozzá, ez utóbbi a 19. század folyamán úgy jelent meg, mint a fokozódó jelentésvesztés poétikája. A művek értéke egyre inkább a közönség véleményeként van jelen, és egyre kevésbé függ attól, aki kínok között létrehozta. A kultúra „örök törvényeit” egyre inkább felváltják az elemeire bomló közízlés „szabályai”. Az ízlés ugyanis a közös érzékenység olyan formája volt, amely általánosan elfogadott szabályokhoz igazodott. Az ízlés közösségisége megbízható értékösszefüggésként lehetett „egyedüli követelmény”. Megállapítani valamiről azt, hogy ez szép, annyit jelentett, hogy az adott alkotást (mint kulturális értéktárgyat) bárki szépnek, jónak stb. találja. Ez a szemlélet, amelyet nemrég még az egyedi érzékelés vita nélkül elfogadott, talán végérvényesen a múlté. A helyében megjelenő azonban elitista, de legalábbis kisebbségi jellegű maradhat még nagyon sokáig.

Az effajta elitista, kisebbségi követelés mindig a legbiztosabb ismertetőjele a modernnek. A modern ugyanis folyamatosan felmorzsolja a határait annak, amit az ember „biztonságosnak” tart a gondolkodásban, művészetben, tudományban, technológiában, politikában. Egy „modern alkotó” számára a műben mindig az van, amit megalkotott, s számára: az azonos az alkotás fogalmával.

A filozófia talán – legalábbis amióta kritikainak nevezi magát – modernnek tekinthető. Igaz, megnevezhetnénk a határok eme fürkésző-faggató vizsgálatát az „avantgárd” fogalmával is. A mai idők szellemi divatja ugyanis szívesen tünteti ki magát ezzel a címmel. Nem teljesen jogosan. Az ilyesfajta fegyverek még a fegyvertény végrehajtása előtt visszafelé sülnének el. Az „avantgárd” fogalom használatának jogossága csak addig terjed, ameddig a következetesen kritikai szellem szabályokat szegő bátorságának birodalma tart. Véleményem szerint jócskán kell még várunk arra, hogy ennek a birodalomnak a mindig megújító biztonságát a maga kiterjedtségében megtapasztaljuk.

Kereskényi Sándor fordítása

(1992. 8.)

1. Kedvelem ezt a szót: *deríteni*. Roppant érzékletes kifejezés arra a műveletre, amit a bortermelő végez el, ha ad magára, amikor a bort „a benne lebegő szennyező anyagoktól könnyen ülepedő csapadék létrehozásával megtisztítja” (ÉrtSz). Az értelmiség ennek az igénknek inkább az első jelentését használja, azt, amelyik a szellemi munka elvontabb fogalmi mezejébe illik, hiszen a dolga – többek között – fényt deríteni valamely ismeretlen, avagy bonyolult jelenségre, illetve problémára. Ez az ő teljesítménye, s az alkotó értelmiség egy részét ezért fizetik.

„Deríteni” azonban, ha most a kultúrára vonatkoztatjuk, ennél többet jelent: kritikus alapállást és folytonos önreflexiót. Ez a művelet az értelmiség értékszűrő tevékenysége, amelynek révén – akár önmagát sem kímélve – próbálja „leüleptíteni” a kultúrát szennyező, a tisztánlátást zavaró, az értékelést torzító „idegen testeket”, mindazt, amit hatalmi vagy egyéb érdekek vegyítenek a kultúra mint önérték közegébe.

Olykor maga az értelmiség is érdekelt abban, hogy ezt a tevékenységet elmulassza. Példa erre a diktatúra korszaka, amikor a kultúrát átjáró ideológiai kódót az értelmiség egy része nem kritizálni és eloszlatni, hanem fenntartani igyekezett, talán egzisztenciális megfontolásból, hiszen ha nem teszi, egyszerűen nem tud megélni, mert kívülreked az intézményen. S hogy tompítsa ezzel járó lelkiismereti feszültségeit, elnapolta a saját szerepére vonatkozó józan önreflexiót. Ehelyett a maga számára – erkölcsi kárpótlásul – kitermelte a képviselő- és szolgálatideológiát, miszerint ő, az állami intézményeken belül megmaradva, az elnyomottakért tesz szolgálatot, hiszen a kultúrát – akár a hatalmat kiszolgálva is – valahogy „működtetni kell”. Az önértékelésnek ez a módja főként a humán értelmiséget jellemezte, hiszen körünkben a műszakiaknál is kevesebb esély volt arra, hogy valaki a szakmájában igazán profi legyen, s ne kelljen más természetű elégtételeket, erkölcsi elismerést, ellenzéki érdemeket hajszolnia.

Valljuk be, nem csupán kritikai, de tisztán szakmai szerepét sem tölthette be az a társadalom- vagy irodalomkutató, aki a társadalmi jelenségekre – saját jól felfogott érdekében – nem használt (mert ha közölni akart, nem is használhatott) pontosan kidolgozott, egyértelmű fogalmakat. Kitalált, tetszetős metaforáinak fátyla alatt csak részben derülhetett fény arra, miben is vagyunk, mi történik a társadalomban, milyen is ez a kultúra.

Márpedig kétséges, hogy a nyugati szaktársak értenék azt a rejtőzködve védekező belterjes és cinkos nyelvhasználatot, mely a hatvanas évek végétől kezdve a romániai magyar kultúrában helyzetünk és alapvető problémáink megnevezésére kialakult.

Ezt a füledt belterjességet külön fokozta, hogy a legégetőbb kérdéseket érintő véleménykülönbségek szinte automatikusan elfojtódtak, úgyszólván lehetetlen volt valamiről is vitatkozni anélkül, hogy magunkat avagy partnerünket ki ne szolgáltassuk. Kialakult a „védekező kollektivitás” görcse: a különvélemény már-már közösségellenes bűnnek minősült, a monológ vált uralkodóvá. Kultúránkat még ma is megüli a lefolytatlan viták lepedéke, a szővirágos homály, mely az egykori vitapartnernek tényleges álláspontját elfedi, és jóhiszemű kibeszélések helyett gyanakvoan méregetjük egymást. Am az is kérdés, hogy itt vannak-e még az egykori legmúltóbb vitapartnernek, nem közülük került-é ki az az elit, amelyik

ma már Erdélyen kívül él? Legtöbbjüknek most más problémáik vannak, mi pedig – kisebbségben – ugyanazokkal küszködünk.

2. Mert változott-e valami? A történelmi fordulat után bekövetkezett intézményalapítási lendülettel viszonylag szélesre tárult a nyilvánosság, de a kultúra „derítésre” vár. Az értelmiség túlnyomó része ugyanis nem nézett szembe a diktatúra alatt betöltött felemás szerepével, és még mindig abban a hiszemben él, hogy neki nem szakmája, hanem társadalmi megbízatása van. Holott a viszonylagos demokráciával a képviselőlet kérdése helyére került: csak az nevezheti magát képviselőnek, akit megválasztanak.

A diktatúrából átmentett önjelölt „képviselői” szerep nyilvánvalóan válságba jutott, mert közösségi érvényessége kérdésessé vált. Viszont a határok megnyitásával a kisebbségi értelmiség bekerült a maga természetes közegébe, a viszonylag akadálytalanul áramló magyar és egyetemes kultúrába. És itt előbb-utóbb csak az a minőség mérettetik meg, ami a kultúra számára egyedül fontos: a szakmai teljesítmény, a szellemi produktum, aminek, mint ilyennek, a társadalom számára értéke van.

A megkülönböztetés, ami eddig talán kényszerűség volt, hogy tudniillik van az összmagyar kultúra és ezenkívül a kisebbség kultúrája, amely azért egy kicsit más, nos, ez a különbségtétel tarthatatlanná vált, vagy hamarosan azzá válik. A közönség számára megszorított választékban csak az az érték fog elkelni, ami érdeklődésre tarthat számot azon túl is, hogy Erdélyben hozták létre.

És miért ne? Információhiányra többé nem illik hivatkozni: ma már csak az nem szerezhethet meg forrásműveket vagy külföldi ösztöndíjat a szakmai önképzésre, aki élehetetlen vagy szellemileg is képtelen rá. Ugyanez érvényes azokra is, akik nem közölnek a rangos magyar vagy nyugati folyóiratokban. A szakmai versenyképesség, főleg a mai fiatalok számára, egyre inkább a tehetségen és kitartáson fog múlni. A tanulási lehetőségek vonzáskörzete máris átlépi az anyaország határait, és ha a megcélzott szakmát, teszem azt, Oxfordban érdemes tanulni, az erdélyi diák csupán az anyaországi példáját követi majd, amikor ösztöndíjasként ő is oda megy.

A kettős értéktudat alapja megszűnőfélben van tehát, talaját veszti az az értelmiségi, aki eddig másodállásban művelte tulajdonképpeni foglalkozását, mert főleg abból élt, hogy ő a nemzeti kultúrától elszigetelt, védelemre szoruló kisebbség „képviselője”.

Elkerülhetetlen a feladat: az értéktudat kritikája és az őszinte önreflexió. Mert kérdésessé vált az egész úgynevezett „kisebbségi kultúra” önálló státusa, és benne a mi helyünk, az értelmiségiek szerepe is, akik haszonélvezői lehettünk annak a kettős mércének, amelynek alkalmazása a magyar kultúra mesterséges megsztottságának zordabb éveit talán még indokolt volt.

Ha nem lenne így, e kérdésekkel akkor is nekünk kellene legelőször szembenéznünk, mert kultúránk átvilágítását, az elmulasztott önreflexiót, a „magunk revízióját” nem helyettesíthetik sem a történelmi helyzetből adódó mentségeink, sem az engedékeny anyaországi közvélemény elismerései. Az utóbbi ugyan csábító konjunktúrát kínál azon keveseknek, akik jobbra szakmán kívüli érdekeik okán, talán a túlélés hőseiként, most bevonulhattak egy élő panoptikumba, amelyet szentélyhez illő áhítattal szabad csak megközelíteni. De többségünkre kegyetlen verseny vár a szellemi értéktermelés piacán. [...]

(1992. 8.)

[...]

A közép- és kelet-európai társadalmak politikai kultúráját, amely persze korábban sem követte teljes mértékben a nyugat-európai mintákat, szinte végzetesen törte meg az a politikai berendezkedés, amelyet a második világháborút követő szovjet birodalmi és kommunista ideológiai expanzió ráerőszakolt. A régiókban berendezkedő kormányzatok, amelyek maguk is erőszakkal (mint Csehszlovákiában és Magyarországon) vagy választási manipulációkkal (miként Romániában) kerültek uralomra, miután megsemmisítették vagy megbénították az alighogy létrejött demokratikus intézményeket, a sztálinizmus „politikai kultúráját” vezették be. A társadalom egész gazdasági, politikai és kulturális intézményrendszere felett kívántak korlátlan hatalmat gyakorolni, „politikai kultúrájuk” ennél fogva a féktelen erőszakra és a hazug propagandára épült, s nem ismerték el sem az egyének, sem az emberi közösségek jogait és érdekeit. Olyan kétpólusú társadalmat hoztak létre, amelynek felső szintjén a kis létszámú vezető réteg uralkodott – ez különben maga is hierarchikus módon vett részt a hatalom birtoklásában és gyakorlásában –, alsó szintjén pedig azok a „dolgozó tömegek” helyezkedtek el, amelyeknek az uralkodó politikai elitet el kellett tartaniuk, meg kellett valósítaniuk a vezetés megalomániás terveit, ráadásul dicsőíteniük kellett azokat, akik kisajátították munkájuk eredményeit. A „sztálinista” rendszernek ez a vegytiszta formája legtovább Romániában maradt fenn, egészen Ceaușescu uralmának 1989-es bukásáig. (Ez is magyarázatul szolgál arra, hogy a közép-európai régió országai között miért Romániában a legnehezebb bevezetni a demokratikus politikai kultúra intézményeit és politikai szokásrendjét.)

A „sztálinista” rendszer „politikai kultúrája”, ha kisebb mértékben nyilván változott is az idők során, tulajdonképpen szerves struktúrát alkotott, és ez azért volt lehetséges, mert ez a „politikai kultúra” nem volt idegen sem az orosz, sem más kelet-európai társadalmaktól. Ezek a társadalmak – különösen az oroszországi – korábban is hagyományosan egy kétpólusú rendszer keretében helyezkedtek el. Sztálin azért tudta viszonylag könnyűszerrel kialakítani saját uralmának kétpólusú, szerkezetét, mert igazából csak restaurálnia kellett a cárizmus tradicionális – a mindenkori orosz politikai kultúrát megszabó – gazdasági-politikai berendezkedését. Korábban a mindenkori cár és az autokrácia legitimitását feltétlenül elismerő alattvalók, később, a sztálini diktatúra kiépülése után a „nép vezére” és az őt buzgón istenítő tömegek kétpólusú rendje hozta létre újra ezt a hagyományosnak tekinthető politikai szerkezetet.

A történeti és politológiai irodalomban szinte közhelyszámba megy, hogy a cárizmusnak, illetve a sztálinizmusnak ez a „politikai kultúrája” lényegét tekintve bizánci eredetű, s a késő római, illetve konstantinápolyi birodalom despotikus hagyományait követi. Erre utal a kétpólusú rendszer igazgatását ellátó – az egy személyi hatalomnak kiszolgáltató, a tömegekkel szemben viszont mindenható – *bürokrácia*, az uralmi és az alattvalói szféra egymástól történő tökéletes elszigeteltsége, továbbá a hatalmi berendezkedés szimbólumrendszere és ikonográfiája, illetve a hatalomgyakorlás sajátos szemiotikája, amelyben minden leírt és le nem írt szónak, minden szertartásnak és minden gesztusnak különleges

jelentése és jelentősége van. Ez a bizánci eredetű hatalmi rend és rítus teljes mértékben áthatotta a szovjet típusú társadalmakat, és meghatározta az emberek mindennapi életének érdek- és értékkereteit.

Kevesebb szó esik arról, hogy a cári és a sztálini önkényuralom közös gyökerekből fakadó politikai kultúrája megőrzött egy, talán rejtettebb mentális örökséget: az Oroszország fölé nehezedő tatár uralom ázsiai típusú despotizmusának hagyományát. Az orosz földek – az 1224-es Khalka menti vereségtől egészen az 1380-as Kulikovo mezei győzelemig, tehát több mint százötven keserves esztendőn keresztül – tulajdonképpen a tatárok uralma alatt vagy állandó támadásaiknak tüzeiben éltek, s a különböző orosz fejedelmek a tatár kánok adófizetőiként, vazallsaiként rákényszerültek arra, hogy elfogadják az ázsiai nomád birodalmak kegyetlen uralmi rendszereit, illetve azokat a hatalmi, politikai és erkölcsi normákat, amelyeket ezek a rendszerek kialakítottak. A francia történész, Rambaud (akinek *Oroszország története* című munkája a múlt század végén magyarul is megjelent) e szavakkal jellemezte a moszkvai fejedelmeket: „A moszkvai fejedelmek eszközei a fondorlat, a romlottság, a lélekvásárlás, a kán előtt való meghunyászkodás, az egyenlő rangúak iránt való hitszegés, az árulás és gyilkosság. A kán adószedői és rendőrei voltak egyszerre. De mégis ők teremtették meg és növelték nagyra az új Oroszország csíráját. Ezentúl van szilárd középpont, amely körül sorakozik Oroszország egész történelme.”

Az orosz politikai ideológiában ma is megjelenik az a vélemény, amely szerint Oroszország csak félig európai ország, félig azonban ázsiai, pontosabban teljességében „eurázsiai”, és az oroszországi politikai hagyomány csak részben szláv, részben azonban mongol. N. Trubeckoj, L. Karszávin, G. Vernadszkij, P. Szavickij és mások, nagymértékben a hivatalos szovjet ideológiával szemben – amelyet mint a nyugati eredetű marxizmus termékét elutasítottak – igen alapos okfejtésekkel érveltek amellett, hogy az orosz politikai kultúrájának milyen erősek az ázsiai (turáni) gyökerei. „Az orosz Európában ázsiai, Ázsiában európai” – állapította meg A. Steinberg, az orosz emigráció egyik filozófusa, 1991-ben Párizsban. [...]

(1993. 3.)

CSIKI LÁSZLÓ

A kősvatag szöglete

Paul Drumaru barátomnak

„Milyen nyelven álmodsz?” – kérdeztem, amikor még nem a valóságot, nem az eltelt éveket láttuk álunkban – a valószerű álomnál nincs lidércesebb.

Mostanra azt kérdezem már: mit álmodsz? Mennyi az erőd a felejtéshez? Mi-féle nemlétezők képződnek meg, amikor munka helyett a falnak fordulsz? Nem munka az is, akár a felejtés? Látod magadat olyankor?

Kiérsz egy sárga síkság köveire, s a megtanult szavak sincsenek körülötted, csak a forróság neszez. Csak a sarkokat, érdes éleket kirajzoló fényesség, csak a süket aszály. A félelem mint a boldogság előérzete. Itt megtörténhet bármi, megtörténhet a nemlét, felperszel a nap, felszippant a derült ég.

Láthatatlan alagutak a mézes levegőben szerteszt, párálló járatok. Véghetetlen végükön hús derengés. Bíborba hajló mélykék lehet. Akárha a hóban nőtt óriási encián tölcserébe jutnál, ha nekimerészkedsz, ki a kánikulából, és onnan

átcsurogva... Oda. Élőn, mégse létezőn már, vagyis érzékenyen. Lefele egy virág gyökerén, elsózva nedveit.

Ekkor szólal meg egy hang. Érthetetlen, de ismerős. Mintha hús szagát hozná a szél. A vágóhíd falának dőlt vérehulló fecskéfű zizegését. A kisváros főterén feketén átgördülő mozdony pöffenéseit.

Egy kislány édes sikolya még – mint mikor a párás borospohár kristályhangon zendül, ha nedves ujjadat végighúzod peremén, és tündöklő képek hullanak le onnan. Valaki egyre dörmög a beázott pincemélyből, sziszeg egy csapzott bajszon át. Kergetnek egy tolvajt, dobog a hídon, átfut az éj falán, hősként visszavetül rá. Egy asszony, akit furcsa mód anyának hívnak, naphosszat kiáltozza egy étel nevét. Esőcsepp koppan le egy bogárra. Harangoznak is, kong az ágyúérc, sírba rejtett fejedelmi koronák homlokdíszsein pengnek a beomló kavicsszemek. Iromba tyúkok pittyegnek – lehet – a hátsó udvaron a porban, a mozi falán hangszóró üvölt. Ez az a nyár.

A paplan nesze is, persze, hajnalonta, és a titokzatos pukkanások.

Míndez egyetlen hangba sűrűsödve. Egyetlen, mély *a* hang az. Ez árad szét a távoli sivatagban, a kőlapok felett. Szíven üt. Mintha a szív szót a hanggal ejtenéd. Az anyanyelv maga szól így. Megtalált.

Megrémít, futásra mozdít. De ő diktálja már az ütemet.

A zsigereiden éppen átfúródó lassú lövedék érzete ez. Amint az önszerelem kitör, s párod nélkül is sajtó kéjt okoz. A mozdulatlan várakozásban belülről tested falának tántorodik valaki másik. Nem lendít ki, lerogyva földre sem teper, jelzi csak, hogy majd elhal.

Itt van most tehát, és azt mondja: jaj. A hang miatt mondja, nem egyébért, példaként. Ez az az *a* hang, ebben a néma indulatszóban. Te nem ejted ki, csak tudod, s hiszed talán, hogy egyedüli tudója vagy. Boldogít s megaláz az esendő tudás. Végére érsz mindennek, amint belekezel.

Az anyanyelv állapota ez, félelem s gyönyör egyaránt gyötör. Egy perc csupán, de végleges, egy villanás, s örök.

Közben a síkon, az egyetlenül serkedt fűszál bugájából bűg az a hang. Az *a* vagy talán a nyílt *e*.

Az *o*, a bökö *ö*, az *u*.

A lyukas ég közepéről tűz a nap, irányt nem mutat a kőlapokon, árnyékkodat is alád gyűri. Az a hang egyre szól, kitölt. Zeng már a tested.

Valami furcsa remegés: ijesztő és vágyott. Az egész tér ilyen. Így vakít, így old szét pezsgő, izzó burájában a végtelen határ.

Tudom, hagyod, hogy megtörténjen. Tudom, elengeded kezedből az összes szerzett tárgyakat, eldobod a kulcsot, nem kapaszkodsz. Semmi nem a tied, de a mindenség körülötted.

Az **a** hang kitartva szól.

A, á, e, i, o, ö, u, ü.

Nyolc hangzó, semmi egyéb.

(1993. 6.)

Keresztülnéz a lelki drótsövényen:
át-áttekinget tán egy arc Csekéről...
És látja a Tekintetes Úr, hogy dúlnak még
a szép magyar romantikák, dühöngenek még
honni hiúságok: csárdásosztók és asztaldöngetők közt
hervad az emberség hivalkodó csokrétája,
a büszke kalapba betűzött, hervad a szerelem rózsája,
hervad a mosoly a szájról – szavakról hangsúly, ékezet,
jelentés... De megvagyunk még. Majdnem megvagyunk –
köszönjük, sajnos, változatlanul... Kinézünk
most az Alma Mater ablakán, kibámulunk,
mint nyelv alól a bánat...

És látja a Tekintetes Úr.
Mert a Tekintetes Úr már mindeneket lát.
Látja a szatmári adózó nép nyomorát.
Látja Petőfi lovát Erdőd felé ügetőben – épp oda
rúg ki a Szamosra. Szilágyi Domokos hatalmas homlokára
pillant: Hamletet látja, Krúdyt a ködben, Adyt, ki részeg
konflison kering, a Dsida-fasor jegenyéi alatt
látja zokogni Jenőket, Móricz Zsigmond nyakasságát
látja, a Károlyi grófot, a Vécsey-házat, no meg a szatmári békét,
ama szégyenletest. Komorló nézése néha megakad a Kazinczy
utca és a Vörösmarty utca sarkán: zárdában látja Kaffka
Margitot, spilhózniban kovácsandrásferencet,
ah, nicsak, oh, bizonyára engemet is lát!
Mert a Tekintetes Úr tán mindeneket lát.
Látja a Lánchos templomot is, lánchordta, a hajdani skólát,
a természetrajzi szertár szekrényei mögött illúziókat lát,
bölcsen lappangó falfestményeket: Bethlen Gábor bevonulását
látja, Rákóczi, hajh, reformátorokat, pedellusokat,
kálvinistákat, iskolamestereket lát, Bercsényi, hajh,
látja Pázmány Pétert és Tyukodi pajtást, hitújítókat, hajh,
hitrombolókat, hajh, s ezerszer is hajh, agg ravaszdiak!

Mert a Tekintetes Úr már mindeneket lát:
nyögve Mátyás bús hadát, Bendegúznak vérét
a természetrajzi szertár szekrényeiben...
A történelmet látja: spirituszban
a kibelezetteket, üvegszemmel a kitömötteket,
vitrinekben a megnyúzottakat, a szabadságra
preparálta kát... Árpád hős magzatjait:
boldogságukban szinte-szinte úsznak,
lebegnek fojtó, édes formalinban...

Mert a Tekintetes Úr tán mindeneket lát.
Röntgenkonrádként átlát Jánoson, ki portás volt,
s eladta rossz gerincét... így megmaradt nekünk.
Kitartott, lám: vacog, fehérük, ám vigyázzban áll.
Itt a csontváz, forgassátok érett ésszel Jánosunk!
Állkapcsa leng, mert megbűnhődte már. Állkapcsa
kattog: titkon énekel. Más szózat ez, máskeblű nép.
Állkapcsa klattyog: folyton énekel. Lazultan bár,
de rendületlenül. Vert hadunk csonthalmain győzedelmi
ének. Balsors, akit régen tép: János, lát a Tekintetes
Úr! Lát Kölcsey Ferenc, mert szertenézett, s nem lelé –
újra lehajtja fejét, lehanyatlik a lélek...
(1993. 10.)

MÉSZÖLY MIKLÓS

Európa, Közép-Európa – csődök és esélyek?

(Részlet)

[...]

Közép-Európa? – Európa egyik zugolya. Európa a glóbus még kisebb zugolya. A ránk köszöntő új század bizonyára másképp méri be az arányokat és fontosságokat, mint eddig. A holnap tétje gyaníthatóan nem az lesz, amit ma deklarálunk.

Mi Európa? A szkepszis úgy is kérdezhetne: vajon nem egy dinamikus alexandrizmus látványos letéteményese – ahol az agora és Latium maradék szenátorai göggel dohognak, és lényeg szerint nem igazán értik, amit körülöttük az egyre több arcú világ beszél? A finis irodalmához elgondolkoztató adalék Kavafisz *Barbárokra várva* című verse – ahol a város vezetői díszbe öltözve kémlelik a távot, hogy jönnek-e a barbárok. S elhangzik a kínzó aggodalom szava: mi lesz, ha csakugyan nem jönnek?

Am hogyan is kezdődött az európai mese? Az újkori alakulásnak van egy szimbolikusan jelentős mozzanata: mikor Szent Johanna az egyik utolsó vallatásnál így fogalmazott: „A franciák Franciaországban, az angolok Angliában ez a béke.” Azt hiszem, nem kell lebecsülni ennek a halk mondatnak eszmei jelentőségét, ha az európai típusú nemzetállamok jellegéről és következményeiről medítálunk. Ez a típusú nemzetállam diadalmas, és nagy eredményeket biztosító új korszak feltételeit teremtette meg. Mindenekelőtt a védetten és kodifikáltan elkülönülő nyelvek, kultúrák, irodalmak stb. keretét törvényesítette – másrészt a máig gyakorolt és érvényes politika, politikai gyakorlat eszköztárát alapozta meg. Vagyis először tett kísérletet arra, hogy – a népek amorf és archaikus-familiáris tömbjei helyett – céltudatos szerveződésként autonóm nemzetmolekulák organizmusát próbálja együttműködtetni.

Mai válságtüneteink problémáját aligha választhatjuk el ettől az új alakulástól. Az infámia be van építve az emberi történelembe. S mindig a sikeresség üzembazara a legmeggrázóbb. Az európai nemzetállamtípus és eszme drámai üzembazarral küzd. A homogenitásra való törekvés tragikusan szembekerült a személyes és általános emberjogi normákkal, melyek összehasonlíthatatlanul világosabbak és morálisan kötelezők számunkra, kint a múltban. Szkizofrén helyzet: egyre hevesebb és véresebb nemzetállami jó lelkiismerettel követjük el mindazt, aminek

az eszmei igazságtalanságát mégse tartjuk magunkhoz méltónak deklarálni. A minoritások öntudatosodása feloldhatatlannak tűnő konfliktusba került a hatalmi-politikai eszköztár adott lehetőségeivel. Ilyen egyszerű és mechanikus az ezredvég drámája, szinte az egész glóbuson. A mese régi – de mai és holnapi eszközeink birtokában mégsem hasonlítható már semmilyen régihez.

Ami meghaladhat bennünket: a vér és lélek szerinti mesztic-ember. Akit a história – bármit teszünk is ellene – könyörtelenül úgys hitelesít. Az embert, akinek mesztic a morálja, képzelete, filozófiája, irodalma. És a szépsége. S mégis megmarad a hazája. Szeretném ezt megismételni: és mégis megmarad a hazája, nyelve, kultúrája, lelke. Mert nincs ellentmondás ebben. Csak a mai tudatunk és reflexeink vélik úgy, hogy ez a történelmi önfeladás forgatókönyve.

Közép-Európa?

Közelítsünk másképp: Európa kezdettől fogva a közös mű, közös vállalkozás. Lehet megtagadni, de benne hagyott nyomát senki nem operálhatja ki. Európa nem vitrin, melynek bizonyos egyesek őrzik vagy őrizhetik a kulcsát. Se messi-anizmussal, se fegyverrel nem igényelhető ez a kulcs. Európa telhetetlen emésztő: véscsengős hidrolízise, fermentumai tették naggyá. Ami itt csírázott, és a jövőben is itt csírázhat ki, legalábbis speciális esete a csírázásnak.

Tudom, hogy kockázatos, de megpróbálok rögtönözve néhány – talán nem teljesen hibás – apercu-t tenni. És csupán a szűkebb régión belül maradva.

Vajon hol csírázhatott volna ki másutt a lengyel irodalom hallatlanul fontos és úttörő hozzájárulása a modern abszurdhoz, az abszurd ontologizáláshoz... – a cseh irodalom páratlanul szuggesztív teljesítménye a köznapiság és közvetlenség metafizikájának a megteremtésében... –

a szlovák irodalom Európából kiveszni látszó rurikus érzékenysége, ami egy holnapi zöld életérzés figyelmeztetője is... –

a horvát-dalmát-szlovén irodalom alkati hídszerepe a balkáni mediterrán európai kibontakozásában... –

a szerb irodalom érzékenysége a heroikus történelmi lét s annak kifinomult és könyörtelen szomorúsága, poézise és életgazdagsága iránt... –

a román irodalom latinosan fegyelmezett, lélegzően televény avantgárd bizantinizmusa és mesélőkedve... –

a magyar irodalom bujkáló egzisztencializmusa és mazochizmusa, s benne a magány anekdotikusan öngyilkos öniróniája... –

vagy az orosz irodalom, mint az európai irodalom tudatalattijának és fölöttijének folyamatosan ösztönző irritációja –?

Erősen szimplifikált apécu-k ezek. De arra talán jók, hogy a tanulásra tegyék a hangsúlyt. Vagyis – felhasználnunk kell egymást, és tudnunk kell azt is, hogy mit és kitől kapunk. Csak ilyen értelemben lehetünk európaiak és világpolgárok – akiknek van hazájuk is. Minden egyéb nosztalgia önző provincializmussal kettél; s előbb-utóbb a különböző fundamentalizmusoknak készíti elő a talajt – politika-pszichológiailag. [...]

(1994. 2.)

Megrajzolható-e vajon, akár elnagyolt vonásokkal is, a kisebbségi író portréja? Van-e „az író portréja” mellett értelme a megszorításnak, hogy nem a „nemzeti”, hanem a „kisebbségi” íróé ez a virtuális arckép? Vagyis nem a magyar, nem a szerb, nem a horvát íróé, aki kéziratai fölé görnyedve nyugodtan tölti napjait a nemzeti – tehát a magyar, a szerb, a horvát és így tovább – állam fővárosában vagy valamely vidéki székhelyén, hanem a kisebbségié, aki mindig egy *másik* állam országhatárai között ír, a többségi nép számára idegen és legtöbbször ismeretlen nyelven, egy idegen irodalmi tradíció kontextusában. S eközben nem mondhatja azt, amit az emigráns író, hogy ideiglenesen külföldön tartózkodik, mert születésének a helye, a szülőföld nem „külföld”, nem is „szabadon választott haza”, hanem a történelem könyörtelen játékának különleges produktuma, ami elől, bármerre tekinget is, nincs kitérés. A kisebbségi író helyzete, úgy látszik, eleve hátrányos: népének csak kisebbségben élő részével van közvetlen kapcsolata, az anyanemzet egy másik országban van, a többségi nép pedig nem érti, és csak közvetve (fordítás útján) értheti a szavát. Eközben pedig kettős vonzástérben él: nyelvében, szellemében, lelkében nem szakadt ki az országhatáron túli anyanemzet történelméből és műveltségéből, legtöbbször a hétköznapjaiból sem, de nem zárkózott el a többségi nép vagy népek történelmétől és kultúrájától sem, ezek hétköznapjaiban él, miközben regényt és verset ír, művének színpadra állítását képzelel el, éppúgy, mint mások, mint minden más író e földkerekségen, és sohasem tudja, hová jut választott foglalatosságával. A helyzet önmagában véve is hátrányosnak látszik, hát még akkor, ha számításba vesszük, hogy a kisebbségi íróra több irányból is nyomás nehezedik: a „világ”, de leginkább a politika felől. A világ kihívásaira válaszolni akar, és válaszol is, hiszen az időszerű irodalmi törekvéseken belül akar élni és alkotni, nem lemaradva és nem kívül rekedve. Eközben a politika, Közép-Európa legtöbb irodalmának hagyományos társadalmi és közösségi elhivatottságát hirdetve, vállalat és vállalkozást kér rajta számon, a kisebbségi közösség „sorsának” felvállalását, mintha ez a „sors” könnyebbé válhatna az írói felvállalás nyomán. Arról viszont említést sem kell tenni, hogy a „világ”, avagy az „irodalom” és a „politika” ilyen értelmű „nyomása” sohasem – vagy a legritkább esetben – kerül összhangba egymással, s ezen ütközések szilánkjai gyakran sebzik véresre a kisebbségi író önismeretét és önbizalmát. Olyan zsákutcába kerülhet ezáltal, amelyből nincs visszafelé vezető út, és ha volna, akkor sem lehetne tudni, hogy ami kiútnak látszik, az nem újabb zsákutca-e vajon.

A „hátrányosnak” mondott helyzet, a kisebbségi író élet- és léthelyzete annak folytán alakult úgy, ahogy alakult, hogy a nemzettestről a történelem határokat rajzoló keze leszakított egy részt, és ezt a részt egy másik állam többségi – államalkotó – népéhez rendelte társnak vagy alattvalónak, egyre megy. S ez a leszakított népcsoport életének természetes alakulástörténete során, az asszimilációnak úgy-ahogy ellenállva, sok-sok életrajzot, magatartásformát, életvitelt, attitűdöt és sok-sok különös portrét termelt ki magából, többek között azét az íróét is, akinek az arcképe után kérdezzük, miközben tudjuk, hogy kérdéseink körül túl sok a bizonytalanság, a ködösítés és még több az értetlenség.

Mégis milyen vonásokkal rajzolható meg, ha megrajzolható, ez az arckép? Először – legalábbis ez olvasható ki a politika nyomásából – a kisebbségi íróval szemben támasztott közösségi elvárások vonásait kellene erre az arcképre rávinni. A közép-európai irodalmakban cseppet sem megy ritkaságszámba az író politikai megmérettetése, és aki nem kimondottan harcias alkat esetleg a kitiltottak és elfeledettek között találhatja magát, mások viszont, éppen a politika ráfogásai nyomán, akár silány művekkel is az „élvonalba” kerülhetnek. Akár így, akár úgy, az „elkötelezettség” a közép-európai, de főként a kisebbségi író hagyományos tehertétele. Danilo Kis a magyar költészet szerb nyelvű antológiájához írt előszavában éppen ezt az elkötelezettséget kutatva mondta, hogy a költő (az író) „ilyenkor leginkább elveszíti a játszmat”, mert „magára vállalja azoknak az irodalmi és nem irodalmi formáknak a premisszáit, amelyek szükségszerűen degradálják”. Ha a nemzeti irodalmakban az ilyen játszmavesztés igencsak gyakori eset, a kisebbségi irodalmakban szinte törvényszerűen fordul elő. Mert amott a „modernitás ingája” (Heller Ágnes–Fehér Ferenc) a liberális szabadságteóriák jegyében „adhat hangot” az író „választásainak és preferenciáinak”, a kisebbségi társadalmakban viszont nem, mert ott még fel sem szerelték a „modernitás ingáját”, tehát esély sincs „az inga legparadigmatikusabb” mozgására, „amikor az »individualizmus« és a »közösségi« (társadalom és közösség) szélső pontja között leng”. Mert ha „a modernitás lényegileg individualista”, a kisebbségi társadalmak eddigi történetük során leginkább az individualizmust törték apróra, mert a mindennapi élet nehézségeire hivatkozva és az eltűnés – az asszimiláció – veszélyét hirdetve csak „mikrodiszkurzusokra” adtak alkalmat és lehetőséget, belekényszerítve a kisebbségi írókat a partikuláris szűkös kereteibe. Ami már önmagában véve is játszmavesztés. Amin persze nem kell keseregni, hiszen az ilyen játszmavesztés nem mindig méltatlan, sem méltóságon aluli vereség. Még akkor sem, ha a kisebbségi író portréján a politikai elvárások mellé nyomban oda kell rajzolni a vereség vonásait is.

Az arckép harmadik, figyelmet érdemlő vonása a nosztalgia. Az „egésről”, a „teljesről”, sőt a „világról” való beszéd a kisebbségi író számára csüggesztő nosztalgia. Fárasztó és viszontagságos álmokergetés; illúziókba való menekvés, reménytelenül visszhangtalan szófűzés. Mert a „világ” (mint „egész”) bármelyik pontján is éljen, a kisebbségi író a peremvidéken, a peremkultúrában és ennek kietlenül sivatagi szűrkeségében él. Minek következtében élete leginkább csak afféle kölcsönvett gesztus, magatartás, életmód. A kisebbségi írónak a mindenkori peremvidéken a rész jutott osztályrészéül, morzsa az asztról, maradék és fojtogató hiány- meg magányérzet. Minthogy reménytelen, ezért oly erős vonás az arcképén a nosztalgia.

Ebben a helyzetben a kisebbségi író előtt két járható és nagyobbára már be is járt út nyílik. Sören Kierkegaard nyomán mondom, hogy egyrészt a prófétáié, aki felháborodik az individualitást tagadó sivatagi szűrkeség láttán, és lázadást hirdet a vidékiesség, a banalitások, a nyomasztó kényszerhelyzetek és -pályák ellen. És másrészt az ironikusé, aki eltekint az írói létezés eme nyomorúsága, a megkövült „premodern” állapotok felett, nem fogadja el az adottat, de nem is lázad ellene, hanem zárójelbe teszi, minimalizálja: egész egyszerűen máshová néz, oda, ahol – véli tévesen – még elérhető számára az „egész”, a „teljes”, a „világ”. Mindkét út járható, természetesen. Egyik sem tekinthető sem hősiességnek, sem árulásnak. Az első feltételezi, hogy van egy közösség, a kisebbség társadalma, amely meghallgatja a próféta szavát, és életében, gondolkodásában követi e

világba kiáltott szó irányát. A prófétát vállalkozásai és vállalásai reprezentálják. A próféta, bár a kiválasztott szerepét vette fel, nem kívülálló és nem magányos: „oda” tartozik, mert – úgy véli – van hova tartoznia. És ahova tartozik, azt eszményíti is, megtartására, megőrzésére törekszik. Eközben nyilván nem nyomasztja a „modernitás ingájának” hiánya, mert nem törődik túl sokat az individualitással, szívesen lemond róla, és másoktól is megköveteli, hogy a „dinamikus individualitás” helyett a „statikus odatartozás” önfeláldozó gesztusát fejlessze világ- és társadalomszemléletté, például azt hirdetve, hogy ez most nem a novella- vagy versírás ideje, hanem a cselekvésé. Szemben az ironikussal, aki az odatartozás és önfeláldozás nemes gesztusában feloldhatatlan problémát lát. Megoldhatatlan kényszerhelyzetet, és ezért a kívülállást, a magányt, a függetlenséget választja. Még akkor is, ha tudja, hogy választása a játszma elvesztését jelenti, függetlenül attól, hogy zárójelbe tette az elvárásokat. Eközben szembe is kerül a prófétával, s ennek a szembesülésnek – a „mikrodiszkurzusok” sok változata bizonyítja – mindenkor a modernitás ingájáról a cirkuszi porondon vigyorogva nosztalgizáló ironikus a vesztese. A próféta szónoklatával szemben porba hull és elsárosodik az ironikus komor és személyes dala.

Aligha kell hangsúlyozni, hogy a végső elszámolásban nincs kegyelem sem a próféta, sem az ironikus számára. Ezek a járható utak egyformán a szakadékba vezetnek.

Szakadékba zuhanó ember – ez a kisebbségi író, akár az ironikus, akár a próféta attitűdjét tűzte életrajzára. És ezt az örökös zuhanást kellene – ha lehetne – rárajzolni és ráírni arra a keresett portréra. Pedig mintha fennállna egy harmadik lehetőség is. Az, ami Hamvas Béla bölcs ezoterizmusából olvasható ki. A peremen létezés e nagy kitalasztalója ugyanis azt írja, hogy „az embernek nem környezete van, hanem világa”. Ami nyomban megnyugtathatná a peremen élő kisebbségi író, ha nem volnának oly rossz tapasztalatai a nosztalgiájába fogott „világot”, az „egészet” és a „teljest” illetően. Hiszen Hamvas Béla magyarázata igencsak meggyőző: „Az ember világa nem valamely földrajzi hely vagy nép vagy osztály vagy faj vagy vallás vagy világszemlélet, hanem az egész teremtett kozmosz, és pedig lélek- és szellemvilágával együtt, vagyis az egész természet.” Amiből nyomban kiolvashatja a magára figyelő kisebbségi író Kuncz Aladárnak azt a régi – megnyugtató – különbségtételét, miszerint a kisebbségi csak a politikában kisebbségi, a kultúrában – minthogy a kultúra valójában az, amit Hamvas Béla „világnak” és „természetnek” mond – maga az egyetemesség. Az írónak pedig, ha nem hangzik túl patetikusan, éppen ehhez van köze. A világhoz és a természethez, ami a kultúra, és nem a környezethez, ami a politika. Mégsem lehet ez azonban ilyen egyszerű.

Mert kit is látunk magunk előtt, ha a kisebbségi író ez ideig figyelembe vett arcvonásait összeadjuk? A zuhanást közérzetre váltó vándort. Egy különös, régi-esre fakult, mert idejétmúlt és avított álmokkal küszködő alakot, aki legtöbbször a világ figyelme előtt kitérve járja Közép-Európa mellékútjait. [...] Ő az, akit némi elnéző malíciával kisebbségi íróként tartanak számon a közép-európai irodalmi hagyományban és (vélt) modernségben. Könnyen eltéveszthető célpontja ő asztalt verő indulatoknak, kemény elvárásoknak és parancsolgatásoknak. Így könnyen szem elől veszíthető, annyira áttetszővé és légiessé, mellékessé kopott már hosszú vándorlásai során. Korszerűtlenné különösen az évezred utolsó évtizedében vált, a nagy fordulatok és változások idején. Hiszen ha jól meggondoljuk, a kisebbségi író a gyászosan kimúlt rendszer egyik igencsak sajátos szín-

feltja volt Közép-Európában. Különösképpen az a kisebbségi író, aki a magyar irodalomhoz tartozva, kisebbségi irodalmakat formálva, magyarul, a magyar irodalmi tradíció kontextusában írta verseit és regényeit, novelláit és drámáit, miközben mindvégig tudta, hogy az irodalomban nincs sem kisebbségi regény, sem kisebbségi vers, csak regény van és vers. Mást sem tett tehát, csak ezt a belső képtelnyt, az írói létezés kételyét figyelte magában és másokban. Hogy leküzdhető-e, hogy feloldható-e a kettősségeknek az a sorozata, amely mindenkor körülvette. Hogy megtudható-e végre, miféle út a mellékút, és mit jelent a mindenkor úton levés állapota meg közérzete. Ami egyúttal a sehová sem tartozás ténye is. És hiába háborgott azért, mert a kettősségek egyik oldala létezését, a kisebbségi író pusztá meglétét saját egyenlőség- és egyenjogúság-számláinak rendezésére használta, amikor mutogatta őt a világnak, a másik oldal pedig titokban tartott és suttogóra fogott érdeklődését fordította feléje, mintha ezzel csillapíthatná kétes forrású lelkiismereti vívódásait. Kicsúszni az egyik oldal szorításából vagy a másikkából – egyre ment, benne maradni akár az egyikben, akár a másikban, egyaránt életveszélyes volt.

Ha a mellékutak elhagyatott és mégis kétes szándékú érdeklődéssel figyelt vándora a kelleténél ritkábban, de tükörbe nézett, valójában semmit sem látott, csak a tükör tiszta felületét, szellemalakokat sem; a kisebbségi írónak nincs Esti Kornélja. Hiszen az író és neve mellett a „kisebbségi” szó csak helyet jelöl, helyzetet és körülményt, nem tartalmat és nem értelmet. [...]

(1995. 1.)

SALVATORE QUASIMODO

A fűzfa ágain

De hogyan is dalolhattunk volna
az idegen lábával szívünkön,
a tereken elhagyott holtak közt
a fagytól merev fűvön, a gyermekek
báránybégetése és az anya sötét
üvöltése közt, aki a távirópóznára
felszögezett fiához rohan?
A fűzfa ágain, mintegy áldozatként,
felakasztva függték lantjaink,
finoman ingadozva a bánatos szélben.

Gömöri György fordítása

(1995. 7.)

[...] Régóta nincs egyetlen fészek és góc. Részfészkek és részgóccok vannak. Amik egymásra vagy a hajdani fészkekre és gócokra figyelnek vagy figyelhetnek. Az innen jövő hangok tölthetik be Európát és a világot. Sok változatban, termékeny polifóniában. Más lehetőség nem adott: saját szólammal, egyéni hangszínnel belépni az összhangzatba. Belesimulva, ám megkülönböztethetően. Nyilván felmerül a provincializmus réme. Mármint a megkülönböztethető saját szólamban, egyéni hangszínnel. De ismeretes Illyés igazsága. A kétfajta provincializmusról. Provinciális, aki Ozorától nem látja Párizst. De provinciális az is, aki Párizstól nem látja Ozorát. Ami Kolozsvárott vagy Pesten íratott, de csak Kolozsvár és Bonchida, Pest és Alsógöd között érvényes, esélytelen a világirodalomban. Ami Kolozsvárott vagy Pesten íratott, de csak Párizs és London között érvényes, Kolozsvár és Bonchida, Pest és Alsógöd között érvénytelen, ugyancsak esélytelen a világirodalomban. Hogy is mondja Babits? Az egyes mű legyen általános, hordozza az egyetemes emberség bélyegét. Az egész irodalom legyen különös, hordozza az egyszeri nemzetiség vízjelét. Egyetemes emberségén is érződjék, hogy Pesten vagy Debrecenben, Kolozsvárott vagy Vásárhelyen, Újvidéken vagy Szabadkán, Kassán vagy Pozsonyban fogantatott. Minden részfészek és részgóc csupán saját szólamát énekelheti a nagy énekkarban. Ettől lesz a különbségeket is őrző egységgé a nagy kompozíció. Gondolhatunk Arany Jánosra. Elméleti remekében nemcsak arról értekezett, mit merített Zrínyi Vergiliusból és Tassóból. De arról is, miben különbözött Zrínyi Vergiliustól és Tassótól. Meg szó lehet a történelmi időszámítás különbségéről. Hogy a Lajtától keletre másként múlik az idő. És e más idő megszólaltatása – költői színvonala függvényében – lehet lehangoló provincialitás, de lehet felemelő univerzalitás is. [...]

(1996.9.)

ANDRÁS SÁNDOR
Négy Nagy Imre-vers
(Részletek)

Négy Nagy Imre-verset írtam, előtte pedig egy cikket az *Egyetemi Ifjúság* 1956. október 28-i számába. A cikk mintegy felszólította Nagy Imrét, hogy nyilatkozzék meg egyértelműen a forradalom mellett. Hármas meggyőződés diktálta. Először az, hogy Nagy Imre népszerűsége rohamosan és jogosan csökken az emberek között; másodikként az, hogy igen jó volna, ha ő állna a forradalom élére, és erre meg is van a lehetőség; mivel, ez volt a harmadik meggyőződésem, az első napokban félrevezették. Erre az utóbbira volt példám. Az írószövetségben Erdei Sándor mondta nekem, hogy amikor előző nap felhívta Nagy Imrét telefonon, az tőle tudta meg, hogy ő lett a miniszterelnök, holott a rádió már bemondta, s a telefonhívásra is ezért került sor. A cikk az emberekhez többes szám első személyben szólt, és azt mondta, adjuk meg Nagy Imrének a lehetőséget, hogy megnyilatkozzék, s ha nem teszi, csináljuk tovább nélküle.

A véletlen folytán – az *Igazságnak* akartunk egy társammal interjút készíteni Nagy Imrével – jelen voltam 30-án a Parlamentben egy találkozón Nagy Imre

és a vidék küldöttei között. Várnunk kellett, s beengedtek a terembe. A találkozás elején Nagy Imre határozottan a Varsói Szerződésből kilépés ellen volt, mondván, nincs ilyesmire felhatalmazása, kétharmados parlamenti többség kell hozzá. Amikor a küldöttek közül többen kiabálni kezdtek, hogy mit kétharmados többség, ez forradalom, Nagy Imre szinte magából kikelve mondta: akkor ő lemond, ő törvénytelen nem tesz. Volt, aki mondta, mondjon le. Elég nagy volt a feszültség. Valaki közbekiáltott, hogy semlegességet akarunk. Nagy Imre erre meglágyult. „Tényleg azt akarják?” – kérdezte, és amikor a hatalmas téglalapú asztal körül ülő társaság megerősítette: „Azt. Igen, azt” – akkor megnyugodott, elmosolyodott és visszaült.

Úgy hiszem ma is, hogy az a találkozás fontos volt, egyik oka lehetett, hogy Nagy Imre másnap kimondta a Varsói Szerződésből kilépést és a semlegességet. Nagy Imre, gondolom, ezen a találkozón (is?) tapasztalhatta meg, hogy a forradalom az ő akkori ítélete szerint valóban nem a kapitalizmus egyszerű visszaállítására és nem a másik táborba átállásra irányul. Egyik okom arra, hogy a forradalom harmadikutasságát minduntalan hangsúlyozzam, éppen ez. A harmadikutasságra akkor Jugoszlávia mellett és előtt Nehru Indiája volt a gyakorlati példa; mai megítélése külön töprenkedést igényelne, most itt csak akkorról szólok.

Mindezt pedig azért írom ide, hogy jelezzem, nem kritikátlanul éreztem és gondolkodtam Nagy Imréről, semmiképpen sem úgy, mintha ő vezette volna a forradalmat. Olyan embernek tartottam, akit rossz nyelvek szerint a forradalom magával sodort, a magam nyelve szerint a forradalom magára ébresztett, és valódi miniszterelnökké emelt. Ehhez a vásárhoz is ketten kellettek, és Nagy Imre végül is ott volt, teljesen. Ezért is bukott el számomra a forradalom másodszer és egyetlen napon, nem hetekre és hónapokra nyúló lassúsággal, az 1958-as kivégzéssel. Híre így rázott meg, ebből a megrázkódtatásból íródott és jelent meg akkor a *Gyászmise a Hattyú utcai kocsmában*. [...]

Nemesvita, 1996. június 28.

Gyászmise a Hattyú utcai kocsmában

mert úgy érezték a magányban elapadt akkor a városi
esteli zaj csak egy távoli villamos csengője harangozott furcsán
az éjszaka szelíden súlyosan gördült végig az utcán
gumikerekű ezüstös gyászkocsi

jönnek az elhunyt rokonai
muszájból szemet hunyt rokonai
tegnap még nevető rokonai
holnap már nevető rokonai
sohasem feledő rokonai
és utálkoznak a történelemtől

hadd gyónjunk a rumok urának
a cifra borok kegyes asszonyának
gyónjunk a titoktartó pálinkának –
fullaszt az utálat

jöttünk hogy gyászoljuk a reményt
a szegényt a jót nagy imrét
gyertyaláng mosolyával
a hitük lobbant el ismét
gyere komám térdeljen a kedvünk
alázatos gyalázatos kedvünk
rövidzárlatozó büszkeségünk –
nincs mivel kérkednünk
jöttünk hogy apáink módján
sirassuk újra magunkat
nékünk a győzelmek helyett
védtelen hősök ha jutnak
palackok orgonasípjain ömlik a gyászdal
rezegnek zengenek a falak a koponyák
füstölgő fényben tankok ölelkeznek gépfegyverzokogással
s az elkínzott csapos az oltárnál veri az orgonát

„Miképp az meg vagyon írva
a mosógéphez szóló
harmadik utasításban —
fehér gyolcsot tarka szeméttel
ne moss össze a gyászban.”

„És ne hidd, a megváltást nyújtá
néked az ügynök, az álnok,
s nem kell magad vádakkal verni —
vérből feketült szennyet
a csalfa mosógép se vesz ki.”

„Fiam, ki hittél csodákban,
a mosógépben ne higgyél,
sorsodnak nem tisztító sírja —
a holt gyilkolhatatlan, de ki él, még halandó,
miképp az meg vagyon írva.”

palackok orgonasípjain
ömlik a gyászdal
pajtásom drága pajtásom
mit kezdjek a zokogással?

két szemem két gépfegyver
pattognak belőle a könnyek
és vissza belém minden tárgyról
hogy öljenek, de nem ölnek

testemből a bánat ólmaid
az autóbusz úgyis ki rázza
csókra születtem pajtás
meg halálra de nem gyászra

szédeleg a rokonság lábuk előtt a bánat-sötét verem
és hullnak a holtra hófehér sörhab-virágok
fülekben lakozó ágyúörgés tép lyukat a gyászéneken
billen a piros pohár s az arcokon vér szivárog

„Csapataink harcban állnak.
A kormány helyén van.” A sírban.
De jön napja a feltámadásnak,
így hisszük, s míg hisszük, így van.

(1996. 10)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Levétel a Falvédőről

(Részlet)

*De la Nistru pân-la Tisa
Tot românii plânsu-mi-sa*

A falvédő – bármilyen legyen ő – a falat védi. Azt, amelyre felszegezték. Ha levelet írok erről, legalábbis Babel polgármesteréhez intézném. Ez a legkevesebb. Mert én sem a holdról pottyantam ide, forgatagába a civakodásnak, melynek se eleje, se vége, kizárólag kellős közepe van. Tele vagyok a zuhanás zúzódásaival. De hát így van ez, így szokott lenni a keresztről való levétel után az emberi lélekkel-testtel. Képletesen és valóságosan. Ha kórházi ágyon, ha íróasztalnál, ha kötözőhelyről, ha sítúráról küldöm elhaló, avagy harsány üdvözetem, sajnos csakis személyes békejobbomat ajánlhatom fel. Többe már alig hihetek többé! Lassan még az imák többes számú részeiben se bízhatom. Bár hiszek az emberiségben. Annak ellenére, hogy majdnem minden megtörtént már, aminek következtében – mint csapatnak reménytelennek lehetne tekinteni felfejlődését a pályán. De hinnem kell a keresztül-kasulban, a nemzetek és nyelvek, a felépülő és felélő kultúrák békés egymás mellett élésében. Mert végre személyesen látom ma, amit Homérosz sok évezrednyi tényanyaggal korábban vakon is látott. Ez nem félreértés-sorozat volt, hanem Babel metaforájának lényege: ha különbözőnk – csak vicсорoghatunk egymásra. A Teremtés azért is érthetetlen, hiszen egyformát könnyebb és gyorsabb alkotni, mint sokfélé! De hát annyi minden megtanulása mellett japánul én is analfabétának számítok, és nem várom el egy peruitól, hogy megjegyezze, melyik északi-déli hosszúságon-szélességen esett meg karámomban a szövetségkötések és esküszegések kétes csodája. Csak türelmet várok és megértést. Pedig aki megöl a háborúban – békében a barátod lehetett volna... – ám erre csak egy szinte-szüntelen-izzású Szarajevó–Sztálingrad–Korea–Vietnam–Szarajevó-koszorúív fényénél jöttek rá egészen új, talán még nem is katonaköteles nemzedékek. Még nem gyűlöletköteles utódaink már bizonyára nem suta rockkoncerteken, hanem a himnuszok helyett fogják énekelni az igazi integritás efféle szövegeit, illetően mondatait. Mint akik már tudják, hogy a legszebben hangzó, legmarciálisabb kijelentésekhez meg kell lennie a másik szárny szimmetriájaképpen a legtoleránsabb bölcsességeknek. is. Pedig már mióta népi bölcsesség ez is: nem az a baj, hogyha betegséged támad; csak legyen hozzá elegendő egészséged is. Nos, ezért várnak az újak is csak kis türelmet és megértést. Hogy állig fegyverkezzenek ők is. Az idő nekik dolgozik úgyis. Varro-

gat, kinyújtja felénk békejobbát, s benne tú van, nyomában megfeszülő cernájával az idegeknek. Lelkünk legmélyén a hazák mind érzelmi falvédővel vannak kitapétázva. Látni szeretném, meg akarom érní az utolsó út- és menetlevelek levételét a falvédőről. Hófehérke és a hét törpe, Jancsi és Juliska, Piroska és a farkas se homogén populáció. Csak számszerűség és tényyszerűség. Egyetlen törpe vagy Hófehérke nélkül azonban gyengül, jelentését veszti. Érthetetlen. Nincs mese. Nincs integritás. Márís mennyien hiányoznak. Egy temetőnyit kitesz szeretteim és barátaim elveszett regimentje. De a halál se választ el annyi magyart és annyi románt tőlem ebben a pillanatban, ebben az évszázadban, ebben az életben, mint a tény és a helyzet, ahol és amiben lakom. S ez mindennél jobban fájhat. Vagy előbb-utóbb belefásulok? Egyiket sem akarom... „A Dnyeszttertől a Tiszáig” – igen: a-dnyesz-ter-től-a-ti-szá-ig-a-ro-mán-pa-nasz-ban-ál-lig de a Dnyeszttertől a Loire-ig a magyar is panaszban áll itt, s az ukrán is panaszban állig, az orosz, a csecsen, a zsidó, a kurd, az örmény, a bulgár, a baszk, mindenki panaszban állig... Egy dnyeszttertől egy tiszáig... Elő ember vagyok, nem tüne-mény, nem fogalom, nem madártávlat – s a keltáktól kezdve valamennyi itt létezett s valaha itt létesülő állam, hatóság, közhatalom, társadalom, a legbecsü-letesebb granicsárok, janicsárok sem szerződhetnek elég igazságosan, kellő részletezéssel, elég rálátással a szükségleteimre és sérelmeimre – annak árnya-latairól: én hogyan érzem magam. Álláspontom változatlan: „Én túllépek a mai korcsmán, az értelemig és tovább. Szabad ésszel nem adom ocsmány módon a szolgálta ostobát” ...Tegyük össze, toldjuk egymáshoz a falvédőinket. Áruljunk egy-gyékényen. Hogy ne maradjunk szégyenben. Mert bárhol maradhatunk – még egy temető oldalba karcolt lövészárokbán is sokáig. Vigyáznak ránk az utá-szok és régészek. Csak ne tőlünk, ne a mi esetünktől menjen el a kedve másnak, a többinek. Aki hinne az emberiségben. Hogy Bábel békésen együtt élhet önma-gával. Az Űristen középén szeggel átütött tenyerén. Mely mégiscsak, ugyancsak békejobb. [...]

(1997. 1.)

HANKISS ELEMÉR

A proletár reneszánsz

(Részletek)

[...] A hagyományos kultúrában a megélhetés kényszere és állandó erőfeszítése töltötte ki az életet, szinte semmi másra nem hagyott időt és energiát, döntő mértékben meghatározva az ember életét, életmódját, magatartását, vágyait, világlátását. Az egész civilizáció erre a megélhetésért folytatandó küzdelemre szocializálta tagjait, ezt szolgálta a kor erkölcsse, ezt tanította a család, az egyház, az iskola. Aszkézisra, a vágyak megzabolázására, munkára, kötelességeink teljesítésére ösztönözte, kényszerítette az embert.

Ma ezzel szemben nem a pusztá megélhetés a lehetőség és a parancs, hanem a „Valóítsd meg önmagad” programja. A hajdani alapparancssal, az önmegtartóztatás parancsával szemben a vágyak (és ösztönök) szabad kiélésének, mindenféle elfojtás és önkorlátozás elvetésének, önnön lehetőségeink és jogaink érvényesítésének, az élet élvezetének programját harsogja az egész civilizáció. Százmilliók vagy akár milliárdok igyekeznek manapság lázasan kiteljesíteni ön-magukat, a popzene és az aerobic, a farmernadrágok és parfümök, a futball-

meccsek és a televíziós szappanoperák s kalandfilmek segítségével. Lázasan folyik a teljességnek a keresése. Mert a mai ember már nem a túlvilágon, hanem ezen a világon, ebben a rövid életében akarja megtalálni önmagát és a teljességet.

A hagyományos kultúrában és a benne élő emberek mindennapjaiban és lelki életében központi szerepet játszott a bűn–bűntudat–vezeclés–megváltás mechanizmusa.¹ A mai fogyasztói kultúra ezzel szemben az ember édenkerti ártatlanságát zengi, sugározza; nincs benne helye a bűnnek és bűntudatnak mint erkölcsi és pszichikai szabályozó elvnek. A bűnt betegségnek, torzulásnak, a bűntudatot neurozisznak tartja. „Furdal a lelkiismeretem azért, mert furdal a lelkiismeretem” – visszhangozza az amerikaiak milliósainak dilemmáját Zizzy, a vicclapfigura.²

A hagyományos társadalom hierarchikus rendben, az engedelmesség, a türelem, a fogadd-el-azt-ami-osztályrészedül-adatott jegyében élt. Ma, ezzel szemben, csaknem minden ennek az ellenkezőjére ösztönzi az embert. Arra, hogy ne fogadja el azt a helyet, amelybe beleszületett, törjön ki az adott keretek közül, vállalja a versenyt, törjön magasra, győzzön le mindenkit és minden akadályt. A hagyományos társadalomban a hagyomány volt az igazi érték, ma az újdonság az.

Legalább ilyen fontos az, hogy kétezer éven át abban a hitben éltünk, arról igyekeztünk folyton-folyvást meggyőzni magunkat, hogy a világ közepén vagyunk, sőt talán mi vagyunk a világmindenség közepe; körülöttünk forog, miértünk van a világ. Ez a hit évszázadokkal túlélte Kopernikus, Kepler és Newton felfedezéseit. De azért közben, lassan, erősödtek a kételyek, s ma már a mindennapi tudat elbizonytalanodott. Nem tudjuk, hogy végül is hol vagyunk, mi a szerepünk a világmindenségben; hogy kitüntetett helyünk van-e, vagy egy kozmikus mértékkel mérve jelentéktelen és végtelenül kicsi bolygón kapaszkodunk, céltalanul sodródva a semmiben.

Kétezer éven át abban is hittünk, hogy „morális univerzumban” élünk; olyan világmindenségben, amelyet erkölcsi princípium vagy erő igazgat; amelyben egy „láthatatlan kéz” igazságot tesz, megjutalmazza az erényeseket, és megbünteti a gonoszokat. Ma már, a világháborúk és polgárháborúk, haláltáborok és genocídiumok századából kilábolva, egyre nehezebb hinni a világmindenség erkölcsi lényegében. És egyre többekben elhatalmasodik az a meggyőződés, hogy értelmetlen, abszurd világban élünk, olyan világban, amely teljességgel közömbös a jóval és rosszal, illetve az emberi szenvedéssel és vágyakkal szemben.

A hagyományos kultúra egyik legnagyobb teljesítménye volt az, hogy képes volt értelemmel feltölteni az emberek életét. Képes volt abban a hitben és bizonyosságban tartani az embereket, hogy az emberi életnek – minden baj és szenvedés ellenére – célja s értelme van. Az új, a huszadik század végén kibontakozó civilizáció erre már (vagy még) nem képes. Az élet céltalanságának, értelmetlenségének élményét egyre szélesebb társadalmi rétegek élék át. A melankólia, a „spleen”, az élet értelmetlenségének a fájdalma annak idején az Essex grófok, a Sir Walter Raleigh-k és a Hamlet királyfik keserű privilégiuma volt. Ma százazereket és milliókat kínozt. Korunk egyik legelterjedtebb járványos betegsége a depresszió. [...]

(1998. 4. 5.)

JEGYZETEK

1. Szent Bernát (12. század) drámai erővel foglalja össze ezt a világ- és emberképet: „Bűnben születünk, bűnösök vagyunk, és bűnösöket hozunk a világra. [...] Világra jövetelünkől kezdve sérültek vagyunk, és azok is maradunk, amíg csak benne élünk, amíg csak el nem hagyjuk; talpunktól egészen a fejünk búbjáig semmi sincs, ami egészséges lenne bennünk.” A reneszánsz

JOHN LUKÁCS

Félelem és gyűlölet

(Részlet)

[...]

Figyelemre méltó a felvételeken Hruscsovnak és kollégáinak görcsössége, nyilvánvaló habozásuk, amely mind a kommunizmus fatális korlátoltságának tulajdonítható. A szovjet kormány nem tolerálhatta egy antikommunista nemzeti kormány létesülését az orosz birodalom érdekövezetében. De kire támaszkodhattott? A Kreml-beli szupertitkos beszélgetések gyakori témája volt a magyarországi „elvtársak” és a csúcskommunisták kisebb-nagyobb érdeme, illetve érdemtelen-sége. Hruscsov és társai pontosan tudták, hogy a helybeliek népszerűtlenek, de ugyanakkor féltek más személyt felhasználni: egy elvtársat találni és azt sikeresen megbízhatóvá nevelni – ez volt egyetlen lehetőségük. Ezek az aggodalmak és félelmek magyarázzák azt a furcsa döntést, hogy a jugoszláv Tito támogatását kérték. Hruscsov egy kis repülőgéppel titokban átbukdácsolt a kelet-európai éjszakán, hogy meglátogassa Titót, akit Sztálin hét évvel azelőtt kiközösített a nemzetközi kommunista szervezetből. (Hruscsov akkoriban békült ki vele.) Tito beleegyezését kérte a küszöbön álló, a magyar forradalmat megsemmisítő orosz hadjáratához és Kádár Jánosnak a „munkás–paraszt kormány” vezetőjeként való beiktatásához. A megbeszélés, valamint annak egyenes és ronda következményei folytán (a jugoszlávok kiadták a náluk menedékkjogot szerzett magyar kommunista vezetőket) Tito is ugyanolyan rossz színben tűnik fel, mint Hruscsov. Csakhogy nem is ez a lényeg, hanem a kommunista vezetők *félelme*.

Ez döntő elem. A totalitárius kormányok esetében a brutalitás természetes jelenség: gyakran valamely valóságos vagy képzelt sérelem és félelem reakciója. 1944-ben Hitler Harmadik Birodalma elfoglalta Magyarországot – szövetségesét és úgynevezett csatlósát –, tudva azt, hogy bizonyos magyar vezetők a Német Birodalommal kötött végzetes szövetségből való kiugrást szeretnék megvalósítani, és ennek érdekében már bizonytalan lépéseket is tettek. 1956-ban Hruscsov és Szovjet-Oroszország nem engedte meg Magyarországnak, hogy a kommunista rendszerből kilépjen. A két brutális közbelépés közötti különbség jelentős. A németek és helyi szövetségeseik nem féltek. Az oroszok és szövetségeseik viszont rettegetek. (Vagy el tudja-e valaki képzelni Hitlert, amint éjszaka repülőre ül, hogy Mussolini vagy Antonescu beleegyezését kérje egy már elhatározott brutális döntéséhez? Még akkor sem, amikor birodalmát minden fronton az ellenség nagyszámú csapata ostromolta. Ami a Szovjetunió esetében 1956-ban nem állt fenn.)

Hruscsov természetesen nem Hitler, és az oroszok sem németek, ráadásul az 1956-os események nem 1944-ben történtek. Ez az egyik alapvető különbség a szélsőjobb- és a szélsőbaloldal között. A gyűlölet mozgatja az elsőt, a félelem az utóbbit. [...]

(1998. 10.)

„Rítusok nélkül nehezebb lenne az életünk”

Hajdú Farkas-Zoltán beszélgetése a századik évében járó heidelbergi filozófussal
(Részletek)

[...]

– A magyarok számára mindig fontos volt az a kép, amelyet a Nyugat alakított ki róluk, mert a napnyugati kultúrához való tartozás tudata kultúránk fontos eleme. Professzor úr, milyen az Ön magyarságképe?

– A magyaroknak nagyon jó nyelvérzékük van. Többször voltam Magyarországon, az Akadémia – sokak meglepetésére – már a kommunista időkben meghívott. Az ógörög világ jó ismerője vagyok, és úgy látszik, a magyar Akadémiának már akkor is érdekében állt, hogy a saját nyelvterületén kívül élő tudósokkal is tartsa a kapcsolatot.

– Ha általánosabbra vonjuk a kört: anyanyelvünk foglyai vagyunk-e? T. Hall amerikai antropológus szerint szorosan kötődünk anyanyelvünk kulturális dimenziójához. Mennyire merev ez a kulturális dimenzió? Átléphetők-e a határai?

– Az anyanyelvbe való beleszületés a világ megismerésének az egyik útja. A mindannyiunkat körülvevő hagyományok összessége pedig a kommunikáció révén megismert világ, amely azonban nem annyira merev, hogy ne léphessünk ki belőle, például idegen nyelvek tanulásával. De ha csak a nyelvet sajátítanánk el, ez még nem lenne igazi tanulás. A nyelv csak eszköz, célunk másoknak a megértése, mások előítéleteinek a megértése, hogy ezáltal a sajátjainkat is tudatosíthassuk.

– Megkérhetném, hogy; egy kicsit bővebben szóljon arról, hogy mit ért az előítéleteken?

– Az előítélet az a valami, amelyet, annak ellenére, hogy nem tudatosan bennünk, mégis megfigyelünk másoknál, a másiknál. Mondok Önnek egy példát: itt van a kanadai származású Jean Grondin úr, aki beszélgetéseink során azokra a francia előítéletekre próbált bizonyítékokat keresni, amelyek a németeknek a katonasághoz és a hivatalnoki karhoz való viszonyára vonatkoznak. Azt kereste bennem, ami számára oly különös, oly furcsa itt Németországban. Tehát választ kerestem – és remélem, nagyjából talált is – arra, hogy bizonyos dolgokban miért vagyunk olyan mások, mint a franciák. Melyek voltak azok a hatások, azok a befolyások, amelyek éppen ilyenné tettek, amilyennek a világ ma minket lát? S itt azt hiszem, hogy az engedelmességre való nevelés magas foka az egyik legfontosabb elem, amely a német államszervezetből és katonai múltunkból származik... habár a napoleoni sem volt sokkal másabb...

– Visszaemlékezéseiben olvasom, hogy szülővárosában, Boroszlóban (Breslau, Wroclaw) a német lakosság poroszabb volt a poroszoknál. Vajon egy kisebbségnek saját nemzeti jellemvonásait – előítéleteit, ahogy Ön nevezi őket – jobban meg kell-e őriznie, ápolnia, mint a többségnek?

– Hát, hogy ez Boroszlóban miért volt így, azt nem tudnám pontosan megmondani, de ha Erdélyre gondolok, akkor azt állítom, hogy igen. A magyar kisebbségnek meg kell védenie saját történelmét, ez így illik.

– Mi a megoldás, ha az erdélyi magyarok és románok történelemszemlélete egy fontosnak hitt kérdésben szögesen eltérő – a „ki volt itt előbb” átkos kérdésére gondolok? Segíthetne-e a „hermeneutikus párbeszéd” a megegyezésben?

– A hermeneutika ilyen esetben egyáltalában nem segíthet, mert az csak egy életet arról, hogy mi lenne a két fél tennivalója, ha meg szeretnének egyezni. Erre pedig csak akkor van remény, ha már olyannyira „hermeneutikusakká” váltunk, hogy képesek vagyunk fenntartások nélkül elfogadni azt a lehetőséget, hogy esetleg a másiknak van igaza. Ez természetesen még egyáltalában nem jelenti azt, hogy nekünk ne lenne igazunk, de csakis ebből az alapállásból lehetséges a dolgok hasonló szemlélete és egymás megértése. Vigyázzunk, nem a hermeneutika a művészet, hanem a megértés folyamata. A hermeneutika valójában filozófusi töprengés az érthetőség feltételeiről. Ezeket a feltételeket – elmékedési képességünk gyümölcseit – természetesen nem kell mindenkinek ismernie, aki meg szeretne valamit érteni. A hermeneutika tehát nem egy technika! [...]

– *Professzor úr, én Európának abból a régiójából származom, ahol a földrajzi és társadalmi tájat hosszú időn keresztül a falvak uralták. Erdélyben a faluközösségek olyan formában maradtak fenn, amely Nyugat-Európában már régtől fogva a múlt emlékének számít. Ebben a régióban a falvak urbanizálódása korántsem zárult még le, jó néhány faluközösség középkori rítusokat, szokásokat őriz. A mindennapi élet rituális jellegével Ön több munkájában is foglalkozott, megállapítva, hogy „a rítusok sokkal fontosabb helyet foglalnak el mindennapi életünkben, mint ahogyan az a tudományok módszereivel tetten érhető vagy nyelviileg objektívizálható”.*

– Nézze, az önmagunkról szerzett tudásunk sohasem fogja megközelíteni emberi létünk összetettségét... ezért nem szabad megfélemednünk az élet rituális jellegéről...

– *De mik a rítusok?*

– Rítusok cselekvéseink, gondolkodásunk és nyelvünk mindazon elemei, amelyeket a megegyezés, a szokások és a hagyományok határoznak meg vagy befolyásolnak. Cselekvéseink helyessége ugyanis nem minden esetben vezethető vissza bizonyítható és formalizálható racionális lépésekre, mert létezésünk „helyessége” egy magától értetődő ethoszból származik. Nézze csak meg, mennyire ritualizált például a nevelés, az együttélés vagy éppen párbeszédeink. A rítusok az életnek azon bemérhetetlen formái, amelyek révén egy magyar különbözik egy némettől vagy egy spanyoltól. Mi itt a más? Nem is annyira az öntudat, és nemcsak a biológia, hanem a rítusok, az, ahogyan megéljük az életet, amelyet nem lehet – de nem is kell – teljes egészében objektívizálni... Itt van az objektívizálhatóság határa... A felfoghatóságnak, a viselkedésnek, érzésvilágunknak, a szeretetnek valószínűleg sokkal több köze van a rítusokhoz való „felszín alatti” illeszkedéshez, mint a tudatossághoz vagy az ellenőrizhetőséghez. De ne higgye, hogy ez a ritualizáltság korlátozná lehetőségeinket, sőt éppen ez teszi lehetővé az emberi észszerűség és a szabadság kibontakozását. Ez a szabadság persze egy álom, s ellentétben áll a hagyományok játékszabályaival, az élet rituális jellegével, úgy is mondhatnánk, hogy ez a modern világ egyik legvégzetesebb absztrakciója... Tehát a városoknak is megvannak a maguk rítusai, noha ezek már a kezdetektől fogva különböztek a falusiakéitól. Városaink kialakulása a görög és latin világban gyökerezik, a városokban kialakult nyelvben.

– *Zygmund Bauman szerint a posztmodern kor városaiban átminősült az „idegen” fogalma. Míg a hagyományos közösségek „mi” tudata még pontosan el tudta különíteni az időnként feltűnedező idegeneket-idegenséget, addig a posztmodern társadalomban a funkcionális differenciálódás révén kialakult individualizmus hatására az idegenség fogalma fokozatosan általánosuk, s ezzel fel is oldódott*

olyannyira, hogy a mai városokban tulajdonképpen mindenki idegennek számít a többiek szemében...

– Ez a fajta „új” idegenség helyesen van leírva, egyetértek vele. De nézze, én sziléziai vagyok, s ezért itt még a szó „klasszikus” értelmében is idegennek számítok. Ha a Heidelberget környező falvak valamelyikében a hátam mögött rólam beszélnének, bizonyosan idegennek titulálnának. Vagyis még itt és most is fellelhetőek ezek a városiétől gyökeresen eltérő, magától értetődőeknek érzett rítusok. Még ma is létezik egy falusi és egy városi kultúra. Különben e két, sok elemében különböző kultúra kiegyezésére, közelítésére tett kísérletek közül az egyházak ténykedései a legfigyelemreméltóbbak.

– *Tulajdonképpen a város lehetővé tette a különböző származású és vallású emberek párbeszédét...*

– Így van. Ez a dolog pozitív oldala. De emellett tanúi lehetünk az erkölcsiség, az illem nagyarányú elkopásának is. Fiatalkoromban még elképzelhetetlen lett volna, ami éppen most, beszélgetésünk során megtörtént, hogy egy tanár csak úgy felhívjon telefonon, hogy munkámról érdeklődjék. Ez a múltban elképzelhetetlen volt... akkoriban a professzorok nagyobb tiszteletnek örvendtek, mint manapság. De nagy általánosságban is, a tiszteletadás formái mára már úgyszólván teljesen eltűntek... képzelje csak el, mi történik, ha diákként csak úgy felhívtam volna egy öreg professzort, hogy éppen a könyvét olvasom, s magyarázza meg, hogyan is érti ezt vagy azt a bekezdést. Ez akkoriban elképzelhetetlen szemtelenségnek számított volna. Itt is egy fontos rítus kiveszésének, eltűnésének lehetünk a tanúi. De visszatérve az Ön által említett habermasi megjegyzésre: Heideggernél jól megfigyelhető a hazai rög iránti tisztelet, a szülőföld szeretete, amely „vallási szülőföldjét” is magában foglalta. Nagy istenkeresőként sem lépett ki az egyházból, csak a teológia létjogosultságát kérdőjelezte meg.

– *Professzor úr, hol van az Ön szülőföldje?*

– Hogy mi az én szülőföldem?...Hontalan nomád vagyok... Marburgban születtem, Boroszlóban nőttem fel, rövid megszakításokkal (München, Freiburg) közel húsz évig Marburgban folytattam egyetemi tanulmányokat. Majd Boroszlót elveszítettük... Lipcsébe kerültem, amely sokban Boroszlóra emlékeztetett... de a szülőföld... nincsen igazából szülőföldem... a leghamarabb Marburgot említhetném, de Marburg is már nagyon eltávolodott tőlem. Közel ötven éve Heidelbergben élek.

– *Egyáltalában köthető-e egy földrajzi helyhez a szülőföld?*

– Nem. A szülőföld az a gyermekkor, azok az emlékek, amelyek aggastyánkorig elkísérnek. Úgy, hogy tulajdonképpen Marburg helyett inkább Boroszlót kellene említenem, hiszen ott nőttem fel... furcsa mód, ahogy öregszem, egyre élőbökké válnak a gyermekkori emlékeim. [...]

Heidelberg, 1999. május 10.

(1999. 8.)

MIRCEA CĂRTĂRESCU
Poéma egy mosdókagylóról

---

egy szép napon a mosdókagyló szerelembe esett
egy piciny sárga csillagért epedt a konyhaablak sarkában
kitárulkozott az asztalterítőnek és a mustáros pohárnak
elsírta bánatát a nedves étkészletnek;
napok múltán aztán vallomást tett szerelméről:
– kis csillag, mért ragyogsz a malom s a kenyérgyár fölött
jőjj le onnan, nekik nincs szükségük rád
villamosközpontjuk van az alagsorban s tele vannak égőkkel
eltékozolod magad hogyha aranyadat tetőikre hinted
és a villámhárítókra.
kis csillag, nikkelem kíván, és lefolyóm mindenféle
dalokat bugyborog neked, ahogy tud,
s a halmaradékos edények máris megkedveltek,
jőjj, ragyogj e linóleum-birodalom fölött egész éjszaka,
konyhabogarak úrnője.

de ah! a piciny sárga csillag nem felelt
ő ugyanis egy levesszűrőt szeretett
ki messze földön egy könyvelőnél lakott
s így kínlódott éjjelente
felé ábrándos szemeket meresztve.
így hát a mosdókagyló egy idő után kérdésekkel kezdte
bombázni magát a lét értelmére s objektivitására vonatkozólag
s még több idő után végül ajánlatot tett az asztalterítőnek.

...egykor a szerelem megérintett engem is,
engem, a függöny hasadását, ki ezt elmeséltem,
egy krémszínű dadát szerettem, melyet egyszer láttam csupán...
de minek szaporítani a szót, hisz gyermekeim lassan iskolások
s minden, ami elmúlt, álom volt talán.
(1999. 11.)

CSEKE PÉTER

Mikó Imre élet- és pályaképe**Jegyzetek Balázs Sándor monográfiája kapcsán****(Részlet)**

[...] Személyesen abban az időben ismerkedtem meg vele, amikor jellegzetes szürkésbarnás köpenyében a „pult mögött” állt, és két vevő között világirodalmi tanulmányait írta, kedvenc szerzőit fordította. Vagyis az Egyetem utcában működő tankönyvboltban. Nem jegyzetvásárlás végett tértem be oda 1967-ben, hanem hogy interjút készítek vele a kolozsvári rádió *Egyetemi élet* című műsora számára. Akkor már magammal vihettem frissen megjelent esszékötetét, a *Honpolgárok és világpolgárokat*, dedikálás végett. Szemmel láthatóan jólesett neki, hogy egy székelyföldi diák a rangrejtett író tiszteletét a tankönyvvarusítóban. Hát

hogyne tiszteltem volna! Hiszen a neve fogalom volt a legkisebb erdélyi faluban is, és nem csupán az unitárius egyházközösségekben.

Amikor már abban a szellemi szabadcsapatban dolgozhatott, amelyik a hetvenes évek első felében a Kriterion ígérvárát megteremtette, találkozásaink gyakoribbá váltak a kiadó kolozsvári fiókszerkesztőségében. Így volt némi rálátásom arra, hogy mekkora munkát vállalt magára a művelődéstörténeti kiadványok szerkesztőjeként. Ráadásul nem csak a cenzúrával szemben kellett állnia a sarat, olykor a bakafántoskodó szerzők is megnehezítették a dolgát. Amidőn ezt egyszer szóba hoztam, lakonikus válasza így hangzott: „Elég ideig tartottak távol ettől a munkától ahhoz, hogy most ne panaszkodjunk.” Páskándi Gézára, majd Dávid Gyulára néztem, és mindent megértettem.

Attól fogva, hogy 1975 januárjában közreadtam *Balázs Ferenc útítársa* című riportomat, vissza-visszatérő témánk természetesen Balázs Ferenc volt. Néhány hónap múlva azzal tisztelt meg, hogy átnyújtotta Balázs Ferencről írt tanulmányának kéziratát. Kíváncsi a véleményemre, mondotta, mert ez az írás kerül Balázs Ferenc művei újradíadásának az élére a Romániai Magyar Írók sorozatban. Most tudom meg Balázs Sándor monográfiájából, hogy mielőtt kéziratait nyomdába adta volna, rendszerint mások véleményét is kikérte. Ebből a szempontból ugyancsak tanulságosak a függelékben közreadott kéziratokat és dokumentumokat kísérő jegyzetek. A sokak által még ma is lenézett „filológiai aprómunkában” példamutatónak tekinthetjük Balázs Sándor eljárását, amikor sorról sorra egybeveti, hogy például a Jancsó Béla-tanulmány kapcsán megfogalmazott – önmagukban is tanulmányértékű – észrevételek közül mit fogadott el Mikó, és mit nem. Az elfogultságból táplálkozó megjegyzéseket nyilvánvalóan nem vette figyelembe, de készséggel hasznosította azokat, amelyek továbbgondolása révén lényegi összefüggésekre tudott rávilágítani. Fontos volt ez a művelet, hiszen a szóban forgó tanulmány Jancsó Béla máig egyetlen kötetének (*Irodalom és közélet*. Kriterion Könyvkiadó, 1973) élén jelent meg, ugyancsak a Romániai Magyar Írók sorozatban.

Balázs Ferencnek végül is csak a *Bejárom a kerek világot* című műve láthatott napvilágot akkoriban, a cenzúra által csonkítottan. Huszonkét évnek kellett eltelnie, hogy *A rög alatt* csonkolásmentesen kerülhessen az olvasók kezébe. Akár személyes elégtételnek is tekinthetném, hogy az általam gondozott Mentor-kötet kolozsvári példányait jórészt a tanítványaim vásárolták fel.

Nemzedékek láncolata, lám, így kapcsolódik egymásba.

E gondolatsorhoz még csak annyit fűznék hozzá: Kós Károlytól jött éppen, amikor utoljára találkoztunk. Az *Akik előttem jártak* dedikált példányával tette tiszteletét nála. Készülő könyvről, *A csendes Petőfi utcáról* beszélt, a háború alatti négy évről, korabeli kapcsolatairól és azokról az elképzelésekről, amelyeket a történelem könyörtelenül megghiúsított. [...]

(2003. 8.)

[...]

Éghajlat, származás, vagyon s megpróbáltatások mind jellemalakítók voltak, de az a végső erdélyi városkép, melyre a magyarság visszaemlékszik, az *utolsó két-száz év* társadalmi életén nyugszik. Jóllehet minden erdélyi város egy örök magatartás – örök ellenállás vagy örök gyöngeség – jelképe, végső állapota, melyhez jövőendő változásait mérhetjük, 1691 és 1914 közt, a Habsburg-helytartóság és az unió korában forrt ki. Vegyük példának azt a nevezetes öt várost, melyről nemrég öt erdélyi író meghatón szép arcképet festett.

„*Kolozsvárnak* lakóit kell ismerni, hogy azt szépnek találjuk”, írta egyszer Jósika Miklós. Erdély cím nélkül is örök fővárosa keleti Svájjá keveri különböző lakóit, valósággal dióhéjban szemlélteti az erdélyi együttlélést. Természetes előkelőségét nem származásának, hanem csodálatos szellemi hatásának köszöni. Szövevényes társadalmából főleg a közhivatali és oktató intellektus emelkedik ki, székvárosi szelleme mágnásokban, szerzetes és kollégiumi tanárokbán, tisztviselőkből s professzorokban kering lassú, méltóságteljes lüktetéssel. Rang és cím eltörpül a város természetes rangja mellett. Ritkán kezdeményez, fejedelem nélkül is fejedelmi, sosem nyúl a hatalom után, magától jut hozzá, valósággal pusztá létéből meríti tekintélyét. *Várad* a vízv választó túlsó oldalán – (a külső Erdélyben) – több falu jobbágyivadékait próbálja összeédesgetni a bihari dzsentrirel s a zsidósággal. Az ötvözet bizony minduntalan megreped. Emlékeit elpusztította a török, hagyományérzése elsorvadt, nyugtalanabb lelkű, mint a töretlen múltú erdélyi városok. Amilyen kemény Kolozsvár, olyan könnyen összecuszklik ő, sose nő ki egészen a püspöki gyámság alól, a dzsentriből, jobbágyból, zsidóból sose lesz patrícus. Sötéten maradi, türelmetlenül újtó: ez a két véglet a belső gyöngeség igazi titka. *Enyed* kézművesei és szőlősgazdái lassan összebékülnek a fejedelem iskolájával, a környékbéli arisztokrácia is beszokik. Ezek a nemszeretem vendégek javítják meg a szellemét, máskülönben a város előbb-utóbb belefulladásra a kispolgári kicsinyességbe. Fölötte lebeg az iskola, s beharmatozza a diákvértanúk vére. *Vásárhely* az apróipar városa, akárcsak Debrecen, s mint ott, a székely fővárosban is van egy magában élő s mégis városnemesítő iskola. *Brassó* roppant gálya, a tulajdonos, a kalmár s a kapitány százsz, az evezősök magyarok és románok. Egyik végéről a székely havasok szele szellőzteti, másik végéből ered a konstantinápolyi karavánút.

Amilyen a jellemük, olyan határon túli hellyel tartanak rokonságot. A debreceni diákok tűzoltó dorongja: a gerundium Enyeden harceszköz, s véres csata után azokat szűrják a patakpartra, hogy kivirítson belőlük a híres két fűzfa; Brassóban háromnyelvű emberek születnek, akárcsak Kassán; *Várad* kávéváros, mint Pest. És mindegyik egy iskolaszívetet ringat a hullámain, akárcsak Párizs.

Ezekhez a változatos képekhez kell mérni az erdélyi városok jövő változásait. Mert a változás kikerülhetetlen. Erdély közjogi díszektől megfosztott magyarsága az erkölcsi vezeklés küszöbén áll, s legjobbjában már rászánta magát, hogy a *változó jogrendszerű, de örök erdélyi realitásért* a jogfeladás gyanúját is vállalja. A kisebbségi életnek nincs magyar hagyománya, s ahogy – Székfű szerint – az anyaország eltompult politikai érzékét föl kell éleszteni, úgy vár mesterére az életrevaló kisebbségi érzék. Erre pedig a régi hatalmi tudathoz vagy kultúrfő-

lényhez tapadt lelki alkat végképp alkalmatlan. A magyarságmentő kisebbségi politikát csak uralmi álmok alól felszabadult új gondolkodással lehet gyakorolni; a vezeklést csak úgy lehet kiállni, ha a szervező magyarság a dolgozó magyarságot másképp becsüli, mint a múltban. Ne sűgion senki az erdélyieknek, a vizsgáztató történelemnek jó a füle! Helyettünk is vezekelnek, ne sűgjuk a fülükbe régi bűneiket.

Egy biztos. Közjogi segítség nélkül – írja Mester Miklós fiatal történészünk – az erdélyi magyarság sorsa a múltban a Székelyföldön s a magyar városokban dőlt el. Ezentúl is így lesz. A keleti Svájc gyökere a Székelyföld, feje Kolozsvár.

Erdélyi városok! Az ember néha azt kívánja, legyenek Isten kedvenc palántái. Aztán óvatosan észbe kap, s kívánja, legyenek inkább sárkányfogvetemény. Mert az kiirthatatlan. Olyan kiirthatatlan, amilyennek Csokonai érezte, felfohászokdván:

Boldog vagy, óh kisded Erdély! bár a csinos Európának legvégsőbb széllein fekszel is, boldog vagy; és te fogod bé a legutolsó Magyaroknak szemeit, mikor mi már vagy Oesterreicherek vagy Rusznyákok leszünk... [...]

(2004. 10.)

KEMÉNY ISTVÁN

Állástalan táncosnő

André Kertész fotójához: kávéházi asztalnál fiatal lány kabátban újságot fut át

Vissza a kályhához, ha megvan, ha nem dobták ki még, de úgyse dobták, mindig ez a sértődött kis bácsi volt a hátrabillent vaskalappal – minthogyha ő megmondta volna már a múltkor is, de hagyjuk ezt: jönnek be még újak, hál' istennek, nekik talán még nem hiába járatom...
 – De, Kályha úr édes, én pont magához jöttem, higgye el, és tudom, hogy most utál, mert tényleg régen jártam itt nagyon, de az élet elsodort, maga ne tudná, hogy van ez? Igenis a a tanácsaira szomjazom, amúgy meg intelligens a háta...
 – Ült volna szembe, már bocsánat, üresek az asztalok, a kabátjára nincs szavam, habár egy becsületsértéssel ér fel hogy képes volt kabátban leülni... de ezt is megszokom, a tanácsaim pedig, na persze, a tanácsaim, na ja, hát nézze, kislány, a tánc az annál fontosabb dolog, mint hogy a táncosokra lehetne bízni, itt vagyok például én: egyetlen lépést se tettem életemben, de mondhatom, nem egy és nem két balerina fordult már meg itt, és a fűtésre nem volt egy rossz szavuk! – Nekem talán volt?
 – Mi az, hogy! Most is vacog, csak jólnevelten! Manapság ennek is örülni kéne, de én már hadd ne essek hasra ennyitől! Maga nem azzal jött be, hogy milyen jó kis meleg van itt, de bezzeg künn a szél sikolt, hanem csak úgy... bejött.
 – Pedig tényleg sikolt, ez nem tavasz, tavasz csak itt van,

itt magánál, Kályha úr! – Csak hízelegjen, táncosnőnek akkor se szólítom, nem én! Az élet, kérem, az nem táncanfolyam, hogy a hirdetési oldalt böngészgetve a kályha mellől újrakezdjük! – De akkor mi, az Isten szép szerelmére, mégis micsoda? – Na hagyjon ezzel, kislány, ne mérgesítsen, mert a végén még el találok mondani, hogy az összes belépő részeges csibészben az ócskást látni, az milyen. Na nem! Inkább maga meséljen valami szépet, hadd fiatalodjak, nem baj, ha nem igaz. (2006. 5.)

RIGÁN LÓRÁND

Egy arisztokrata Athénban

Platón demokrata vonzalmairól

(Részlet)

[...] Mely platóni fogalmak azok, melyeket eddig nem láttak el könyvtárnyi jegyzettel? Azok, amelyek nem sajátosan platonikusak. Nem filozófiai fogalmak, hanem csak szavak. Ezek a szavak azonban igen fontos, az adott korban egyenesen formabontónak számító gyakorlatokat fednek. Ilyennek számíthat például az a szokás, hogy mielőtt még bármely athéni polgár hivatalba lépne, és ugyanígy a mandátumának lejártával is számot kell adnia önmagáról egy sorshúzással választott testület előtt. Az előzetes számadás (dokimasia) és a végső (euthynai) gyakorlatának pusztá méltányolását ki kell egészítenünk azzal, hogy a számvetés ideje legalább életében egyszer minden teljes jogú polgár számára valószínűleg eljön, hiszen a hivatalok többségét közöttük az athéni demokráciában, amint azt bírálói nehezményezték is, ugyancsak sorshúzással osztják. A dokimasia és az euthynai gyakorlata elsősorban tehát a közösség arra vonatkozó előjogát fejezte ki, hogy tagjai felett ítéletet mondjon. Az előzetes elszámolás szokása kiterjedt a formális jogi kritériumokon túl származásának vizsgálatára és általános polgári kötelességeinek teljesítésére is. Sőt helyet kapott benne ezek mellett az illető jellemének, addigi életének és gondolkodásmódjának vitatása. Mindezen elemek, társítva a hivatali idő letöltése utáni korrupcióval kapcsolatos kérdésfeltevessel, a személyes felelősség kialakulóban lévő kultúrájának megnyilvánulásai voltak. A felelősség demokratizálásának ezen ethosza összefüggésben áll a logosz hatalomigényével, amely a régebbi rituális formulákkal, ihletett nyilatkozatokkal szemben nyilvános vitákat, érvelést kezdett el szorgalmazni, ha már a közösség döntéseit egyre inkább szavak és beszédek határozzák meg. Mindez annyit tesz, hogy a közös hatalom gyakorlásában való részesedés elvileg akárki számára hozzáférhetővé válik, és többé nem személyes, szakrálisan garantált döntéshozók ügye, hanem dialogikus jellegű teszteknek rendeltetik alá.

Márpedig Szókratész még Platón drámahőseként is ezt szorgalmazza, annak ellenére, hogy a dialógusokat általában szinte kizárólag az athéni demokrácia kritikájaként olvassák. Védőbeszédeikben a szereplők számot adnak arról, ami életüket meghatározta, s így tesz maga a főhős, mikor beszámol arról, hogy élte a felelősségre vonás kultuszának a jegyében telt le. Sajátosan filozofikus mozzanat itt az, hogy a kérdező szaván fogja korának kérdését, amennyiben a hivatalos számadást mintegy negatíve terjeszti ki az egyéni lélekre. Küldetésének fő paradoxona kortársai szemében abban áll, hogy a politikai felelősség demokrati-

kus eszményét magánosította, miközben önmagát szigorúan mint magánembert határozta meg, aki a politizálás intézményes fórumai helyett újabbakat keres. Intézményekkel szembeni elégedetlensége nem az elvüket érinti, mert ezt saját tevékenységében radikalizálja. A dokimasia nem korlátozódik nála térben és időben az egyébként előírta, bármely találkozás alkalma lehet. Mi több, nemcsak valamilyen konkrét hivatalra való képesítést érint, hanem bármiféle hozzáértésre vagy tudásra vonatkozó előfeltevést. Politikai filozófia ilyen értelemben, ha a bölcsélet lehetőségeket vizsgál, mert a szókratikus filozófus polgártársai arra való képességét firtatja, hogy demokráciában éljenek, ami a hivatalok viselésére vonatkozó jogot logikailag megelőzi. A demokráciára való képesítés nem más, mint a kritikai, szempontok játékát érvényesítő gondolkodás képessége. Attól, hogy az athéni politikai gyakorlat következetes továbbgondolása Szókratészt és főleg Platónt végül ugyanannak elvetésére bírta, nem kellene azt hinnünk, hogy egyik alapelvét, a nyilvános elszámolást rögtön elutasítanák. Demokraták ők bizonyos értelemben mint legelső politikai filozófusok már annálfogva, hogy ez a kormányzati forma az egyetlen, mely a számadást önmagára vonatkoztatja, odáig menően, hogy saját megkérdőjelezésének helyet adjon. [...]

(2007. 2.)

GYÖRFFY GÁBOR

A *Korunk* a cenzúrahivatal jelentéseiben

(Részlet)

A *Korunk* folyóiratban 1967–1968 során eszközölt beavatkozásokat két nagy csoportba oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak azok a kifogásolt anyagok, amelyek a bennük foglaltat kérdéskör tárgyalásakor nem veszik figyelembe a párt- és állami vonalon kiadott legújabb irányelveket, határozatokat és utasításokat, illetve nem hangsúlyozzák a szocialista építés eredményeit.¹ [...]

A külpolitikai témákat érintő cikkek azért kerülnek a cenzúrahivatal figyelmébe 1967 nyarán, mivel régebbi párt dokumentumokra hivatkoznak, ahelyett hogy Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárnak a Nagy Nemzetgyűlés nyári ülészakán kifejtett elveit tekintenék kiindulópontnak.² Ennek értelmében a *Korunk* augusztusi számában megjelenő szerkesztőségi cikknek kötelező módon tartalmaznia kell a román külpolitika legújabb irányvonalára vonatkozó tételeket.³ A novemberi számban csak azután jelenhet meg Furdek Mátyás *Szocialista árpolitikánk* című írása, miután kiegészül a Román Kommunista Párt októberi plenáris ülésén elhangzott megállapításokkal, és ismerteti a pártnak a szocialista árpolitikára vonatkozó építő jellegű útmutatásait. A közölt cikk öt alkalommal utal az említett plenáris ülés határozataira.⁴ Kun Endre írása a nemzetgazdaság vezetésének elveiről csak azután kap közlési engedélyt a decemberi számban, hogy az RKP országos konferenciájának dokumentumaihoz igazítják. [...]⁵

A Sajtófigazgatóság bukaresti központjának utasítására elhalasztják a *Korunk* 1968. júniusi számából Lázár József a bűnözésről szóló cikkének közlését, mivel nem hangsúlyozza kellő mértékben a pártnak ezen a téren kifejtett nevelőmunkáját.⁶ A következő lapszámmal kapcsolatosan a cenzúra azt a részt kifogásolja Keszi-Harmath Sándor írásából, amelyben a szerző a heti pihenési rend észszerűbb megszervezésének szükségességét taglalja, a kétnapos munkaszünet bevezetése mellett foglal állást, és ennek jótékony hatásait a fejlett orszá-

gok példájával támasztja alá.⁷ Ennek ellenére a júliusi lapszám változtatások nélkül közli Keszi-Harmath tanulmányát a kifogásolt megfogalmazásokkal együtt. A cenzúra utasításainak látszólagos megszegése egyfelől utalhat a rendelkezések esetlegességére, másfelől a cenzúra szervei és a szerkesztőségek között kialakulóban levő alkudozós viszonyra, amely kölcsönös érvek és ellenérvek alapján határozta meg a közlési engedély kritériumait. Általános jelenséggé válhat el viszont, hogy a hatvanas évek második felében a Sajtófőigazgatóság sok esetben hiányolja a társadalmi és gazdasági jelenségeket tárgyaló cikkekből, hogy a szerző nem említi meg a pártnak az illető kérdéskörben hozott intézkedéseit, valamint a szocializmus éveiben elért eredményeket.

A *Korunk* folyóiratot érintő beavatkozások második csoportja azokra az anyagokra vonatkozik, amelyek a Sajtófőigazgatóság szerint „hibásan értelmezik a nemzeti kérdést”.⁸ A konkrét utasításokból azonban az derül ki, hogy a megjegyzés elsősorban a romániai magyar kisebbség múltját, erdélyi jelenlétét bemutató és identitásának erősítésére vállalkozó anyagokat vette célba.

(2007. 9.)

JEGYZETEK

1. ANDJ Mureş, fond DGPT, fond 403, dosar 6, vol. I. 139–148. (Notă. Grupaj de sesizări făcute în cursul semestrului II/1967).
2. Uo. 141.
3. Lásd Külpolitikánk vezérelvei. *Korunk*, 1967. 8. 1027–1033.
4. ANDJ Mureş, fond DGPT, fond 403, dosar 6, vol. I. 18. (Notă cu unele intervenții efectuate în revista *Korunk*). Lásd Furdek Máttyás: Szocialista árpolitikánk. *Korunk*, 1967.11. 1468–1473.
5. Uo. 139. Lásd Kun Endre: Új elvek a nemzetgazdaság vezetésében. *Korunk*, 1967. 12. 1627–1632.
6. ANDJ Mureş, Fond DGPT, fond 403, dosar 6, vol II. 302. (Notă. Revista *Korunk* nr. 6/1968). Lásd Lázár József: Elmélkedés a bűnözésről. *Korunk*, 1968. 7. 991–996.
7. Uo. 339. (Notă. Revista *Korunk* nr. 7/1968). Lásd Keszi-Harmath Sándor: Ésszerű munka és pihenés. *Korunk*, 1968. 7. 1027–1031.
8. ANDJ Mureş, fond DGPT, fond 403, dosar 6, vol. I. 142.

SORIN MITU

Szakítás a nacionalizmussal

...Nemcsak az az ember, aminek születik, hanem az is, amivé válik. Lehet, hogy ez bizonyos axiológiai és erkölcsi következetlenséget sugall. Vállalom. De azt hiszem, hogy nemcsak az őseikhez való viszonyulásban kell őszintének és lojálisnak lennünk, hanem saját lelkiismeretünkhöz való hozzáállásunkban is. Még ha konzervatív alapállásból közelítenénk is a kérdést, és úgy vélnénk, hogy a múlt bármely kortársi valóság megingathatatlan alapja, világos, hogy jogunk van újra-értelmezni bármilyen hagyományt, újraolvasni bármilyen történelmi eseményt a saját olvasói szempontjaink szerint. Én nem tudom, képes volnék-e értelmiségiként élni – legalábbis a fogalomnak a nyugati kultúrában elfogadott értelmében –, ha képtelen lennék kritikailag elhatárolódnai a sajátjaim múltjától, ha nem lennék képes érvényesíteni a hagyományhoz való viszonyulásomban azt a lényegi különbséget, amit az önálló gondolkodás feltételez.

Az az Erdély, amelyet örökölttem, és amelyet már gyermekkoromban magamévá tettem intellektuálisan, a román nacionalizmus kreációja volt. Én is egy kis erdélyi román nacionalista voltam, büszke és boldog a belső meggyőződéseimben. Eljártam minden ősszel én is Cebére, Avram Iancu halálának évforduló-

ján, és lelkesen énekeltem az *Ébredj, román!*-t, amelyet Hedeş nagyapámtól tanultam. Ő ezt hétéves korában tanulta meg, 1918 nyarán, amikor nagybátyja, Traian Barbu (egy k. u. k. lovasdandár tisztjeként) Ukrajnából érkezett szabadságra, kivette őt a magyar állami iskolából, amelyet Gheorghe dédapa választott (aki még nem vett részt a gyulafehérvári kezdeményező összejöveteleken), és átíratta egy román egyházi iskolába. Néha, egy-egy kiránduláson, csak a magyarok bosszantására hujogtam („zsarnok barbárok”) – annak a bizonyos éneknek a szellemében, amelyet nem is tudom, hol szedtem fel, még az elemiben. Hogy miért kellett őket bosszantanom, és miért kellett nekik bosszankodniuk, abban az időben meg sem fordult a fejemben. Így tanultam az iskolában, az utcán, a történelem- és irodalomkönyvekből, Erdély levegőjéből, amelyet ártatlanul lélegeztem be.

Mindezekre a bizonyosságokra egyedül kezdtem rákérdezni, tanácsadók nélkül, csak a líceumi éveim végén, a nyolcvanas évek elején. Amikor a szinkronisták és protokronisták vitáit olvastam, az utóbbiak nyelvezete már gyanús volt nekem. Hallottam még ezt-azt a Szabad Európából is. De úgy hiszem, hogy a nacionalizmustól való elszakadásom folyamatában a meghatározó impulzust, paradoxálisan, a hivatalos nacionalista, élesen magyarelles diskurzus adta, amely a Ceauşescu-rezsim utolsó évtizedének gyakorlata volt. Számomra ez a gátlástalan propaganda revelációként hatott. Egyszerre más megvilágításban kezdtem látni azokat az igazságokat, amelyek addig világosaknak tűntek, de sötétnek és hazugnak bizonyultak.

Pontosabban: világosan megértettem, hogy Ceauşescu beszédeinek magyarelles támadásai, amikor körülötte már minden omladozott, nem eyebeek manipulációnál és diverzióánál. Kádár Magyarországon az embereknek jobb volt a soruk, több volt a szabadság, nagyobb volt a jólét; mindezt könnyen lehetett észlelni határ menti városomból, a magyar televízióból, az üzletelők autóiból beszerzett farmernadrágok, rágógumik és karton Kentek révén. Márpedig Ceauşescu olcsó propagandája pont a magyarokat látta jónak szidalmazni, felhasználva mindazokat a nacionalista kliséket, amelyeket öregapáimtól megolvasmányaimból már ismertem. Ceauşescu nacionalizmusa tulajdonképpen semmi újat nem hozott a magyarelles román repertóriumba, csupán felújította a háború előtti, kiszedte a naftalinból, amely semlegesítette azt a proletár internacionalizmus éveiben. Milyen ostobák voltak azok a polgártársaim, akik bedőltek egy ennyire primitív manipulációnak (egyesek máig sem gyógyultak ki belőle) – soha nem győztem eleget csodálkozni ezen.

Ami engem illet, abban a pillanatban rájöttem, hogy az ideológiai aberrációk tekintetében nem Ceauşescu volt az igazi gond, hanem ez a kaméleoni és üres nacionalizmus, amelyet ilyen durva módon lehetett eszközként felhasználni, bármilyen ügy érdekében, legyen az akár a fasizmus, akár a kommunizmus. Ez a nacionalizmus állította, hogy az igazság nem a magyarok, hanem a románok oldalán áll, holott bárki megállapíthatta, hogy pont fordítva van. A román nacionalisták és kommunisták, akik egybehangzóan bírálták a magyarokat, romba döntötték az országukat, miközben „az ősi ellenség” a magyarok végezték a dolgukat, és nagyon jól éltek. A romániai helyzet szerencsétlen alakulása 1989 hajnala után ismételtelen bizonyította, hogy ebben a tekintetben nem tévedtem.

Később történetesen magyar lányt vettem feleségül. De ennek az eseménynek nem volt semmi köze a fentiekhez, csak abban az értelemben, hogy a soknemzetiségű Erdély teremtette meg számunkra a körülményeket, hogy találkozhas-

sunk. Egyébként „egyszerűen” egy szerelmi történet volt, amely nem befolyásolta ideológiai és intellektuális választásaimat. Különböző számos példa van arra, hogy román nacionalisták más nemzetiségű nőt vettek feleségül, és emiatt mit sem változtattak eszméiken. Köztudott, hogy mindenik náci vezetőnek megvolt a maga kedvelt zsidója.

Hogy rendezzem itt a számláimat az egész családdal, el kell mondanom, hogy Traian nagyapám, noha vasgárdista múltja volt, és megható történeteket mesélt nekem, nem nevelt nacionalistának. Ellenkezőleg, nagyon higgadtan kezelte ezt a kérdést. És nem hiszem, hogy ebben szerepe lett volna a kommunista légerek átnevelő tevékenységének, inkább az idős kor tisztánlátásával és bölcsességével magyarázom. Amikor megtudta, hogy komoly kapcsolatom van egy magyar lánnyal (anyám felháborodására és döbbenetére), Traian nagyapám csillapította a lányát, és emlékeztette azon elődeinek példájára, a Bărbulescu nemzetségből, akik az idők folyamán magyarokkal, oroszokkal, szerbekkel vagy zsidókkal keveredtek rokonságba.

Valahogy így esett az én elszakadásom a nacionalizmustól, ami arra készítette, hogy átértékeljem az Erdély-örökséget is. Egy tipikus, „gyakorló”, azt a tényt mindennek elé helyező román nacionalistából a nemzeti jelenség konstruktivista elméleteinek hívévé váltam. Kis ideológiai megvilágosodásom 1983-ban történt, pontosan abban az időben, amikor Nyugaton megjelentek Gellner, Hobsbawm és Anderson könyvei.¹ Nyilván nem ezeknek az elméleti tanulmányoknak az olvasása készítette eltávolodni a nacionalizmustól (fogalmam sem volt róluk abban az időben), hanem saját élettapasztalatom, melyet az RKP KB propaganda osztályának anyagai „támogattak”. Így jutottam oda, hogy megsejtsem: a nemzet nem az a halhatatlan istenség, amelyhez én is imádkoztam gyermekkoromban, hanem a modern kor egyszerű sikertörténete, a vezető elitek „találták ki” és „hirdették” bizonyos politikai célok elérése érdekében.

Mai mérsékelt nacionalistáink úgy vélik, a nacionalizmust (természetesen csak a románt) nem kellene olyan szigorúan elítélni a Ceaușescu-korszak idején gyakorolt túlzásai miatt. Dan Berindei és Eugen Simion akadémikusok például nem győzik elégszer hangsúlyozni: ne öntsük ki a fürdővízzel együtt a gyermeket is (vagyis a tiszta és ártatlan nacionalizmust).²

Számomra viszont a Ceaușescu nacionalizmusa nem jelentett olyan túlzást (a nemzeti szocializmus nem is volt olyan extravagáns – fékezte még bizonyos képmutató internacionalizmus). Fölfedte viszont előttem, hogy a – látszólag nemes – nemzeti eszme bármikor átalakítható egy tökéletesen manipuláló, legitimizáló és uralmat szolgáló eszközzé, akármelyik hatalmasság kezében. Innen ered az a kitörölhetetlen benyomásom a nacionalizmusról, hogy nem az, aminek mutatni akarja magát, hanem egyszerűen képmutató ideológia. A nemzeti érzést mindig bemocskolták azoknak a piszkos érdekei, akik felhasználták a hatalom megszerzésére vagy megtartására. És a „nacionalista” Erdélyt is kiszolgáltatottá ilyen tisztátalan céloknak. Így született meg bennem a – talán túlzó és elfogult – szándék, hogy letépjem az álarcot a hamis bálványokról, hogy leleplezzem a hazugságot, és fölfedjem az igazságot.

Nem áll szándékomban, és nem is vagyok képes rá, hogy egyszemélyes harcot folytassak a modern kor e vallásával, amely emberek millióit hódította meg. Nem reális azt hinni, hogy belátható időn belül ez a vallás eltűnik. De meg kell állapítanom – racionálisan állva hozzá a kérdéshez –, hogy egyszerű bálvány-

imádásról van szó. E bálvány mögött nincs egyéb, mint azok reményei, álmai, hite, akik megalkották.

Ma nosztalgiaival gondolok vissza nacionalista éveimre; nem bánok semmit, és nem akarom megtagadni egy részét mindannak, ami az életemet és érzékenységet jelentette. Éppen ezért meg tudom érteni a nacionalisták nézőpontját, ha nem is osztozom a véleményükben, és örvendenek, ha ők is így ítélnének meg engem. Nem táplálok semmiféle neofita elfogultságot a konstruktivista és „invencionista” elméletek iránt. Ennek ellenére mesterségemben gyakran hasznosnak bizonyultak ideológiai átváltozásaim, és segítettek a múlt jobb megértésében. Nem kötelező erdélyinek vagy nacionalista románnak lenni ahhoz, hogy Erdélyről írjon az ember. De néha hasznos lesz tudni mindezekről nem csupán könyvekből vagy dokumentumokból, hanem a személyes élettapasztalatból is.

Mint minden múltat becsülő ember, születésemmél fogva konzervatívnak kellett volna lennem. De liberális lettem, opció révén, intellektuális értelemben.

(2008. 1.)

Kántor Erzsébet fordítása

JEGYZETEK

1. Ernst Gellner: Nations and Nationalism. Cornell University Press, Ithaca, New York; Eric J. Hobsbawm, Terence Ranger (szerk.): The Invention of Tradition. Cambridge University Press, Cambridge; Benedict Anderson: Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso, New York – valamennyi 1983-ban jelent meg.

2. Lásd Dan Berindei bevezető megállapításait az Istoria românilor első kötetében. Academia Română, Editura Enciclopedică, Buc., 2001. XIX. 1.

VAJDA MIHÁLY

A Szellem és a szellemek

(Részlet)

[...] Az eddig mondottak igen rövid összefoglalása volt utolsó előtti könyvem, a *Mesék Napnyugatról* gondolatainak. Egy könyv a filozófusok meséiről, akik mindig újból és újból el akarták hitetni velünk, hogy az emberi ész minden nehézségen úrrá lesz, s így a földön is paradicsomi állapotokat leszünk képesek teremteni. Mesék tehát Ész istennőről. A filozófia azonban a tradicionális istenhit híján, ha megszűnik ontoteológia lenni, hiteltelenné válik. Nem tudomány, egyszerűen csak buta, s főleg haszontalan fecsegés. Ezért akar manapság a legtöbb filozófus csak olyan kérdéseket feltenni, melyekre lehetségesnek tűnik úgynevezett tudományos választ, megalapozott választ adni. Ahhoz, hogy az egészre kérdezzünk, hiányzik az alap. A tudomány korszakában pedig alaptalanul nem filozofálunk.

De volt egyszer, hol nem volt, volt egy filozófus, aki *kizárólag csak kérdéseket akart feltenni*; amikor azt kérdezték tőle, miért nem foglalkozik a mítoszok racionális magyarázatával, allitóltag a következő szavakat mondotta volna: *Nekem bizony nincs időm az ilyesmire, s ennek oka, barátom, a következő: még arra sem vagyok képes hogy – a delphoi felirat értelmében – „megismerjem önmagamat”, s nevétesnek tartom, hogy amíg ebben tudatlan vagyok, tőlem idegen dolgokat vizsgáljak. Ezért tehát búcsút mondvá nekik elhíszem, amit a hagyomány tart róluk, és – mint az imént említettem – nem az ilyesmit, hanem önmagamat vizsgálom: vajon valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban okádja a tüzet, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, akinek*

természeténél fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes jelleg jutott osztályrészéül.¹ A filozófust Szókratésznek hívták. Igen. A filozófiához mint önismerethez kellene, gondolom, visszatérnünk, ahelyett, hogy arra tennénk kísérletet, hogy megoldhatatlan kérdéseket megválaszoljunk, vagy, ellenkezőleg, mindazokat a kérdéseket, melyek – ha el nem fojtjuk eredendő kíváncsiságunkat, s nem szűnünk meg gondolkodni – mégiscsak a legérdekesebbek, számúzzuk a filozófiából. Nietzsche úgy vélte, hogy a filozófia mindig is a filozófus önismerete volt. *Fokozatosan kiderült a számomra, hogy mi volt eddig minden nagy filozófia; nem más, mint szerzőjének önismerete és egyfajta akaratlan és észrevétlen mémoires.*² Legyen a filozófus nagy vagy kicsi, alapvető törekvése az, még ha erről nincsen is tudomása, hogy a delphoi szavak értelmében megismerje önmagát. Önmagadat megismerni azonban nem azt jelenti, hogy megismerem a *Szellemet*, mely valamennyiünk felett egyformán lebeg, hanem hogy megismerem azokat a szellemeket, azokat a kísérteteket, melyek sisakrostélyuk mögül minket, *személyesen minket* szemlélnék, és nekünk, *személyesen nekünk* kérdéseket tesznek fel. Mindannyiunkra más és más szellemek tekintenek, mindannyiunknak más és más kérdéseket tesznek fel. A többség ebből semmit sem szeretne észrevenni, egyszerűen csak az általánosat akarja tudni, hogy azt követhesse. A többség eltolja magától a szellemeket és kísérteteket. A reflektált ember azonban észreveszi, hogy *idővel az ember beleun az általánosról és megint csak az általánosról szóló örökös locsogásba.*³ Mert az általánost csak a kivételen keresztül tudom megérteni, mely én magam vagyok. *A helyzet a következő: a kivétel azzal, hogy önmagát elgondolja, az általánost is elgondolja; azzal, hogy önmagát működteti, az általánost is működteti; azzal, hogy önmagát magyarázza, az általánost is magyarázza. A kivétel tehát az általánost és önmagát is állítja, és ha az általánost alaposan tanulmányozni akarjuk, akkor pusztán egy jogos kivétel után kell néznünk; az sokkal világosabban mutat meg mindent, mint maga az általános.*⁴

Vannak ugyanis jogosulatlan kivételek is: *...a jogosulatlan kivétel éppen azáltal lesz észrevehető, hogy az általános körül forog.*⁵ [...]

(2008. 4.)

JEGYZETEK

1. Platón: Phaidrosz. 229c–230a. Kövendi Dénes fordítását átdolgozta Steiger Kornél.
2. Friedrich Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*. KSA 5. 19.
3. Søren Kierkegaard: Az ismétlés. Constantin Constantius próbálkozása a kísérleti pszichológiában. Ford. Gyenge Zoltán. Ictus, Bp., 1993. 108.
4. I. m. 107.
5. I. m. 106. sk.

MAROSI ERNŐ

„Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra”

Mátyás király kora és udvara a művészettörténetben

(Részletek)

2008. január 24-én volt 450. évfordulója Hunyadi Mátyás királlyá választásának Budán, a királyválasztásra összegyűlt urak kemény egyezkedése során, majd a pesti nép által való kikiáltására a Duna jegén, ahogyan Thuróczi János írta meg *Krónikájában*. Az első centenárium táján írott *Chronicájában* (Krakkó, 1559) Székely István egy „éneket” is feljegyzett, amelyről hosszú irodalomtörténeti vi-

ták után Gerézdi Rabán (*A magyar világi líra kezdetei*, 1962) bizonyította be, hogy nem az eseményekkel egykorú, hanem a 16. századi történetíró szerzeménye volt. A vers első két sora („Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra, / Mert ezt adta Isten nekünk mennyországból oltalmunkra”) összefoglalta mindazt, amit akkor a visszapillantás a száz évvel előbbi kor legfőbb, már elvesztett értékeiként tartott számon és siratott: a királyság és az állam isteni gondviselésből eredő, oltalmazó erejét s az ország egységét. Az első centenáriumi évének keserű tapasztalata a nagyrészt már végbement szétszakadás volt, s még keserűbb az országalakók egyetértésének hiánya. A Székely István által hagyományozott vers hosszú ideig megfelellhetett a Mátyásról kialakult magyar történelmi tudatnak, hiszen a pesti utcagyerekek éneke mintegy előlegezte a rendi államszemlélettel szemben a nép-nemzetit is azzal, hogy a rendi „országtanács” választása találkozott a köznép lelkes helyeslésével is. Sőt a befagyott Duna még a már a reformkorban felmerült, technikailag a Lánchíd, jogilag csak az 1873-as egyesítés által megvalósított főváros, Budapest politikai összetartozását is mintegy előrevetítette!

A nemzeti ébredés korának, a 18–19. századnak történelmi tudatában különös fontosságra emelkedett egy harmadik szempont is, amelyet első pillantásra szívesen tulajdonítanánk a humanista tradíciónak s mindenekelőtt az utókornak – akár annak a hazai értelmiségi hagyománynak, amelynek a 16. században Heltai Gáspár az egyik legfontosabb képviselője és fenntartója, akár a Sodalitas Danubiana a Jagelló-korban a Mátyás-könyvtár nevezetes kódexekre vadászó tudósainak. Azonban – bármily meglepő is ez az alapvetően írástudatlan késő középkori társadalomban – „az ország díszére felépített könyvtár” a Corvin János veresége után visszaszolgáltató levéltárral és a koronával egy sorban szerepelt már 1490-ben. A modern kutatás hajlik arra a feltevésre, hogy a humanista kultúrát maguknak a – Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében nagyrészt idegen származású – humanistáknak nem mindenben önzetlen propagandájával azonosítsa. A Corvina-könyvtár ilyen korai, közjogi forrás által is tanúsított, nagyra értékelése azonban arról tanúskodik, hogy nemcsak kincsnek tekintették, hanem Mátyás szándékának megfelelően mint a kormányzás fontos eszközét is. Ezt a szándékot, „a műsáknak a Dunához vezetése” célkitűzését Janus Pannoniustól kezdve három humanista generáció, Garázda Péter, majd Megyericséi János vallotta egy sajátos irodalmi műfajban, sírverseikben. Egy másik, a humanisták által antik szoborleletekhez kapcsolt s ugyancsak feliratokban előszeretettel emlegetett mítosz a pogány ókor szunnyadó kultúrájának képzetét terjesztette mindenfelé. Már Petrarca mély álomról írt az *Africának* azokban a nevezetes verseiben, amelyek a sötétség (a „középkor”) eloszlása után az újjáéledés reményét helyezték kilátásba. Nemcsak a vatikáni Belvedere II. Julius pápa által a pápaságot mint az ókori világbirodalom örökösét reprezentáló együttesként berendezett szoborkertjében építették fel egy forrásnál szunnyadó antik nimfa/Ariadné grottáját, hanem – már Mátyás életében – egy budai szobor, „a Duna partján szunnyadó nimfa” is híressé vált, verses feliratával együtt. Mátyás korának elmúltával a szunnyadás képzele kettős jelentést kapott: nemcsak az ókori kultúra rejtőzését, hanem a várakozást is a Mátyás kor visszatérésére, a kultúra újjászületésére is.

Így vált a reneszánsz hazai hagyománya a 19. század elején egyértelművé a nemzeti ébredés gondolatával: a nemzeti politikai és kulturális öntudat kialakulása egy mély álomból való ébredésként, újjászületésként jelent meg. Az olasz

rinascita, az a szó, amely a korszakot jelző francia *renaissance* későbbi 19. századi meghonosodása előtt az irodalom és a kultúra humanista (a humanizmus ugyancsak 19. századi fogalom) megújulását jelezte, szinonimája az itáliai nemzeti egységre ébredés politikai törekvését jelző mozgalom fogalomnak, a *risorgimentónak*. A reformkori s az azt követő, '48–49-es, majd részben az azt követő korszak Magyarországon hasonló a helyzet – nem csoda, hogy függetlenségi törekvéseinknek egyik legfontosabb ihletője és analógiája, majd az emigráció legfőbb politikai reménysége az olaszok függetlenségi és egységtörekvése volt. Amit Itália számára Dante irodalmi nyelve és a humanista tradíció jelentett, ugyanazt jelképezte Magyarországon Mátyás kora. A nemzeti kultúra intézményeinek a 18. század végétől kezdve napirendre került egész rendszere a Mátyás kori mecénásság példáira hivatkozhatott, kezdve az egyetemtől és a Magyar Tudós Társaságtól (az állítólagos humanista akadémiai mozgalomtól és az Academia Istropolitana alapításkísérletétől inspirálva) a nemzeti színházig és a Nemzeti Múzeumig (Széchényi Ferenc 1802-es alapításának középpontjában éppúgy ott állt a *Bibliotheca Corviniana* ideálképe, mint Mátyás műpártolása Jankovich Miklós nemzeti gyűjteménykoncepciójában). Az újjáélesztő és rekonstrukciós szándékok (a fennmaradt Corvinák, a Mátyás-ikonográfia s a Mátyás-kor emlékei felkutatása és lehetőleg a magyar fővárosban való egyesítése) ekkor váltak a nemzeti művészeti gyűjtemények legfontosabb céljává. Ezek váltak a legbecsebb emlékeké, s ekkor vált – minden, az autentikus emlék és az utókor által emelt emlékmű között időközben kialakuló nemes distincióval dacolva – nemes céllá a fájdalmasan töredékes kép kiegészítése. A 19. század elejétől napjainkig a Mátyás-kor megjelenítésének egész vizuális stílustörténetét szemlélhetjük nemcsak történeti képeken és emlékszobronon megjelenítve, hanem múzeumi restaurátori munkákon és töredékeikből kiegészített (sőt éppen napjainkban egyre inkább: kiépített) épületeken is. Bennük elválaszthatatlan egymástól a történelmi örökség s az azt értelmező historizmus önképe. Ezért, a történelmiigazolász-keresés s az általa ihletett allegorizálás állandó szem előtt tartása nélkül, lehetetlen a Mátyás korról beszélni az eszmetörténeti-historiográfiai megközelítés kritikai szempontjának figyelmen kívül hagyásával.

Különösen érvényes ez annak a változásnak az értelmezésére, amelynek ugyancsak megvan a maga története, s amely Mátyás kultúrapártoló, mecénási gesztusainak s a nemzeti kulturális intézmények előképeinek értékelésében ment végbe a 19. század kezdetétől fogva. [...]

A kiegyezés utáni, dualisztikus nemzetállam magát mindenekelőtt politikai és művelődéstörténeti korként (az elterjedt német kifejezéssel: az alapítás kora, *Gründerzeit*) fogja fel és reprezentálja, s ahogyan magát korszakalkotónak fogja fel (a burckhardti értelemben műalkotásként felfogott állam s a kialakuló polgári individuum kölcsönhatásában) és ünnepli, úgy mutatja fel ennek történelmi előzményét Mátyás korában. Végül a millenniumi kiállítás történelmi főcsoportjának pavilonja a kiegyezés után állami szubvencióval folytatott műemlékvédelmi munkák eredményeit az ugyancsak Mátyás korának domináns felidézésével összefoglaló városligeti „Vajdahunyad-várban” foglalja össze. Schickedanz Albert a Múcsarnok vesztibulumában nemcsak a kort, hanem az – akár Ferenc Józseffel szemben is – kívánatos mecénási magatartást is idézi az esztergomi Bakócz-kápolna formai idézetével. Steindl Imre a Szent Korona országai apostoli királyának vadászkastélyaként készül átalakítani Vajdahunyad várát, Hauszmann Alajos Mátyás-termet rendez be a budai királyi várban, Fadrusz Já-

nos pedig az antikizáló ikonográfiai típus verrocchiói–leonardói heroizálási lehetőségeit felhasználó győzelmes condottierét állít Kolozsvár főterére – ugyan-csak a burckhardti dicsőségvágy s morálfelfogás értelmében. [...]

(2008. 7.)

GYÁNI GÁBOR

Demokrácia – hatalom

Az elit fogalma és történelmi változékonysága

(Részletek)

„A nagy pártok vezetőinek felelőssége volna, hogy híveiket átvezessék a modern demokráciába. A jobboldal vezére ilyesmire semmi készséget nem mutat. A baloldal vezére kiszolgáltatta magát azoknak, akiket pártja modernizálása érdekében semlegesítenie kellene.”¹ A mai magyarországi demokratikus politika „nyomorúságos állapotát” elemző írásból való fenti kijelentés arra emlékeztet, ahogyan Bibó István vetette fel az elit társadalom iránti felelősségének kérdését hat és fél évtizeddel korábban. Az elit „legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon”.² Erre pedig csak olyan elit alkalmas Bibó szerint, amely stabil (van tehát kellő önbizalma és elfogulatlan), egyúttal a társadalom támogatását is élvezi, tekintve hogy „olyan eleven társadalmi közmeggyőződés” rejlik azon értékelési rend mögött, amely az elit kiválasztásáról kezeskedik, „mely ezt az értékelést magáévá teszi, s az elit kiválasztottságát egészében elismeri”.³

Mind Kis, mind Bibó, ez a két demokrata politikai gondolkodó egyöntetűen hitet tesz tehát az elit hatalmi létjogosultsága és pozitív társadalmi szerepe mellett, amikor koruk vitális problémáira keresi a megoldást. Hogyan fér össze vajon demokrácia és elit, amelyek – látszatra – kibékíthetetlen viszonyban állnak egymással? Utóbb Bibó maga is élesebben megfogalmazza a problémát, midőn a demokrácia körülményei közt oligarchizálódó elithatalom veszedelmét taglalja, még ha némileg elvont formában is. Korábban azt vallotta, a hatalom demokratizmusát a hatalmak elválasztásának elve és gyakorlata (a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom önálló intézményesülése) garantálja. Nem egészen érzéketlen ugyan már ekkor sem a hatalomkoncentráció veszélyével szemben, ezt az állam növekvő gazdasági beavatkozásaként, az információ állami monopolizálásaként, valamint a bürokratizálódás ellenállhatatlan folyamataként (a szervezetek mindenhatóvá válásaként) tudatosítja. Ezen úgymond „holnap” probléma megoldására azonban akkor még nem akart és nem tudott „konkrét megoldási javaslatokat tenni”. Azon szilárd meggyőződését fejezi ki csupán a kérdéssel kapcsolatban, hogy „az emberek szabadságösztöne meg fogja oldani ezt a problémát is, melyet ma még csak a levegőben érzünk”.⁴

Az európai társadalomfejlődés értelme című, a hetvenes évek elején írt és csupán Bibó halála után ismertté vált esszéjében viszont már bő teret szentel a szerző a kérdésnek. Mint írja, az új hatalomkoncentráció arisztokráciája (a szakszerűség és képzettség arisztokráciája, ahogyan 1947-ben fogalmazott) az értelmiségi zsarnokság rémét idézi fel. Hogyan lehet elejét venni annak, hogy végleg elveszzen a demokrácia valós tartalma? A „nevelői, tudományos önkormányzat” autonóm hatalmi rendjét lehet, sőt kell szembeállítani vele, a tulajdonnal való

monopol jellegű rendelkezés ellensúlyozására pedig a munkásönkormányzat intézményét lehet bevetni. Ezen utóbbi elgondolás sokat köszönhet Bibó 1956 során szerzett tapasztalatainak, elméleti belátásának. Ez rejlik „a közvetlen munkát végzők önkormányzata letről fölfelé egy piramisszerű építményben” víziójának a megfogalmazása mögött annak részéről, aki már a háborút követő koalíciós években meghirdette és programszerűen képviselte a közigazgatási önkormányzatiság koncepcióját.⁵ Ekként egészítendő ki tehát Bibó szerint a demokrácia, mivel a „hatalmak elválasztása [...] ma már így nem elegendő” annak megőrzéséhez és kiteljesedéséhez.⁶ Nem tagadja meg azonban ekkor sem Bibó az elit szükségességéről vallott korábbi elképzelését. „Sem a demokráciának, sem a munkásigazgatásnak nem az a lényege, hogy magas szakértelmet igénylő döntéseket szakértelem nélküli tömegek hozzanak meg; a lényege az, hogy az ember politikai, közösségi munkafeltételeinek a megszabásában saját bizalmát bíró vezetők vezetése mellett tudjon dolgozni és közösségi életet élni.”⁷ Így jut végül vissza Bibó oda, ahonnan 1943-ban elindult a társadalmi közmeggyőződéssel alátámasztott értékelési rend kritériumai szerinti elit normatív fogalmát definiálva.

Bibó látszólagos elvi egy helyben topogása nem véletlen, de nem is kivételes. A modern politikai teória szintén nem a vagy-vagy, hanem a szimbiózis, helyesebben a kényszerházasság tényét tudatosítja szüntelenül a demokrácia–hatalom kettősségében. A 19. században volt (lehetett) csupán életképes az az illúzió, mely szerint a demokrácia és hatalom kellemetlen együttélése idővel akár meg is szűnhet. Liberális felfogás szerint a demokrácia mint végtelen folyamat evolúciós úton egyszer túllép majd a csupán részérdekeket érvényesítő állami hatalmon, a jogkiterjesztés ugyanis idővel mindenkit bevon a politikai akaratképzés intézményes gyakorlatába.⁸ A szocialista politika- és társadalomelmélet ugyanakkor a demokratikus (állam)hatalom forradalom révén történő erőszakos kisajátítását (felszámolását) helyezte kilátásba.⁹

Az utópiák világába tartozó említett nézetekkel szakított az elitelmélet, melyet Gaetano Mosca fejtett ki elsőként rendszerezett formában az 1880-as és 1890-es években.¹⁰ Mosca a demokráciának mind a liberális evolucionista (meliorista), mind pedig a szocialista forradalmat vizionáló marxi felfogásával szembefordult, midőn a politikai osztály fogalmát posztulálva kijelentette: „Minden, ami a kormányzatban kapcsolatban áll a döntéshozással, a hatalom gyakorlása, az utasítás és a felelősségvállalás, mindig egy külön osztály funkciója; igaz, az e sajátos osztályt alkotó elemek országonként és történelmi korszakonként változhatnak, bármi legyen is azonban ezen osztály pontos összetétele, mindig elenyésző kisebbségben van az általa uralt, az akaratának alávetett tömeghez képest.”¹¹

A politikai osztály Mosca által kidolgozott fogalma, valamint a szintén olasz Vilfredo Pareto övével sokban rokon, több ponton mégis különböző kormányzó elit elmélete¹² egyaránt feltételezi, hogy nincs, nem létezhet társadalom a vezetők (hatalmi elit) és a vezetettek (a hatalomnak alávetettek) szükséges kettőssége nélkül. Az elitelmélet, melyet ideológiaként eredetileg a forradalmi osztályelmélet ellensúlyozására, annak cáfolatául szántak megalkotói,¹³ némi idő elteltével tudományos elméletté alakult át. E minőségében mindmáig hasznos analitikus eszköze a kapitalista társadalom szerkezeti leírásának. „Az »elit(ek)« terminust manapság általánosan alkalmazzák a gyakorlatban mindazon funkcionális, főként foglalkozási csoportokra, amelyek változatos okokból magas társadalmi státust élveznek.”¹⁴ A Mosca politikai osztály fogalmából és Pareto kormányzó

elit koncepciójából levezetett funkcionális politikai (hatalmi) elit pusztá léte, nemkülönbön befolyásának a terjedelme, időtállósága, az általa gyakorolt hatalom módja, indoka (legitimációs ideológiája) és hatékonysága a demokrácia mindenkori döntő definíciós ismérve.

Az elitelmélet sugalmazása szerint nincs tehát társadalom kormányzás (kormányzó elit) nélkül, ez a hatalom (a kormányzás) pedig mindig kevesek kezébe van letéve, és ily értelemben oligarchikus. Ha e tételt érvényesnek ismerjük el a modern polgári (alkotmányos) demokráciákra nézve is, a modern elitelméletek pedig így járnak el, akkor a demokrácia szemfényvesztésnek hat csupán.¹⁵ Ezen az alapon jelenti ki gondolatmenete egy adott pontján a második világháború utáni amerikai hatalmi (és nem uralmi, ahogyan a könyv magyar fordításának a címében szerepel) elitet elemezve C. Wright Mills: „Ma Amerika inkább csak formális politikai demokrácia, nem pedig valóban demokratikus és szociális hatalmi rend.”¹⁶ [...]

(2009. 3.)

JEGYZETEK

1. Kis János: Az összetorlódott idő. In: Dénes Iván Zoltán: Liberalizmus és nemzettudat. Dialóg Szabó Miklós gondolataival. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008. 468.
2. Bibó István: Elit és szociális érzék. In: Uő: Válogatott tanulmányok. I. 1935–1944. Magvető, Bp., 1986. 226.
3. Uo.
4. Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. In: Uő: Válogatott tanulmányok. II. 1945–1949. Magvető, Bp., 1986. 396.
5. A magyar közigazgatás reformja a Nemzeti Parasztpárt javaslatában (1946). In: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Közreadja: Csizmadia Andor. Gondolat, Bp., 1979. 541–551. Vö. Gyarmati György: Közigazgatási reform és pártküzdelmek, 1944–1947. Valóság, 1984/6. 12–17.
6. Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Uő: Válogatott tanulmányok. III. 1971–1979. Magvető, Bp., 1986. 75.
7. Uo. 106.
8. Lásd például John Stuart Mill: Representative Government. In: Uő: Utilitarianism. On Liberty. Representative Government. J. M. Dent and Sons Ltd. London, 1910. különösen 276–292.
9. Lásd mindenekelőtt Karl Marx vonatkozó műveit.
10. Lásd Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare (1884), valamint Elementi di scienza politica (1896) című munkáit. Mosca életének, politikaelméletének és az utóbbi nemzetközi elterjedésének a feldolgozásához vö. Ettore A. Albertoni: Mosca and the Theory of Elitism. Basil Blackwell, Oxford, 1987.
11. Idézi Ettore A. Albertoni: i. m. 21.
12. A Systèmes socialistes (1902), valamint a Trattato di sociologia generale (1916) című munkáiról van szó.
13. T. B. Bottomore: Elites and Society. Basic Books, New York, 1964. 7–8. A munka az elitelméletek máig legjobb elemzése.
14. Uo. 8.
15. Vö. W. G. Runciman: Social Science and Political Theory. Cambridge University Press, Cambridge, 1963. 70.
16. C. Wright Mills: Az uralkodó elit. Gondolat, Bp., 1972. 280.

Ezek mind emberi történetek, patétikusan gyászosak,
De nem mondom el őket soha. Tűnődöm, hogy
Mi tartott vissza tőle. Talán annak a megértése,
Hogy mindnyájunkban van némi ferdeség
Vagy asztigmatizmus, amit gondosan titkolunk.
S hogy ennek a kinyilvánítása olyan tapintatlanság,
Mintha egy púpos embert ujjal érintenénk. De minthogy
Sámán volnék, rítusaimat kissé
Fennköltebben kell végeznem, s nem az ember alatt.
Bár kórus lehetnék egy antik színházban
Kő-merev koturnusokban lépve színre,
Sopánkodva a csapdákon, amit a Sors állít!
De az én történeteim nem voltak monumentálisak:
Gyűrött lepedők, megszegett esküvések,
Apró hazugságok, használt óvszerek,
És egy nő és férfi közt váltott, de fájdalmat okozó szavak,
Hogy az a másik földbe taposott szemétnak érezze magát,
Legintimebb méltóságában megsértve.
Kompromittálódnak a nemes elhatározások,
S nevenségesek a magunkról alkotott magasztos elképzelések.
Életük, mint a hullám, amely partnak csapódva széttörik.
Ó te Magasságos Isten!
Ne hagyd őket a szakadékban, Tisztítótűz és Pokol nélkül,
Egy labirintusban bolyongva.
Adj a számba imát
Értünk, őértük és értem is,
Értem, akinek meg kellett volna írnom őket,
De mégse tettem.
(2010. 3.)

DÁVID GYULA

Hét esztendőm első két hónapja

(Részlet)

[...] A vizsgálati fogság időszakának cellaélete alapvetően különbözik a börtönbeli élettől. Ott az embernek, miután megkapta a maga éveit – mindenen túl – már csak az a dolga, hogy töltsen le őket. Szabályos időpontokban van a felkelés, az étkezés, a takarodó, közben egy negyedórás séta lent az egymástól deszkakerítéssel elhatárolt udvarparcellákban. A szabályzat szerint azonkívül semmit nem szabad csinálni. A találékony „bandita” azonban (ez volt a bevett nevünk a börtönben) sok mindent kitalál, csakhogy a napot – főképp a reggeli és az ebéd közötti, véget nem érő várakozási időt – agyonüsse: körök szerveződnek különböző idegen nyelvek tanulására (a tanulók szappandarabra, orvosságosüveg be- szappanozott oldalára írják az idegen szavakat, hogy az óra lejártával bemagol- hassák őket), egy-egy jobb, olvasottabb vagy fantáziadús mesélő hallgatására; az

egyik sarokban egy agrármérnök gazdasági tanfolyamot tart, a másikban egy gépészmérnök asztalra terített sötétkék köpenyen a motor alkatrészeinek titkaiba vezet be. Aki valamiről érdekesen beszélni tud, a köré tucatjával ül le a nép. Szamosújváron, 1958 tavaszán – egy 120 ágyas szobában – együtt voltam a bukaresti operaház egyik rendezőjével, aki fél délelőttöt kitöltő előadásokon mesélt egy-egy operáról, élethűen felelevenítve nemcsak a mesét, hanem a kosztümöket, a díszleteket is – épp csak az áriákat nem adta elő. A hármásával egymásra rakott ágyakon fürtökben lógott a hallgatóság, s észre sem vettük, úgy eltelt az idő az ebédig. Volt, aki a sétálóudvar réseinek eltakarására szolgáló vékony deszkákból römigarnitúrát faragott, volt, aki az udvarkerítés tetején kihúzott szögesdrót egy darabját hozta fel, hogy kötőtűt csiszoljon belőle, és szvettert kössön magának (vagy egy-két darab máléért másnak) a kincstári pokróc elbontott széleiből.

Ebben a szobában nekünk is megvolt a magunk előadóköre: a Dobai-perben elítélt László Dezső kolozsvári esperes-lelkész, Várhegyi István, az első Bolyai-perben 7 évre ítélt történészhallgató, Virág Ágoston alcsíki gazdálkodó és én. A délelőtti előadások témája tehát felváltva volt egyháztörténet, irodalomtörténet, magyar történelem és annak a Pusztai-Jeges-csoport néven ismert felső-háromszéki fegyveres ellenállásnak a története, amelyért Virág már kilencedik évét töltötte. Ezeknek az előadásoknak is volt hallgatósága, ha messze nem is olyan számos, mint az operarendezőnek.

A Szekuritáté pincéjében egy ilyen életforma elképzelhetetlen. Ott tényleg nem lehet mást csinálni, mint ülni az ágy szélén (az ágyra feküdni nap közben csak orvosi engedéllyel szabad). Beszélni csak suttogva lehet, és ha megnyílik az ajtó, mindenki arccal a szemközti falnak fordul, miközben a fogdaőr a vakszemüveggel megérinti a vállát annak, akit fel kell kísérnie kihallgatásra. A neszek is tompák, s ha valakire rátör a köhögés (vagy így akar jelt adni egy másik cellában feltételezett sorstársának), rögtön felhangzik a fojtott figyelmeztetés: „Lasá tusa!” (Hagyd abba a köhögést!)

A vizsgálati fogság másfél hónapja alatt a cellaélet különböző fázisaiban sokféle emberrel voltam együtt: ketten közülük Raoul Volcinschi Babeş egyetemi előadótanár csoportjából valók voltak: Ioan Iuga, a marxista tanszéken tanársegéd, különben aranyosvidéki móc fiú és Ioan Ganea hatodéves orvostanhallgató. Iuga 12 évet kapott, Ganea 16-ot, mert a kihallgatások során keményen tartotta magát, s már előre jelezték neki, hogy ezért megfizet. Volcinschi egy Besszarábiából menekült család fia, a szovjet megszállás és a kommunista párhatalom ellen próbált szervezkedni csoportjával, amelyben nagyobbreszt a Babeş és az orvosi egyetem hallgatói voltak. Ő volt az, aki – ottlétem alatt, 1957. május 1-jén – cellatársával együtt kitört a Szekuritáté fogdájából: az ünnep-délutáni szunyókálás hangulatot felhasználva, WC-re menés ürügyén kijutottak a cellából, és leütötték az őrt, elvették a kijárat kulcsát, s kijutottak az Árpád útra. Ott lőtték agyon a társát (egy Crişan nevű aranyosmohácsi fiatalembert, akivel korábban én is voltam együtt), ő pedig láblövést kapott és elfogták. 25 évet kapott, s ez az egész csoport helyzetét is súlyosbította. Két cellatársammal többet soha nem találkoztam, Volcinschi ma itt él Kolozsváron, s az 1989 utáni román közélet egyik tekintélyes szereplője.

A velük való beszélgetések érdekesek voltak. Nekem egyetemista koromban is voltak román diákbarátaim: 1948 nyarán a bumbeşti-livezéni vasútvonal építésénél dolgozó Bolyai-brigádban két román diák is dolgozott (egyikükkel egész haláláig, a nyolcvanas évek közepéig jó viszonyban voltam), amikor pedig

1948-ban létrehozták az egykori piarista rendházban a Józsa Béla diákkotthont, harmadéves koromban három román diákkal és másodmagammal laktam egy szobában, olyanokkal, akikkel ma is szívesen találkozom. Az 1957-es cellabe-szélgetés azonban egészen más volt: itt ugyanabban a szorongatott helyzetben tulajdonképpen mint „ellenségek” talákoztunk. Ők „román nacionalizmussal” vádolva, mi „magyar nacionalizmussal, sovinizmussal és irredenta célokkal”. A közelebbi és a távolabbi múltra vonatkozóan eltérő képeket hordoztunk magunkban, ennek ellenére sikerült közös platformra kerülnöm, s a velük való együttlét volt az első lecke abból, hogy ezt a világot alapvetően nem a nyelv, a történelmi hagyomány vagy tapasztalat osztja két részre, hanem a cellaajtó. Aki az ajtón kívül van, az ellenség, aki belül, az legalábbis sorstárs, akit saját szenvedéséért tisztelet illet, de sokszor szövetséges, akire számíthat az ember. Meggyőződésem, hogy akik közülünk később arról panaszkodtak, hogy „a börtönben a románok őket így meg úgy...” azoknak maguknak is részük volt a számukra végül is fájdalmasan végződő konfliktushelyzetek kialakításában.

Már a kihallgatás időszakában voltam más-más felekezetekhez tartozó papokkal, különböző szekták híveivel, sőt elöljáróival.

Csoportosan voltak ott a Rusu érsek köréhez tartozó görögkatolikus papok és a papi rendből kilépett, de a hívekkel továbbra is törődő „világiak”, s ezek emberi tartásukkal, műveltségükkel, az abnormalis körülményeket is vállaló viselkedésükkel a jó cellatársak közé tartoztak. Tudták, miért kerültek börtönbe, és vállalásukhoz méltósággal ragaszkodtak. Rusu érseken kívül az iklódi esperessel, Suciú atyával és Teofil Bálibannal, egykori görögkatolikus vallásánarral voltam együtt a kihallgatások időszakában.

A szektásokkal (főképp jehovistákkal és pünkösdistákkal) – akik seregestül voltak bent, mert az állam biztonságára nézve veszélyesnek tartották őket a fegyverviselés megtagadása és nyugati kapcsolataik miatt – nehezebb volt kijönni: őket a világmegváltás szenvedélye fűtötte. A jehovisták tanítása szerint ugyanis Krisztus hamarosan másodszor is eljövend, s királyi székét azokkal osztja meg, akik a legtöbb embert térítették meg. És nem lehet tudni, hogy az a Jelenések könyvében szereplő 144 000-es társuralkodó-létszám alsó határát hány megtérítettél húzzák meg az égi hatalmasságok. Szerintem ez volt az indítéka mindent vállaló elszánt térítő indulatuknak. Vitatkoztam is velük, otthonról ugyanis meg a kollégiumi nevelés során elég alapos bibliaismeretnek voltam a birtokában, s tudtam érveket hozni a felém árasztott bibliai idézetekre. Ezek a viták azonban nem vezettek semmire, egyetlen következményük az volt, hogy felingereltük egymást. Így aztán hamarosan lemondtam arról, hogy „meggyőzzem” őket. Voltam persze egyszerű hívővel is (egy aranyosgyéresi sodrongyári munkással), akinek az élettörténetén – mert hát mit is mesélhet az ember a cellatársának két kihallgatás között viszonylag kockázatmentesen – látni lehetett, hogy a szekta remek érzékkel tapogatja ki a nyomorúságba jutott embereket, akiket aztán a segítség gesztusával örökre magához köt.

Többekkel voltam aztán együtt – főképp a tárgyalásaim lejártá után, amikor még hónapokig a Szekuritáté rendelkezési állományában tartottak – egy nagy mőcvidéki „lot”-ból, a Şuşman-csoportból. A csoport névadója 1940-ben a Vasgárda rövid uralma alatt Torda prefektusa volt, majd 1944 után kihúzódott a Mőcvidék egyik havasalji falujába, Podságára, s ott rejtőzködött egy vallását fel nem adó görögkatolikus pappal együtt, egészen 1957-ig. Akkor a Szekuritáté egy beépített emberrel becserkészte őket, nyár elején rajtaütöttek az erdők közötti

nyári szállásukon, s a tűzharc – mert ezeknek a „fugároknak” nyilván fegyverük is volt – a prefektus és a pap (valamint két tiszt a Szekuritáté intervenció al-kulataiból) halálával végződött. Utánuk viszont két havasalji faluból több mint száz embert tartóztattak le, hiszen még a falu párttitkára is kapcsolatban volt Şuşmanékkal. Az életben maradt fiatalabb Şuşman fiút, valamint a falu párttitkárát és egy másik előljáróját halálra ítélték és kivégezték. A csoporthoz tartozó cellatársaim között volt húsz-egynéhány éves intelligens (engem sokban Varró Jánosra emlékeztető) fiatal legény, volt hajlott korú, de még jól váltó eszű öreg, a szomszéd cellákban pedig asszonyok is. Jó cellatársak voltak, nem volt bajom velük. Egyikük 1964-ben, szabadulásunk után fel is keresett Kolozsváron. Tőle tudtam meg, hogy akit akkor a két havasalji falu lakói közül nem tartóztattak le, azt kitelepítették. Ő Podságára érkezett haza, de két nap múlva indulhatott családja kényszerlakhelyére, a Bărăganba.

A kihallgatások, a tárgyalások időszaka és az ítélet kihirdetése után engem – most már tudom, hogy az akkor még szabadlábban lévő és csak 1958 augusztusában letartóztatott Varró Jánosék megfigyelése miatt – nem vittek át Szamosújvárra, hanem a Szekuritáté fogdájában „tartálékoltak”. Egészen 1958 márciusáig ingáztam az Árpád úti pincesor és a Honvéd utcai törvényszék épületéhez tartozó polgári börtönben kibérelt második emeleti cellák között.

Az egész idő alatt összesen kétszer voltam magyarokkal: először György Endrével, aki 1944 előtt a Szövetség Szövetkezeti Központ tisztviselője, a Magyar Népi Szövetségi időkben Bukarestben a belkereskedelmi minisztériumban szövetkezetügyi vezérigazgató volt, s akit – saját állítása szerint – Budapestről adott vissza az ÁVH. Ámulatba ejtő történetei voltak a Fő utcai ÁVH-fogházról, ahol például a börtön könyvtárosa reggelenként kihozta olvasni kinek-kinek a lista alapján általa kiválasztott könyvet, s az illető estig háborítatlanul olvashatott. Többet hírét sem hallottuk, a börtönben sem kerültem össze senkivel, aki tudott volna további sorsáról.

A másik magyar cellatársról, Dobri János teológiai professzorról már említést tettem. Tapasztalt, börtönt próbált ember volt, mint tábori lelkész esett szovjet fogságba, s hazatérése után kétszer is volt letartóztatva a cserkészmozgalom újrászervezésének kísérlete vádjával. Mindkét alkalommal annyira ítélték, amennyit leült, mert semmi alapja a vádnak nem volt. A börtön közösségi életéből azonban annál több tapasztalatot szerzett – és adott át nekünk, aminek a későbbiekben igen sok hasznát vettem, sőt még évtizedek múlva is mint különböző helyzetekben érvényes életbölcsességeket idéztem. Őt 1957 márciusában Dobai István csoportjával tartóztatták le, s a tőlük kapott magyarországi '56-os sajtótermékek olvasásáért és továbbadásáért ítélték el öt évre. Később újra összekerültem vele, amikor 1959 májusában Szamosújvárról kivitték az első munkacsoportokat a Duna-deltába, s szabadulásunk után is jó baráti kapcsolatban voltunk. [...]

(2010. 7.)

**A romániai politikai közösség
a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából**

A román többség és a magyar kisebbség viszonyának a szempontjából a romániai politikai közösség több ismérv alapján is a kevésbé „kész és teljes” politikai közösségek kategóriájába sorolható. A magyar kisebbség részéről kontesztáltak mindenekelőtt a politikai közösség létrejöttének a körülményei, az ezzel kapcsolatos viták a Trianon óta eltelt bő 90 esztendő ellenére sem jutottak nyugvópont-ra. Az uralkodó többségi narratíva több eleme – a politikai közösség definíciója az alkotmányban, a nemzeti szimbólumok döntő többsége, a közoktatásban és a nyilvánosságban tükröződő történelemszemlélet stb. – a Romániában élő magyarokat kizárja a román politikai közösségből, nem egy esetben magyarokkal való történelmi szembenállásban jelöli meg annak lényegét. Az elmúlt 15-20 év közvélemény-kutatásainak, identitásvizsgálatainak és más jellegű szociológiai elemzéseinek a tanúsága szerint a romániai magyarok, érthető módon nem azonosulnak az uralkodó narratívával, domináns identitás szerkezeteik lényeges pontokon eltérnek a többségre jellemző identifikációs mintáktól. Az említett vizsgálatokból az is kiderül, hogy a románok és magyarok véleménye gyökeresen különbözik a magyar kisebbség integrációját szolgáló intézményes megoldások tekintetében, amiből arra lehet következtetni, hogy nem adottak a románok és magyarok közötti kölcsönös tisztelet és elfogadás politikai intézményei. Az erdélyi magyarok joggal érezhetik úgy következtetésképpen, hogy a román állam nem képviseli kellő mértékben az érdekeiket, és nem védelmezi az általuk elvárt módon sajátos életformájukat, a román többség részéről pedig nem ésszerűtlen gyanút táplálni a magyar kisebbség politikai céljait és lojalitását illetően. A közös terület és a közös politikai intézmények, illetve sok tekintetben közösnek tekinthető kulturális értékek-hagyományok ellenére a Romániában élő románokat és magyarokat nem kötik össze tehát közös értékek, mindkét részről vállalt közös identitás, illetve az egymás iránt érzett kölcsönös elkötelezettség – vagyis az, ami a politikai közösség autentikusabb formáihoz elengedhetetlen.

A romániai politikai közösség létrejöttének a körülményeit illetően fontos például szem előtt tartani, hogy 1918. december 1-jén, amikor a gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Erdély egyesülését Romániával, Erdély magyar népségének a véleményére nem voltak tekintettel (a szászok is csak utólag, a román nemzet képviselőivel folytatott hosszas egyeztetés után fogadták el az új berendezkedést). Tény, hogy ennek az eljárásnak előzményei voltak: 1848. május 29-én, amikor a Kolozsvári Országgyűlés megszavazta Erdély és Magyarország unióját, sem a románok, sem a szászok nem értettek egyet a döntéssel.¹ Az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok túl azon, hogy kimondták Magyarország románjainak és az általuk lakott területeknek a Romániával való egyesülését, tartalmazták az új román állam megszervezésének az alapelveit is. Ezek között az elvek között kiemelt helyen szerepeltek „az együtt lakó népek” számára fenntartott jogok, amelyek „teljes szabadságot” helyeztek kilátásba, anyanyelvi jogokat ígértek a művelődésben, közigazgatásban és törvénykezésben, képviselőket a törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában, illetve felekezeti

egyenjogúságot és önkormányzatot a vallási életben.² Az ígéretek teljesülésének a kérdésében mai napig tart a vita magyarok és románok között: a romániai magyar kisebbség többek között ezekre az elvekre hivatkozva igényli a közösségi autonómiát, a sűrűn hangoztatott román álláspont szerint pedig a Gyulafehérvári Határozatokban egyetlen kitétel sincs, amely a nemzeti autonómiához való jogként volna értelmezhető. [...]

Az alkotmány 1. szakaszának 1. bekezdése szerint „Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzeti állam”. Az állam szuverenitásának a letéteményese a „román nép” (2. szakasz, 1. bekezdés), a fogalom etnikai, kulturális értelmében, a román állam alapját pedig a „román nép egysége” alkotja (4. szakasz, 1. bekezdés), ami a három fejedelemség – Erdély, Moldva és Havasalföld – egységes történeti eredetére és az 1918-ban beteljesült politikai egységre utal.³ A 13. szakasz leszögezi továbbá, hogy „Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv”. A román alkotmány tehát a politikai közösség „mély” változatát tükröző szemléletet példázza: egyértelműen a kulturális és politikai közösség kongruenciáját tételezi, a román államot pedig a román nemzetet szolgáló államként definiálja, amelynek célja a román nép érdekeinek, kultúrájának és életformájának a védelme.⁴ Az, hogy mindehhez a magyar kisebbségnek kevés köze lehet, abból is kiderül, ahogy az alkotmány a legfontosabb nemzeti szimbólumokat – a nemzeti ünnepet (december 1.), illetve a himnuszt (*Deșteaptă-te, române!*)⁵ – definiálja (12. szakasz, 3. és 4. bekezdések): mindkettő arra emlékezteti mind a románokat, mind a magyarokat, hogy egymásnak történelmi ellenségei, illetve hogy a román nemzeti kiteljesedés csak a magyar összeomlás révén vált lehetségessé. Megközelítésünk szempontjából érdekes adalék továbbá, hogy a 3. szakasz 4. bekezdése szerint „A román állam területére idegen népességek nem telepíthetők át és nem kolonizálhatók”, ami a nemzeti jelleg megőrzésével kapcsolatos félelem sajátos, a 21. század Európájában egyenesen meglepő kifejeződése. [...]

(2012. 2.)

JEGYZETEK

1. Noha a jelen levő 22 szász és 5 román képviselő megszavazta az országgyűlés határozatait, az uniót is beleértve, mind a román, mind a szász elit elutasította Erdély Magyarországgal való egyesülését. Az ügy részleteiről és háttéréről lásd Egyed, 2000. Fontos megjegyezni továbbá, hogy Erdély akkor a királyságon belüli tartomány állapotából lépett az egység állapotába, ami a magyar koronához való tartozáson túl a közös kormányzat alatt való egyesülés révén jelentett többet a korábbi állapothoz képest.

2. „1. Teljes szabadság az összes együtt lakó népek számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni; minden nép ama egyének számának arányában, akik alkotják, meg fogja kapni a jogot a Törvényhozó Testületekben és az ország kormányzásában való képviselőre. 2. Egyenlő jogok és a felekezeti önkormányzat teljes szabadsága az állam összes felekezetei számára.” (*Magyar Kisebbség*, 1995/2. 79–80.)

3. Ez a szakasz a 2003-ban sorra került alkotmánymódosítást követően kiegészült, jelenlegi formája a következő: „Az állam alapja a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása.”

4. Érdekes adalék, hogy az uralkodó nemzetállami logika mellett megjelenik a politikai közösség felszínes, „vékony” változata is az alkotmányban: a 4. szakasz 2. bekezdése szerint „Románia összes állampolgárainak közös és oszthatatlan hazája fajtól, nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleményétől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy társadalmi eredettől függetlenül.” Túl azon, hogy ez a megfogalmazás, amely a román állam etnikulturális semlegességét tételezi, nyilvánvaló ellentmondásban áll többek között a 2. szakasz, 1. bekezdésével és a 4. szakasz 1. bekezdésével, az 1990-es évekkel kezdődően a politikatudományi szakirodalom számos érveléssel szolgál arra nézvést, hogy a nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől és vallástól elvonatkoztatató közpolitikai megoldások nem képesek megfelelő védelmet biztosítani a

nem domináns identitásközösségek tagjai számára, és legtöbb esetben asszimilációt eredményeznek. Lásd erről bővebben Salat 2001.

5. „Ébredj, román!” – az 1848-as forradalom idején született mozgalmi dal, a szöveg szerzője Andrei Mureșanu, a zene szerzőjét illetően a vélemények megoszlanak. A szöveg a nemzeti egység és a függetlenség eszméinek ad hangot, a román nép ellenségei ellen mozgósítva a közösség tagjait.

ESTERHÁZY PÉTER

A Kántor-napló

Cage mottója szerint születik ez a napló, I have nothing to say, I am saying it, that is poetry, nincs mit mondanom, ezt mondom. Hogy ez költészet volna, nem hinném. Rajtam ragadt ez a sportizé. Futballcafrang. Hogy volna közöm hozzá, tudnék róla valamit. Alig van közöm hozzá, és vannak emlékeim, igaz, elemi emlékeim. Még azt is mondhatnám egy régi regény hangfekvésében, hogy sorsomat meghatározó emlékek. De legalábbis az életemet.

Ennek kapcsán jut eszembe, hogy mennyire nem tudok gondolkodni a sorsról. Az is lehet, hogy ezt azért gondolom most, mert reggelente, ahogy máskor, többnyire Arany Jánost, Kertész *Gályanaplóját* olvasom, nem először. Főlemelő munka (és érzéki és filozofikus és komoly és érdekesítő). Az az ember, aki a kudarc ezer meg ezer arcát beszéli el (énekli meg, mondanám, ha ez az ő esetében nem volna a nevelésesebnél is nevelésesebb), az szolgál szinte minden sorával vigasszal. Sőt reménnyel. Derűvel; bár lehet, hogy ehhez már az én olvasásom, olvasatom is kell.

Szóval ez itt bizonytalannal nem poetry, de naplónak napló. A naplónak alapvető föltétele a nap. A lóval most nem tréfálkoznék, noha lovas nemzet vagyunk, amit észbe vésnünk egyre aktuálisabbnak tetszik. Úgy tűnik, pogányok és katolikusok akarunk lenni egyszerre, kuruc önsajnálatot, hangoskodást labanc szemlélettel ötvözve, s mindebben semmiféle ellentmondást nem látva. Népi írók a kormányzó úr temetésén – ez lehetne a címerállatunk.

Hogy a napot észrevegyük, ahhoz nem elegendő fölélbrednünk. – Jól alszom, és rosszul ébredek. Olyan, mintha egy nehezék lenne rajtam. Egy vaddisznó-nagyságú vasaló. Tessék, megint a lovas nemzet. Véletlen, mondanám védekezve, ha azonnal nem ugrana be e szóról („nekem szavakról szavak jutnak az eszembe”) – ki is mondta ezt mindig? Péter Kincs, az osztályfőnököm a Piarista Gimnáziumból?, vagy, ahogy illik, az apám avval a kis gunyoros felhanggal, amit akkor is szerettem, ha én voltam vértelen áldozata? –, hogy a véletlen a buták istene. Indiai közmondás, mondja nekem az internet.

Igen, a nap. Hogy azt látni is kell, hogy létezzék. (Jesszusom, sikoltanék a nagynéném hangján, lehet, hogy én szubjektív idealista vagyok? Ez a komcsik idején, rémlik, kárhóztatva volt. Vajon most mi lehet a helyzet? Minek keveredek mindig erre... Egyébként nyilván azért, mert keverve vagyok, erre [is] kevernek. De még mielőtt kitérnék a szubjektív idealizmus turulos-sámános változatára, kemény kézzel bezárom a zárójelet.) Szóval látni kell a napot, vagyis nézni, és nézéshez szempont is kell.

Most tehát az a szempont, hogy a „sport” hívószóra kell ugranom, mint a Pavlov kutyája; raportíroznom. (Kántor Lajos szerkesztő úr a szerzőit ugratja...)

E pillanatban, okot nem találok, csupán rögzítem, azt szeretném, hogy gyorsan múltjék az idő. Ritka az ilyen, rendszeren ellenkezőleg szokott lenni. Például munka közben a legjobban, ha megáll az idő. És persze akkor: az égen néma álló

csillagok, a földön csak te vagy és én vagyok stb. Annak idején, a pályán valahogy el is tűnt az idő. Mintha az idő nem tartozott volna a játékhoz. Legföljebb avval az érdektelen gyakorlatiassággal, amikor fontos volt tudni, mennyi van még hátra, mert vagy vesztesre álltunk, vagy ki kellett húzni a végéig, mert hirtelen föltételeztük, hogy van vég. Mennyi még, mester? Hogy utáltam, ha erre a bíró fölényesen azt válaszolta, maguk csak játsszanak nyugodtan, majd én szólok. Nyugodt vagyok, mester, csak azt kéne tudnom, mennyi még? Többnyire legyintettek válasz helyett. Gyöngyöt a disznóknak.

Más idő van a játékban, mint az órában. Illetve nincs idő, vagy meg van állva (va-va-va-va), vagy mérhetetlen. Hát ez már majdnem poetry, miközben egyszerű, kvázi földközeli tapasztalat.

Ehhez képest nulla poetry, kizárólag nyugdíjas élvezkedés nézőként azt kívánni, hogy egy izgalmas futballmérkőzés mintegy ne érjen véget. Vagy az a mélyen megvetendő, alamuszi vágyakozás, hogy legyen hosszabbítás. Egyáltalán az esztétizáló meccsnézés...! Többször ostoroztam már, nem hittem, hogy én is itt végzem. Pedig a Barcelonának szurkolni lényegében ezt jelenti. A legszebbet választani, a szépek szépét, nem pedig a „mieinket”. Nincsenek már mieink: ez a helyzet. Amely így sivár.

Szinte csak tévén nézek meccset. Olykor kísétálok valamelyik közeli pályára. Már az, hogy *kisétálok*... De csak ha jó az idő. Elácsorgok a napon, bebecsukom a szemem, időnként megismernek, köszönök, és röviden elmesélem, mi van a (volt) futballista öcsémmel. A csapatokat nem ismerem, zömmel az eredményt sem tudom. Ha megkérdezem, úgy néznek rám, ahogy én néztem volna hajdan egy *ilyenre*. Nem várom meg a meccs végét.

Nem úgy látszik, hogy a futballvonal öröklődne. Az egyik öcsém egyik gyereke, ő az egyetlen. És ő is csak kapus (hogy a közhelyszerű hülyeséggel éljek), és ő is csak volt. Belefáradt vagy beleunt, hogy nem sikerült neki a kiugrás. Még Angliában is járt próbajátékon. Apja fia, dörmögünk családi vacsorákon. Ő hagyta mindig elsőként abba a ház előtti focizást. Vagy el se kezdte, ha esett az eső. Mintha az számítana. Rendes, enbéhármas játékos lett, jó, hogy bekk, de mégis. Ő is jobban játszott, mint én, de ezt még ő se mondta ki hangosan (ezt meg biztosan nem fogja olvasni).

Tegnap az egyik unokámmal – fociztunk, az túlzás, labdával töltöttük az időt, avval a számára meglepő korlátozással, hogy csak lábbal érhattünk hozzá. Miért? – kérdezte, de hallatlanra vettem. Ingerültségeimben, ahogy illik, az apáméit ismerem föl. Ez az unokám olyan szép, hogy eláll az ember lélegzete. Mit mondjak, egy Tadzio. (Nem vagyok elfogult, főként a vejem finom vonásait viszi tovább.) Még az idegesítő nyafogásai is elegánsak. A bőre színétől a nagylábujja körméig mindene sugárzón előkelő.

Huss, mindez egy pillanat alatt szertefoszlik, ha labda kerül a közelébe. Annyira ügyetlen, édesen ügyetlen, hogy könny szökik a szemembe. Szinte bravúrosan, ügyesen ügyetlen. Valahogy mindig az a támaszkodó lába, amelyhez érkezik a labda. Azt akkor, nemdebar, nem tudja megmozdítani (legföljebb csoszogni, csoszantani egyet). Ezért a másikkal tesz egy valószínűtlen, de mindenképp érdekes kacszázó mozdulatot (62 évem során a közelében nem voltam ennek a csalafinta mozgásnak), valahonnét a Fred Astaire és egy makacs sérüléséből éppen hogy fölgyógyult, hosszú lábú gázlómadár (kócsag?) közti mozgáskultúrából.

Az a gyönyörű, hogy a legkevésbé sem veszi észre kozmikus ügyetlenségét, egyszerűen lelkes, ami így rám is átragad. Ott botladozunk kínosan egy guruló izé körül, rémlik, labda a neve, boldogan, mintegy generációk példás egymásra találásában.

Ez is mozgás (most olvastam a *Tótékban*): „Nincs is pénztárcája. A papírpénzt kis gombócokba gyúrva hordja a zsebében, ha fizetni kell, csak odagurít egy golyót.”

Ma van a születésnapom, ami e napló szempontjából aligha releváns. Idevágó. De mégis, mert a hévnél összefutottam F-fel, akivel annak idején hosszasan együtt futballoztam. Jó volt vele játszani, mert mindig nagyon akart nyerni. És rossz volt, mert kifejezetten sportszerűtlenül, sunyin, aljasul durván játszott. Márpedig a saját csapatunkban per definitionem senki se aljas. Emlékszem, hogy ezt az ellentmondást meg kellett oldani. Minthogy szükségünk volt rá, csak az öncsalás maradt. A hazugság színesen leleményes bokkrétája. Bokkrétáját nyújtottuk át – magunknak. A Sanyi már csak ilyen, ami a szívéen, az a száján, keménynek kemény, sarkosan, de becsületesen játszik, meglehet, olykor túloz, de hát ez nem kisasszonysport, stb. Tisztán halljuk a mai politikai maszatosásokat. Ahogy F. ordenáré talpalását a mindenre képes, ádáz ellenfél az összefüggésekből kiragadva szemléli (a földbe döngöltetvén).

Most meglehetősen alkoholista a feje, egy gramm felesleg nincs rajta. Figyelj, fűzfa, nem ma van a születésnapod? Erre meg hogyan emlékezhet? Egy ideig én kezeltem az igazolásokat, megjegyeztem. A számok beragadnak az agyamba. Most gondolok életemben először az F. agyára. Egyáltalán hogy van neki. Komoly, svájcifrank-alapú fogadásom lett volna, hogy nincs. Lehet, hogy ez a pokróc durvaságú, a végletekig önző fráter, akiből ész sose, csak valami savanyú ravaszság szivárgott – lehetett volna valaki *egészen más*? Mondjuk, egy megbízható számítógépes szakember. És ott hogyan lett volna tere az aljasságának? Ami nyilván alkati. Vagy lehetséges, hogy a foci hozta ki belőle? Hogy a játékban volt benne, mi nem is láttuk, csak óáltala, és az öncsalás egyik arca épp az volna, hogy ezt rákenjük? Hogy ő viszi el a balhét helyettünk is?

Fekvő csatár nem gyors csatár, sziszegte volt hidegen a hordágyon levitt ellenfél után. Inasságából most kiment az erő, csupán egy rossz fogú öregembert látok. Nem őszül még.

Inasról jut eszembe. Belenyugodtam a fiaim focitlanságába. Kezdetben zavart ennek a testi megnyilvánulása. Másféle izmokhoz szoktam otthon hozzá, mi mindnyájan fociztunk. Most már nemcsak megbékéltem, de tudom szépnek látni egyik fiam vízipólótól megerősödött vállait, elbűvölően széles hátát vagy a másik követhetetlen sportolási szokásoknak (sziklamászás?) köszönhető inas, csontos erejét, szigorú testét.

Azt reméltem, ahogy a nap, így e naplótöredék is szép nyugodtan ér véget. Mintha gyomron vágta volna, olyan, mintha még *régen* volna, mintha még valóságosan érdekelne a foci: kiesett a Barcelona, semminek sincs értelme, a nap holnap nem fog fölkelni (naplók se lesznek). És az edzőjük, Guardiola is fölmondott. Korszakováltás. Eggyel kevesebb jó (szép) lesz a világban. Jók jönnek, mennek. Valami véget ért.

(2012. 6.)

Pozitív válaszok Trianonra**Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kulturális politikája
(Részlet)**

Nehéz, szinte lehetetlen egy mostani fiatalnak megérteni, mit is jelentett az 1920-as és az 1930-as évek közéletében és közgondolkodásában Trianon traumája. Hogyan változtatta meg az Osztrák–Magyar Monarchia magyar értelmiségének alapvetően pozitív, a töretlen fejlődésben hívó világgképét. Miként vált a Magyar Királyság gazdasági, politikai és kulturális szerepének, birodalmon belüli fokozatos erősödésének örvendő szemlélet elkeseredett útkereséssé, mely a kommunizmustól, a parasztállami álmoktól a turáni ősök kutatásán és az „egyedül vagyunk” nézeteken át a többnyire zavaros szélsőjobboldali ideológiákig terjedt, és általában kizárólagosságra tartott igényt.

Trianon hatása napjainkban is érezhető, és az is marad még jó ideig. Gondoljunk csak arra, hogy a szerbeknek mindmáig milyen begyógyíthatatlan sebeket okoz a több mint 600 éve vívott rigómezei csata; aktualizálva: Koszovó elvesztése. Vagy arra, hogy román és szlovák kollégáink manapság is az ezeréves magyar elnyomásról beszélnek, holott a nemzetiségi ellentétek a 19. század elejéig ismeretlenek voltak a térségben. Trianon nekünk is fájó és kitörölhetetlen emlék, fontos történelmi tény, de a kortársaknak a mindennapjaikban átélt szomorú valóság volt, hiszen szinte nem volt magyar család, amelyet valamilyen módon ne érintett volna. Ezáltal rengeteg fájdalom és szenvedés forrása lett.

Az általa okozott megrázkódtatásra azonban inkább negatív, kizárólag a tagadást hangoztató, a „Nem, nem soha!” – egyébként lélektanilag teljesen érthető és elfogadható – szajkózásában kimerülő válaszok születtek. Ezeknek pedig kevés közül volt a korszak politikai realitásaihoz. Velük szemben a Bethlen István vezette kormányok (1921–1931) – és minisztereinek jó része – olyan programot vallott, amelynek lényege az építkezés, a válságból való kilábalás szándéka volt. Magyarország az 1920-as évek elején még a bel- és a külföldi politikusok által is életképtelennek tartott államnak minősült. Ehhez képest az évtized végére nemzetközi összehasonlításban az ország helyzete már majdnem ugyanolyan kedvező volt, mint közvetlenül az első világháború előtt, egy hosszú ideig tartó folyamatos gazdasági fellendülés végpontján.

E sokak által csodaként megélt konszolidációban a kultúrpolitikának kulcsszerep jutott, mivel nemcsak a szavakban, de a valóságban is stratégiai ágazattá vált. Ez pedig elsősorban egy rendkívül ambiciózus és sikeres vallás- és közoktatásügyi miniszternek, gróf Klebelsberg Kunónak (1875–1932) köszönhető, aki rövid ideig a belügyi (1921–1922), majd a kultuszértécsőt (1922–1931) vezette Bethlen kormányaiban. Egyedüli miniszterként kapott mindvégig szerepet a kormányfő kabinetjeiben.

Klebelsberg már miniszteri beköszöntő beszédében, 1922. június 19-én kijelentette: „nem szabad, hogy a magyar ember tetterejét a honfibu megbénítsa, nem szabad magunkat csüggedésnek adni oda. Nekünk dolgozni kell, és ne fedjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.” Néhány évvel később, 1928-ban pedig, szokatlan politikai józanságról és higgadságról tanúskodva azt állította: „A politikai Trianonba be[le] kellett menni, de a kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne.”

Klebelsberg messzire tekintő politikai programja azonban 1922-ben még ki-vihetetlennek látszott. Magyarország ugyanis nemcsak gazdasági és politikai, de kulturális szempontból is – a lassú regeneráció útján haladva, ám mégis – a szét-esettség állapotában volt. Ugyanakkor a kulturális intézményrendszer tekintetében mégiscsak kisebbeknek bizonyultak a károk, mint a gazdaság vonatkozásában. S ami egyébként óriási veszteségnek bizonyult, az – paradox módon – a kultúra területén akár „pozitívumot” is jelenthetett. Hiszen a trianoni Magyarországon az urbanizáció jóval magasabb szintre került, mint korábban (a történeti állam város lakóinak 62,7%-a maradt a csonka országban), ezzel párhuzamosan iparosodottabbá vált az ország, növekedett az értelmiség össztlakosságán belüli aránya, és jelentősen csökkent az analfabetizmus. Utóbbi tények viszont annak is „köszönhetőek”, hogy nagymértékben meggyengült az utódállamok magyarsága. Az idegen fennhatóság alá került országokban élő közalkalmazottak, valamint a felsőoktatás oktatóinak és hallgatóinak többsége, ezenkívül a középiskolai tanárok sora, a szabad pályákon mozgó orvosok, ügyvédek és más értelmiségiek egy része ugyanis – gyakran kényszer hatására vagy azért, mert nem volt hajlandó letenni a hűségesküt az új hatalomra – elhagyta szülőföldjét, és Magyarországra települt. Családtagokkal együtt mintegy 400 000 fő került így a húszas évek elején a trianoni Magyarországra. Ez egyrészt komoly nyereségnek számít, ám egyúttal rendkívüli teher is, hiszen az anyaország akkori helyzetében igencsak bajos volt ennek a nagy tömegnek – amely az akkori össztlakosság 5%-át tette ki – az ellátása és integrálása az új körülmények közé. Ráadásul mindez a másik oldal, a határokon kívül rekedt magyarság – és különösen annak értelmisége – szempontjából igencsak hátrányosnak bizonyult.

További „előnyt” jelentett, hogy Magyarország 1526 óta először volt ismét önálló, független állam, amely a kulturális külpolitika előtt komoly lehetőségeket nyitott; illetve hogy a térség egyetlen homogén nemzetállamává vált. A nemzetiségi kérdéssel már nem neki, hanem a környező utódállamoknak kellett megbirkózniuk – jórészt az ott maradt magyarság miatt. Ez pedig a kultúrpolitika, elsősorban az egyház- és az oktatáspolitikai szempontjából is lényeges könnyebbséget jelentett.

Nem szabad ugyanakkor elhallgatni, hogy 1919 után számos jeles művész és tudós menekült Magyarországról Nyugat-Európába és a tengerentúlra (főleg az USA-ba), hogy ott fusson be néha szédületes karriert, komoly veszteséget okozva ezáltal egykori hazájának. Ők elsősorban azért távoztak, mert az 1919-es, Tanácsköztársaság ideje alatti szerepvállalásuk miatt tartottak a politikai megtorlástól.

Ellenben megint csak a kultúrpolitika más szakpolitikáknál előnyösebb pozíciójára utal, hogy e téren az ország feldarabolása következtében kisebb károk keletkeztek, mint másutt, főleg a gazdaságban. Míg az alsófokú oktatás esetében körülbelül annyi óvoda és iskola került az utódállamokhoz, amennyit a számarányok indokoltak, a középfokú képzésnél a trianoni országra nézve kedvezőbbek voltak a mutatók: a tanerők és a tanárok többsége Magyarországon maradt. Bár az egyetemek és a főiskolák közül több intézmény is elveszett, de a tanárok és hallgatók jó része korábban is a trianoni területen élt. Ráadásul, mire Klebelsberg miniszter lett, már szinte teljes professzori karával Magyarországra költözött a kolozsvári (1921-től Szegedre) és a pozsonyi (1923-tól Pécsre) egyetem, a selmechányai bányászati és erdészeti akadémia (1919-től Sopronba) és néhány jogakadémia is. A könyv- és a sajtókiadás is viszonylag gyorsan kihever-

te Trianon sokkját. 1922-től csaknem ugyanannyi új kötet cím és napilap vagy periodika jelent meg, mint a történeti hazában. A nagy közgyűjteményeknek, a színházaknak és társulataiknak csaknem 60%-a szintén Magyarországon maradt. A veszteségek persze így is pótolhatatlanok voltak.

Klebelsbergnek 1922-ben ehhez a lehangoló helyzethez kellett – tetszett, nem tetszett – valamilyen módon alkalmazkodnia és szinte mindent újragondolnia. Ráébredt azonban, hogy a válság hasznot is hozhat. Hiszen a régi és elavult struktúrák, az ósdi megoldási módszerek lebontására, újakra cserélésére adott lehetőséget. Klebelsberg ezt azonnal felismerte. 1914-től 1917-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium adminisztratív, majd 1917-ben Tisza István miniszterelnökségének politikai államtitkára volt, így a húszas évek elején már komoly közigazgatási tapasztalatokkal rendelkezett. Ő maga ugyan nem volt igazán eredeti gondolkodó, ám kiváló szintetizáló képessége révén – külföldi és magyar eszméket magáévá téve – mégis olyan új rendszert gyúrt össze, amelyet a magyar viszonyok között kiválóan lehetett alkalmazni. Mindenekelőtt a 20. század legelején még világszerte német tudománypolitika gyakorolt rá erős hatást. Ennek részbeni megvalósítói közül Adolph von Harnack a berlini egyetemen 1895/96-ban a tanára volt, a két világháború között pedig Friedrich Schmidt-Ott és Carl Heinrich Becker is a barátja lett. [...]

(2012. 11.)

ILIA MIHÁLY

Egy zöldfülű Kolozsvárt – 1959-ben

(Részlet)

Kántor Lajos barátomnak – köszönettel

[...] Egy ismeretlen, kezdő szegedi tanársegédnek Kelemen Lajos a legnagyobb ajándékot ajánlotta föl, tudom, hogy nincs olyan útikönyv, városleírás vagy idegenforgalmi kalauz, amely ezzel a lehetőséggel vetekedhetne. Utcákról, házakról, benne lakó régiékről szólt a kalauzoló úgy, hogy teljesen eltűnt számomra a jelen, és fejedelmekkel, tudósokkal, régi kolozsvári jelesekkel sétálgattunk. Sétánk közönsége megszorodott, ugyanis valamelyik kolozsvári teológia hallgatói közül 8-10 fiatal társult hozzánk, a temető kapujáig kísérték bennünket, és hallgatták a szót a kalauzunktól. A temetőben nem jutottunk messzire, besötétedett. Engel följánlotta Kelemen Lajosnak, hogy hazakíséri, mentem velük. Már a városi séta alatt elvettem Kelemen Lajostól egy vászonszatyrot, hogy ne ő cipelje, lóhús volt benne, amit a macskáinak vett. Később meggyőződtem róla, hogy ezek számosan voltak. Érdekes, hogy amikor találkoztunk, és megtudta, hogy Szegedről érkeztem, azt kérdezte tőlem, hogy sütik-e még a halat a szegedi híd lábánál. Nem sütötték már akkor, de úgy látszik, hogy ez szegedi élménye volt, de nemcsak neki, hanem Nagy Imre festőművésznek is. Amikor Zsögödön nála jártam Kányádi Sándorral és Farkas Árpáddal, ő is ezt kérdezte, de volt egy harmadik is, aki a híd alatti halsütésről érdeklődött: az idősebb Kós Károly. Kelemen Lajos a Mócok útján lakott, de nem búcsúztunk el a kapuban, bevezetett az egyik lakásba, ahol meglepetésemre Jancsó Elemérék laktak, és átadott bennünket a professzornak, ő pedig elvonult a lóhússal a macskáikhoz.

Jancsó Elemért ekkor ismertem meg személyesen, persze nevét ismertem már hallgató koromban, írásait olvastam, forgattam az Erdélyi Ritkaságok köteteit,

Baróti Dezső professzorunk kiadta kötelező olvasmánynak *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* iratait. Jancsó Elemérnél még Engelnek is hallgatnia kellett, ugyanis a házigazda nagy csevegő volt és nagy könyvgyűjtő. Ha fölbukkant egy név, a polcra lekerült a kötete – persze dedikálva. Ha jól emlékszem, akkor mondta el J. E., hogy párizsi egyetemista korában a Szajna-parti régi könyveseknél rálelt olyan Ady-kötetekre, amelyeket a költő Lédának dedikált, de nem volt pénze, hogy megvegye. A másik történet, amit ezen az estén J. E. elmondott, az Szabó Dezsővel kapcsolatos. Szabó Dezső többször is közhírré tette, hogy ő szegény, a kiadók rajta híznak, kéri, hogy tisztelői támogassák. Egy ilyen önreklám alkalmával Jancsó Elemér eladta arany zsebóráját, mert Sz. D. sanyarúságában el akart menni Bukarestbe kocsmárosnak – s az óra árát elküldte Szabó Dezsőnek. Csak később tudta meg Jancsó, hogy a szegény szerző valahol Olaszországban nyaral. De Jancsó nem bosszankodott, erős dohányzás közben egy kicsit gonoszul nevetett a történeten. Jancsó Elemérnél későbbi útjaimon többször megfordultam, az a hír járta, hogy szárazon, unalmasan ad elő az egyetemen. Nem tudom, nem hallgattam. Otthonában, könyvei között szellemes csevegő volt, olyannyira, hogy a vendég nem jutott szóhoz. Ennek én nagyon örültem, mert olyan időről szólt J. E., amit csak könyvekből ismertem. A Jancsónál töltött első estnek számomra volt egy meglepő, sőt megrázó élménye: megjelent a lakásban Jancsó Béla, akinek bemutattak, és mondtam neki, hogy Szegedről jöttem. Jancsó Béla nagyon szomorú arccal nyugtázta ezt, és bement egy másik szobába, azután nem találkoztam vele. És itt van ennek az emlékezés címének az igazi értelme: zöldfülű! Sem akkor, sem az 1959-es kolozsvári időzésem alatt nem tettem kísérletet arra, hogy Jancsó Bélával a szegedi egyetemista idejéről, barátairól beszélgessek. Pedig tudtam, hogy kicsoda. Baróti Dezső nekem egyetemi oktatóm volt, mint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának alapító tagja jó kapcsolatokat ápolt az Erdélyi Fiatalokkal, Buday Györgyön keresztül Jancsó Bélával is, nekem sokszor beszélt erről az időről.

Valahogy nem éreztem meg a találkozás véletlenjében a lehetőséget, nem tudtam még, hogy Jancsó Béla Szegeden is, Kolozsvárt is annak a nagy szellemi fölbuzdulásnak volt az organizátora, amelyik a magyarság európai útját és föladatát kereste, és a megmaradásának lehetőségeit próbálgatta. Csapody Miklós, Cseke Péter kutatásait csak jóval később ismerhettem meg, és írom itt, hogy mindezeket pirulva olvasom, hiszen ott voltam egy pillanatban a forrásnál, de elfelejtettem meríteni belőle.

Abafáy Gusztáv javaslata volt, hogy keressük föl Balogh Edgárt a kolozsvári időzésem alatt. Utóbb kiderült, hogy A. G. akart vele beszélgetni valami régi, közös élményükről, amit én végighallgattam, de eközben Balogh Edgár azt ajánlotta nekem, hogy mi ketten sétáljunk az utcán, és úgy beszélgesünk.

Ennek a sétálgatásnak az értelmét csak később értettem meg. Már Marosvásárhelyen is Kocziány László, amikor a Teleki Tékában fölkerestem, azt javasolta, hogy menjünk ki és sétáljunk egyet. Balogh Edgár szisztematikus beszélgető volt, alapkérdéseket tett föl, ezek részben rám vonatkoztak, részben a kortársakra, majd rátértek ideológiai, történeti ügyekre, a válaszokat nem mindig hallgatta végig. Az egyik ilyen jellemző kérdése volt: tudsz-e németül?

A válasz előtt már indokolta is: németül tudni kell, mert a mi kelet-európai ügyeinknek ezen a nyelven van a legjobb szakirodalma. Edgárról is ezt-azt tudtam már a vele való találkozásunk előtt, olvastam a csehszlovákiai sarlós működéséről, sőt még azt is tudtam, hogy 1928. május 20-án a Kerepesi temetőben

Ady kopjafájánál rendezett ifjúsági megemlékezésnek ő volt az egyik szervezője, ugyanitt Juhász Gyula mondta az emlékező beszédet. Meg is kérdeztem ekkor Edgártól: emlékszik Juhász Gyulára? Azt mondta, Juhász úgy beszélt Ady sírjánál, mint egy pap.

Sétánk közben Edgár valakit üdvözölt románul, az a valaki magyarul válaszolt neki, és amikor elértük egymást, Edgár bemutatott – emlékem szerint egy kissé korpulens úrnak, akit Constantin Daicoviciunak hívtak, történész, kolozsvári egyetemi tanár. A két barát mindjárt kávéházi beszélgetést javasolt, én ugyan el akartam válni Edgártól, de ő csak lelkel, hogy menjek velük. Mentem, a beszéd teljesen rajtam kívül folyt, én csak erősen hallgattam. Majdnem teljesen ismeretlen tájékon barangoltak, nevek, könyvek, történetek jöttek elő, egymás szavába vágtak, végül valami meglepő dolog történt: Daicoviciu azt mondta: a kisebbség hallgasson, ha a többség beszél. Láttam, éreztem, hogy ez tréfásan hangzott el, de arra gondoltam később, kolozsvári időzésem alatt többször is, hogy a megjegyzés mélyén valami más is van, mint tréfa. [...]

(2013. 5.)

EGYED PÉTER

1968–1971: a tiszta boldogság kora

(Részlet)

Freedom, freedom

Give to me

That's what I need

Freedom, freedom

To live

Freedom, freedom

That's what I need.

JIMI HENDRIX: FREEDOM

1968. augusztus 22-én családdal és a nagybátyámék családjával nyaraltunk a kies erdővidéki fürdőhelyen, Uzonkában, amikor az ott is meglevő „világvevő” rádiók és a bakaposta révén tudomást szereztünk Csehszlovákia megszállásáról. (Amint ismeretes, a Varsói Szerződés bevonuló erőiben – Bulgária, Lengyelország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Szovjetunió – nem vett részt Románia hadereje, ami hosszú időkre – de alighanem mindvégig – meghatározta aztán Románia külpolitikai helyzetét és szereplehetőségeit, valamint Nicolae Ceaușescu legitimitását és helyzetének belső konszolidációját. Ekkor születtek meg a magyar értelmiséggel kötött kompromisszum nyomán a nemzetiség nagy kulturális intézményei.)

Apám bodosi szülőházának udvarán ott állt a nagymamám, aki csípőre tett kézzel, szemüvegét ezúttal pontosan az ornyergére illesztve csak várt feszülten, és köszöntött bennünket nyugtalanul: „Végre megjöttetek!” Másik nagybátyám, a második világháború honvédtüzér veteránja pedig e szavakat intézte apámhoz – arcán furcsa mosoly villant: „Őcsém, itt a háború!” Volt ebben a mosolyban valami örömteljesen ijesztő sötét fény, ami azóta is foglalkoztat. Nyilván a faluban összebeszélő veteránok akkor már tisztában voltak azzal, hogy az „orosz” megszállhatja Romániát – csak hogy akkor már más kontextusa lehet ennek a ma-

gyar kisebbség számára... Ezt a feltételezést igazolhatom, mert besorozott határőr katona koromban Máramarosszigeten a tisztjeink elmesélték nekünk, hogy bizony számoltak ezzel a lehetőséggel (de még az erre vonatkozó hadműveleti tervekbe is beavattak).

Tizennégy éves voltam akkor, és ha valaki megkérdezné, hogy ez volt számomra akkor Erdélyben a prágai tavasz, ami végül is és mégis csak az emberarcú szocializmus humanizmusát kellett volna meghozza – talán nemcsak Csehszlovákiának, hanem a létezett szocializmus többi országának is –, akkor azt kellene mondanom, hogy igen, ez volt számomra a prágai tavasz. És ennek részben az lehetett a magyarázata, hogy ekkor kezdődtek (hozzávetőleg a hetvenes évek közepéig tartottak) Románia legjobb évei: az osztályharc nagyjából lecsengett, az embereknek volt munkahelye, fizetése és lakása, és valóban milliós tömegek nyaraltak a tengerpartokon és a hegyekben, ideológiában ment a szocialista humanizmus romániai változata.

A kolozsvári Donát úti 15-ös számú líceumba jártam akkor, és valószínűleg éltem volna tovább én is az akkori iskolások valóban kiegyensúlyozott, unalmascska életét, ha a különböző, mára már szinte összefoghatatlan és kielemezhetetlen impulzusok hatására, egy egész nyári keresményemből (cseresznye és fekete áfonya szedése a kolozsvári Palocsay-kertben) meg nem vásároltam volna életem első gitárját, ami akkor 350 lej volt (nagyjából ma is az lenne). A legolcsóbb tömeggitár volt, még a fedőlapja is furnérlemezből, ámde a régi mesterrek dicséretére legyen mondva, a nyak és a fogólap rendesen meg volt csinálva, a húrtartó csavarok is állták a hangolást, a ragasztás-préselés meg olyan volt, mint az atom. Ma is fülembé bűg mély, kopottas, döngő hangja – amely persze azonnal érdekessé változott, amikor jóval később hangszedőt szereltünk rá. (De ez szinte egy másik történet.) És 1968 nyarán, egy iskolai záróünnepségen már a Beatles híres *Yellow Submarine*-jének a mintájára húztam a saját *Sárga tengeralttjárómat*. (Remélem, csak a saját zenei memóriámban *kísért vissza – mert kísért* – művem és annak előadása.)

Itt van a kezdőpont. Ezzel indul életem megélésének és boldogságának a története (mert akárhány *valódi* zenész vagy zenerajongó beatnikkel beszéltem erről később – és elég sokkal beszéltem –, mindegyik, kivétel, feltétel és ellentmondás nélkül tudta azt állítani, hogy ez volt az élet, amiért érdemes volt... a napfény az erdei tisztáson, a memória mindent besugárzó világossága, a megélés ténye és típusa más megélések számára).

A gitárral és a hozzávetőleges tudománnyal másvalami is elkezdődött: a *kaszthoz* tartozás felemelő érzése és nyugtalansága. Mert akármennyire is kezdetleges volt a hangszeres tudásom (tudása a magamfajta kicsiknek és kezdőknek), a „nagyok” mégis odaengedtek a maguk közelébe, a szeretetteljes lenézés fénysugarába, és amikor látták fájdalmas és elveszett ügyetlenségünket egy-egy fogás, akkord megtanulásában, akkor magukhoz intettek, kikapták kezünkől vacak kis hangszereinket, köptek egyet a földre, kézbe kapták reszkető bal markunkat, és immár bogosodó ujjakkal és ujjbegyeiken azokkal a tiszta büszkeséget hordozó kemény szarukkal leszorították ujjacskáinkat, hogy csak úgy ropant, hogy véssük örökre az eszünkbe az F-moll 7 akkordját például. Azzal együtt, hogy milyen átvezetésekhez, átkötésekhez alkalmas.

Az iskola egyik termében történt mindez, ahol a nagyzenekar engedélyt kapott az állandó próbálásra (néha persze kihajigálták, de mivel az iskola presztí-

zsét emelték, rövidesen ismét visszaengedték őket, sőt immár pódiumot is építettek az emeleti folyosó végébe a számukra). Ők voltak a legenda, az istenek, isteneink: a BEAT GROUP 13 zenészei – mert csak hozzávetőlegesen voltak állandó zenészei, sokszor változott a felállás. És elsősorban és számomra is megjelent az élő legenda, az idólum, maga Pap Géza, a szólógitáros (immár a kolozsvári Házsongárdi temetőben), mellette meg akkoriban Kasszián László és mindeneként Korondán Sándor. Minden szabadidőnkben ész nélkül loholtunk vissza az iskolába, hogy a próbákat hallhassuk, megtanuljuk a stímmekeket, amelyeket aztán a végtelenségig próbáltunk otthon. A Beat Group elismerten Kolozsvár legjobb magyar pop-rock zenekara volt, nem utolsósorban Pap Géza istenáldotta szólista tehetsége miatt, mely tehetségénél csak óriási szorgalma volt nagyobb, amellyel otthoni garázsukban is folytatta Jimi Hendrix és Alvin Lee gitárjátékának az elemzését és elsajátítását. Most csak annyit róla, hogy egyáltalán nem volt – központi szerepéből és legendájából következően – távolságtartó és rátarti, nem, áradt belőle a hangos életöröm, az emberszeretet, a tanítás vágya, a rokonszenv, ebben fürdőztünk. Mellette csendesesen és csodálattal lehetett lélegezni. Jutott belőle mindenkinek. Nagyon férfias jelenség volt mély, rekedtes hangjával és barkójával. Mindig fekete klumpában, kizárólag Levi Strauss (!) jeansben, kihajtott fehér gyolcsingben járt. (Tudni való volt: a Lee, a Jordan's, a Levi's alacsonyrendű márkáknak számítottak, amit csak a „nyálasok” viseltek. Még egy szemébe hajított ócska cájgnadrágot is inkább felvett a magára valamit adó kasztbeli, mint egy magyar Trappert.) Ha Guzu valami neki nem tetszót látott, hallott, tapasztalt, könyörtelen, de vidám szigorral és humorral vágott oda. Valami elképesztő emelkedést jelentett a ranglétrán, amikor már kézbe vehettem híres, nagy méretű fekete gitárját a lazán lelógó torzító karral (első fokozat), próbálhattam, később hordozhattam utána (második, fegyverhordozói fokozat), majd évekkal később, akkori iskolám, a 11. számú líceum dísztermében, egy hétvégi bulin (200 ember előtt) lazán átadta nekem a feketét avval, hogy húzzak el vagy két bluest („ahhoz legalább értesz”). Azt hittem, gitárostól, kábelestől kiszállok az ablakon, és mögöttem sugárcsövával elhúzok az iskola fölött.

De én nem akartam autodidakta maradni, ezért 1968 őszen (végül is nekem is minden 1968-ban kezdődött) jelentkeztem a klasszikus gitárstúdiumra. Magántanárom Jánossy Ferenc volt, és hetente jártam hozzá a Petrozsény utca 13. szám alá, átvettük az ő teljes gitáriskoláját. (Civilként az akkori Népi Művészeti Iskolában tanított, és az ottani kurzusok számára alkotott meg egy Bevezetést.) Halk szavú, nagyon precíz ember volt, aki mástól is megkövetelte a fogás pontosságát és a tiszta hangzást (!), – valljuk be, nem ez volt a pop-rock erőssége. Természetesen a Carcassi és Carulli hármashangzatokra épített kis darabjai a hangszernek és a hangzásnak olyan dimenzióit mutatták meg nekem, amit addig még csak nem is sejtettem. Ha kedve volt, néha eljátszott egy-két darabot a századforduló olasz impresszionista gitárrepertóriumából. Amiből csak sejtettem, hogy hol és mit is tanulhatott. (Magáról soha nem beszélt akkurátus polgári ízléssel berendezett szobája falai között.) Emellett Pozsonyi jazz-gitáriskolájának a csuklótörő akkordjátékát is próbálgattam, csakhogy erre már nem akadt tanár. [...]

(2013. 8.)

Végakarát

A poromat is vidd magaddal, mondta
 anyám, ne hagyj itt belőlem semmit,
 mondta, miután aláírta végakarátát.
 A fogság földjében nincs megnyugvása
 a testnek. Hároméves voltam. Szétomló
 betűk, egymás mellé rekesztett idegenek.
 N.-re hagyta mind a hét gyermekét. Egy
 milicista jött meg egy másik hivatalos
 személy. Okmánybélyeget is hoztak.
 És pecsétnyomót lila pecsétpárnával.
 Keresztet vetettek, amikor elmentek.
 Soha nem láttuk őket ügyetlennek.
 Anyám elmosolyodott. Próbáltam
 elképzelni, hogyan földeljük el, de nem
 ment. Úgy szerettem a testét, mint a
 tenmagamét. Keze karomon nyugodott,
 hidegen, erőtlenül. Őt hideg gyertya nyoma
 a csuklóm felett. Megmaradt, itt van.
 Jönnek Isten szárnyas besúgóí, mondta,
 amikor lecsuklott halálszép feje a szalmára.

Szünetjel

Amikor a titkosrendőrség ügynökei jöttek hozzánk,
 apám terített asztalhoz ültette őket, majd elővette a
 Szentírást, és felolvasta a besúgók zsoltárát, a Dávid
 prófétától származó rettenetes maszkílt, az első szótól
 az utolsóig: *Mit dicsekszel gonoszságoddal, /
 hatalomnak embere? / Hiszen a Mindenható szeretete
 mindig megmarad! / Romlásomra törsz, te cselszövő! /
 Nyelved olyan, mint az éles borotva. / A rosszat
 szereted, nem a jót, / a hazugságot, nem az igaz
 beszédet. // (Szela.) // Szeretsz bántó szavakat
 mondani, / álnok a nyelved. // Össze is tör téged a
 Magasságban Lakozó végleg, / megragad, kiránt
 sátradból, / kitép gyökerestül az élők földjéből. //
 (Szela.) // Látják ezt az igazak és félnek, / rajta meg
 nevetni fognak. / Ez az az ember – mondják –, akinek
 nem kellett a Mindenható oltalma, / hanem nagy
 gazdagságában bízott, / és a megrontásban volt erős. //
 De én olyan vagyok, mint a viruló olajfa, / az Égben
 Lakó házában lehetek, / bízom a Világ Ura szeretetében
 most és mindenkor. / Hálát adok neked mindenkor, /
 mert te munkálkodsz. / Nevedben reménykedem, mert
 jó vagy híveidhez. És amikor az első Szelához ért, és*

szünetet tartott az előírás szerint, úgy állt előttünk, mint akit Isten lélegzete fojtogat, a másodiknál akkora csönd áradt a szobába, mint két harangütés között, a legvégén meg, amikor teljes valójával a Nevet – áldott legyen! – szólította meg, mintha tűzből tért volna vissza, azon csodálkozva maga is, hogy életben maradt, visszatérhetett az övéi közé a Földre, íme, itt van, itt vagyok, lássanak hozzá, uraim, ne féljenek, napjainkhoz napokat told, miért is teszi, az Egyedül Hatalmas.
(2014. 1.)

MISKOLCZY AMBRUS

Cioran nagy színeváltozása

(Részlet)

[...] Amikor 1978-ben Cioran találkozott Constantin Noicával, aki az 1940-es legionárius „forradalom” egyik vezérpublicistája volt, akkor kiderült, hogy ki miként változott. Cioran radikálisan, szerinte a Vasgárda: „román forradalom Románia ellen”. Noica meghatározása a régi fasizmus apológiája: a Vasgárda „az egyetlen román mozgalom, amely ellen Caragiale nem tehet semmit”.¹ Caragiale, az a klasszikus román író, aki tárcáiban, novelláiban, komédiáiban semmit és senkit sem kímélt, Eminescu fennköltségével szemben ő képviseli az ellentétes pólust a román irodalomban. Egy-egy gyilkos megjegyzése ma is szállóige, amellyel ünnepélyesnek szánt politikai gesztusokat rögtön neveltségessé lehet tenni. Cioran sohasem hivatkozott rá, pátozzsal és önpátozsszal támadta Romániát, akkor is, amikor a Vasgárdával rokonszenvezett, és utána is.

1988-ban egy Securitate-ügynöknek sikerült vele interjút készíteni, amelynek hitelét erősen vitatják, de amelynek lehetnek hitelesnek tűnő részei. Például az, amit a legionárius mozgalomról mondott: „Románia történetében a Vasgárda deliráló, sokkoló és őrült pillanat volt. A mozgalom, amelyet kezdetben nacionalista és keresztény vonások jellemeztek, végül kárhozatos tettekhez vezetett. Euforikus állapot volt, amely valamennyiünket magával ragadott. Olyan fertőző szélsőség, amely elhitette, hogy történelmet csinálunk. Mértéktelen szenvedélyes állapot. Akkor szükséges megszállottság, később maga a csőd. Fiatalok voltunk, intelligensek, energiától duzzadó, csatlakoztunk a pillanat és az álom fanatizmusához. Mindenesetre az a történelem, amelyet másképpen akartunk felépíteni, szembeköpött minket. Pofán vágott, és elnyomott a közönyével. Sajnálkozni késő!”² Vitalista valóban nem sajnálkozhat, és nem is gyónhat, mert nem hisz annak tisztító erejében, viszont ha ezt nyilvánosan megmondja, az csak rossz vért szülhet olyan közegben, amely gyónást vár. „Mint te – írta 1974-ben barátjának, Arşavir Acteriannak –, már régóta teljesen kigyógyultam az ifjúkori lázából. Ebben a vonatkozásban értek kellemetlenségek régi »barátok« részéről – végül is érted, miről van szó. Ha meggondolom, micsoda tévelygés! Meghülyített minket az őrültség szele. Meg kell mondjam neked, hogy a hajdani lelkesedés nyomán sokat szenvedtem (természetesen erkölcsi értelemben). Mindenünnen és sokszor kapok szemrehányásokat. Másrészt egyetértek veled, semmiképpen sem illene, hogy megjártsszam azt, aki elszakadt múltjától, és eljártsszam a kiugrott papot. Azok már rég elmúlt dolgok, olyannyira, mintha a prehistóriából

bukkannának fel. Nem is tudod elképzelni, mennyire nem érdekel a mi »mioritikus« terünk, kivéve azt a helyet, ahol születtem. Túl sok napot és éjszákát áldoztam egy elítélt, közönséges, szánalmas és egyértelműen nem tragikus sorsnak.”³ És nem tagadta, gyakran eszébe jutott Jeni Acterian, levelezőpartnere húga, aki „kétségbeejtőnek és nevetségesnek” tartotta *Románia színeváltozását*. „A történelem iránti szomj minden örültség oka, és sajnos ez a szomj kiolthatatlan.”⁴

Cioran megtagadta legionárius múltját, ám ha az újságírók ezt a múltat firtatták, láttuk, félig-meddig kitérő válaszokat adott, de olyanokat, amelyekben mindig volt valami igaz is, csak sohasem a teljes igazság, pontosabban az, amit ő annak tartott. Naplójában fel-felbukkan a kitétel: „Sohasem fogják megtudni...”⁵ (2014. 8.)

JEGYZETEK

1. Uo. 53.
2. Emil Cioran: „Garda de Fier a fost un moment delirant, șocant și nebunesc al istoriei României”. <http://expresul.ro/old/index.php?articol=1&rubrica=25&id=10775> (Utolsó letöltés: 2014. február 12.)
3. Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*. 216.
4. Uo. 219.
5. Cavaillès: Préface. In: Cioran: *Œuvres*. XXVII.

ZELEI MIKLÓS

Tanksimogató

Csak hogy megidézzük a kort, és kevés szóval minél többet mondjunk róla el, szólaljon meg a nyolcvanas évek közepéről a kiskunsági tanyás gazda, akit – sok társához hasonlóan – évtizedek alatt sem sikerült téeszbe tömöríteni: „Nincs is nálunk kommunista párttag egy se! Kivéve Schneider bácsit, de neki muszáj, mert SS-katona volt.”

Ebben az időben, amikor Gábor gazda két frappáns mondatban összefoglalta Schneider bácsi életét – *valójában* fogalmunk sincs arról, hogy mi történt: *semmit nem tudunk* –, már vagy harminc éve szovjet egységek állomásoztak a futóhomokon. Az akácos – hungarikum! – út végében, Gábor gazda tanyaudvarán vasbakra állítva szovjet katonai benzintartály figyelt az árnyasból a dűlőútra, jön-e már a szovjet tartálykocsi az új feltöltéssel. Gyárilag zöld volt a bakra emelt ciszterna, Gábor gazda míniummal rozsdaszínre festette, de azért átütött az új festésen az eredeti fekete felirat: *огнеопасно* (tűzveszélyes).

Bort, pálinkát, szalonnát, kolbászt kaptak az oroszok a tartályért, a benzinekért, a legjobb minőségű brikettért... Fegyvert is lehetett cserélni-vásárolni.

A megszállási turizmus korszakában Gábor gazda az egyik legjövedelmezőbb üzletágra lelt rá: saját termését helyben exportálva devizáért megvásárolható árucikkeket szerzett be külföldiektől. A piaci árnál sokkal olcsóbban. Mondjuk, rá is volt szorítva a leleményre, mert mint egyéni gazdálkodót nyomták adóval rendesen. Amit tőle beszédtek, azt neki is valahogy be kellett szednie.

Megélt, taníttatta a fiait, adományozott a templomnak.

El is mehetett volna. És akkor nem kellett volna csereberélnie a megszállókkal. Meg, persze, megtehetette volna azt is, hogy itthon is marad, meg nem is csereberél. Akkor betörnek a tanyájába, a pincéjébe, és úgy viszik el a tulajdonát, hogy semmit nem adnak érte.

Az otthonosságról beszélek. Az otthon, az otthonosság megteremtésének és fenntartásának vágyáról egy olyan világban, amelyben közellátás veszélyeztetése miatt bármelyik percben elvihették a gazdát, el is vitték, bilincsbe verve, amelyben folyamatosan padláslesöprők rohamozták meg és rabolták ki az otthon, majd téesz-agitátorok dúlták föl a kamrát, a górért meg a tisztaszobát – az én házam, az én váram –, azután pedig a szovjet Déli Hadseregcsoport páncélos hadosztálya vert tanyát évtizedekre a tanya mellett. Az én házam se az én váram?

Otthon is idegenben? Amikor – és akinek! – ez olyan mértéket öltött már, hogy az idegenség is több otthonosságot ígért, következett a lépés: elmenni. Disszidálásnak hívtuk. Az otthon utáni vágy *leküzdhetetlen* megnyilvánulása. Fontos volt hát a *leküzdés*.

Mindez a diskurzus állandó tárgya volt egy időben, mostanában már kevesebbet beszélünk róla. És hogy Erdélyben mit gondolnak minderről? Azt nem tudom, noha megpróbáltam megtudni. Megkérdeztem egyszer egy erdélyi barátomat: ha ő belépett a Román Kommunista Pártba – a hazáért harcolt. Az erdélyi magyarok szabadságáért: minden egyes tagbélyeg újabb tövis volt a koszorún (a babérlevelek között). Ha én beléptem a Magyar Szocialista Munkaspártba, az hazaárulás volt, a magyarság bilincseihez kovácsoltam újabb láncszemet (homlokomról magam téptem le a babért). Hogy van ez? Azt válaszolta: így.

Aztán fölvettem még egy kérdést: mit mondana egy 1920. június 5-ei kolozsvári magyar egy 2014-es kolozsvári magyarról? Ha egyáltalán lehet ezt „modellezni”. De még a modellezés dolgában sem jutottunk tovább...

Azt hittem, megúszom ezt a kisdolgozatot anélkül, hogy leírjam: kollaboráció.

De már látom, nem sikerül. Nagyon szeretném ugyanis, ha elolvassák e néhány alanti mondatot, eddig azonban sehová nem tudtam beilleszteni őket. Idehivatkozom hát a végére. Tárgyuk a kollaboráció.*

(2014. 11.)

* „...pour ne pas châtier les coupables, on maltraitait des filles. On allait même jusqu'à les tondre.» (Hogy ne kelljen megbüntetni a vétkeket, nőket hurcoltak meg. Képesek voltak arra vetemedni, hogy kopaszra nyírják őket.)

Ez a mottó szerepel Paul Éluard *Comprenez qui voudra* című verse fölött. Egyike ez azon kevés kortárs dokumentumnak (1944. december 2-án jelent meg a *Les Lettres françaises*-ben), mely részvétet tanúsít a meghurcolt nők iránt, és viszolyog a fülíg érő mosolyú, kidüllesztett mellű megtorlóktól. (Aki – no persze, a németek eltakarodása után – géppisztolyt akasztottak nyakukba, kézigránátokat az övükbe, úgy vonultak védtelen nők ellen.)

[...]

Meglehetősen azonos módon zajlanak ezek a népitételek. A »bűnös« felelősségre vonása hangsúlyozottan nyilvános aktus. A megszégyenítés a település valamely kiemelt fontosságú pontján (polgármesteri hivatal előtt, a templomtéren, hamarjában összetakolt pódiumon, egy háznak a térre néző erkélyén stb.) történik. A vétkest kopaszra nyírják, többnyire félmegtelenre vagy meztelenre vetkőztetik, arcára, testére, festékekkel vagy kátránnyal horogkeresztet mázolnak, nyakába táblát akasztanak, amely egyértelműen minősít: »följelentő«, »kollaboráns«, »németek szajhája«. Igen gyakori, hogy a tömeg, valósággal körmenetet tartva, a település valamennyi főbb útvonalaát végigjárhatja a »bűnösök.« Léderer Pál: ...jöttek, s kivonszolták az utcára, hogy kopaszra nyírják... 2000 2010. 7–8. sz. 55–76.

[...] Ha létezik *állam nélküli diaszpóra* és egy *államhoz kötődő diaszpóra*, az etno-nemzeti származásra való fokalizálási perspektívájából feltételezhető a folytonosság vagy változatlanság léte egy-egy közösség létezése során. Ez a különbség oda vezet, hogy állandóan kontextualizálni kell a diaszpóra fogalom használatát, mivel a diaszpóraállamon átívelő realitás, de, ahogy az utolsó példából is kitűnik, transzietnikus is lehet.

A *Korunk* folyóirat nagyvonalú elgondolása ezt meg is teszi: kontextusba helyezi, leírja, szót ad a diaszpóra aktorainak (szereplőinek). Ideológiai elemzések nélkül, politizálás nélkül, rendkívüli értelmezések vagy hermeneutikák nélkül.

Az utóbbi időben a román diaszpóra politikai és intézményes témává is vált. Nagy figyelemmel követik, főleg 2009 óta, amikor a mérleg nyelvének szerepét töltötte be a romániai elnökválasztások alkalmával, amikor közel 150 000 román szavazott külföldön, és másként szavazott, mint az itt lakók, és ezzel új mandátumhoz juttatta Traian Băsescu. Ezért a Románia és a környező, valamint az emigráns román közösségek közötti kapcsolat Románia alkotmánya 7-es cikkelyén alapul, illetve a 2007/299-es törvény ama előírásain, amelyek Románia határain kívül élő románok támogatására vonatkozik. Az említett törvény a „bárhhol élő románok” szintagmát használja, és ide tartoznak a „román származású, a román nyelvészeti és kulturális fonalhoz tartozó személyek, aki szabadon felvállalják román kulturális identitásukat: a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, a nyelvi kisebbségek vagy a szülőföldjükön élő etnikai csoportok, aki Romániával szomszédos államokban élnek, függetlenül attól, hogy milyen népek nevezzük őket, a román közösségek / az emigrációban élő Romániában származó közösségek, külföldi lakhellyel vagy tartózkodási hellyel rendelkező közösségek tagjai”. A külügyminisztériumban tevékenykedik egy, a bárhhol élő románok számára delegált miniszter, amely kidolgozza és életbe lépteti a bárhhol élő románokkal szembeni kormánypolitikát Románia legfontosabb külpolitikai célkitűzéseivel és a kormányprogrammal összhangban. A kormánypolitikában helyet kap a Románia határain túl élő románok intézményes támogatásának szükségessége, etnikai, nyelvi, kulturális és vallásos identitásuk megőrzése és kibontakozása céljából, és túlzottan meg is van indokolva ama fontosság által, amelyet az emberi jogok és különösképpen egy-egy etnikai kisebbség és közösség jogainak tiszteletben tartásával foglalkozó európai intézmények tulajdonítanak ennek a problémának.

Lehet, hogy a XXI. század lesz a diaszpóra százada, még jobban, mint az elmúlt évszázad. Több okból kifolyólag a nemzetközi migráció, a globalizálódás, a kereskedelmi cserék, s a nagy integrációs felépítmények, mint az Európai Unió állandóan hoznak létre diaszpórákat és azok lakosait. Vajon a huszonegyedik században létrejön egy világdiaszpóra, egy hibrid identitás, egy kisebbségekből álló többség? Bármilyen lehetséges.

Egyelőre arra kell figyelniük, hogy figyelmesebben és rendszeresebben kell tanulmányozni ezt a nagyon gazdag valóságot. Olyan valóság, ahol hibridizált és transzkulturális identitások jönnek létre, kultúrák közötti tranzíciók és tranzakciók, tárgyalási eljárások és interkulturális párbeszéd. Meg vagyok győződve ar-

ról, hogy léteznek általánosabb tudnivalók, amelyeket ki tudunk vonni a diaszpórabeli új identitások születési módjából, vagy arra nézve, hogyan jön létre az, amit a kutatók „*identitászavaroknak*” neveznek. A diaszpóra identitásai transzkulturálisak, mivel a nemzet, a faj vagy az etnikum különböző valóságait tömöríti, amelyhez méri magát.

A román diaszpóra eme bonyolult valósága áthatja a *Korunk* folyóirat eme számát. A zsurnalisztika eszközeivel írja le, de főleg elsőbbséget ad a román diaszpóra diskurzusának saját magáról, álmairól és aspirációiról. Teszi mindezt bámulatra méltó szolidaritási gesztussal, természetes és magától értetődő kulturális párbeszédre való felhívással.

Nagy-Hintós Diana fordítása

(2014. 12.)

KOLOZSI TIBOR

Találkozás Román Viktorral

(Részlet)

[...] A Mester tovább mesélt. A következő témával a tordai születésű Hajdú Étienne (István) szobrász műtermére összpontosított, ahol erdélyi honfitársát kivitelezőként segítette. Hajdú nagyon sikeres karriert tudhatott magáénak. Ez a munka a kezdeti párizsi évek alatt anyagi biztonságot jelentett Román Viktor számára. Megtudtam, hogy a hatvanas években a Hajdú műterméből hetente kiment egy szállítmány szobor, főképp Amerikába. Elképesztő, először szembesültem a szobrászat ilyen termelésirányú vonatkozásával. Addig csak az elefántcsonttorony-változatot ismertem, úgy gondoltam, a szobrász csak annyit és olyat dolgozik, amennyi a jókedvéből kitelik, de a termelés kényszerítő erejéről nem volt tudomásom. A Hajdút érintő beszámoló után egy kissé panaszkodni kezdett a Mester. Azt mondta, „sajnos olyan időket élünk manapság, hogy örvendenem kell, ha egy hónapban egyszer el tudok adni valamilyen szobrot”, mindamellett, hogy őt is a párizsi szobrászok élvonalában jegyzik. Ő tulajdonképpen ezekből a bevételekből tartja fenn magát, és ez Párizsban nem könnyű dolog. Ezt az életvitelt nevezik professzionalizmusnak, kevesen engedhetik meg maguknak, hogy kizárólag a művészetükből tudjanak megélni. Hát igen, akkor nem tudhattam, hogy rám még szűkebb esztendőök fognak várni, én manapság annak kell hogy örvendjek, ha évente sikerül legalább egy alkotást értékesítenem.

Később szóba került a művész elhivatottsága, így fogalmazott: „Valaki, aki üzletet nyit, csődbe mehet, még egy műkereskedő is csődbe mehet, és vége; de kudarcot vallani egy művésznek – ha igazi – sohasem lehet. Ez egész életének kálváriája, de egyben hatalmas öröme.”

Mesélt a vidéki műterméről Saron-sur-Aube-ban, ahová mindketten feleségével évente több hónapra visszavonulnak dolgozni.

Kizárólag szakmai vonatkozású dolgokról is szólt, mintha hallanám: „Mind a művésznek meg kell találnia nyelvezetét, legyen az festő, író, zenész vagy szobrász. A nyelvezet az legelőször is az ábécé kiválasztása. A szobrász esetében ez az ábécé állhat csak néhány, legfeljebb egypár tucat alapformából, amelyekkel aztán szabadon játszhat”, majd a következőképpen folytatta: szobrászatban egyik legfontosabb tényező a fény. Egy szobrot teljesen tönkre lehet tenni azzal, hogy rossz helyre állítjuk. A térben való helyéről van szó, de a ráeső fényről is.

Ahhoz, hogy egy szobor a fényt felvegye, az kell, hogy a fény benne legyen. A fény nemcsak a nap fénye. Egy szobornak főleg belső megvilágításra van szüksége. A fénynek a szoborban kell lennie. Azután ennek harmóniában kell lennie a nappal. Úgy érzem, hogy egy szobor legjobb helye a napon van, ég és föld között.”

Később mesélt, s időközben a bor is elfogyott. Megmutatta a fekhelyemet a műterem emeleti részében, majd elmagyarázta, hogyan fogok másnap kitalálni a RER megállóhoz, mert neki reggel van valami programja. Távozása előtt zsebébe nyúlt, és bankjegyeket vett elő, letette az asztalra mondván, ez a te zsebpénzed. Megköszöntem, majd újra ígéretet tettem a reprodukciókat illetően, és elbúcsúztam tőle, elment lefeküdni. Ott maradtam a műteremben, és nemsokára elaludtam. Másnap folytattam az utamat, a La Defense negyedben, és kerestem a Mester bronzszobrát.

A találkozás után nem telt el két év, amikor megérkezett a Mester halálhíre. Nehezen tudtam elhinni, én jó erőben láttam, gondoltam, tévedés, másvalakiről beszélnek, de sajnos igaz volt, valóban eltávozott.

Román Viktor életműve az erdélyi, a magyar, de elsősorban az egyetemes képzőművészet büszkesége, magukénak tartják a románok éppúgy, mint a franciák. Így szokott ez lenni a nagy személyiségekkel. Jelenleg ha nevét az interneten keressük, több információhoz juthatunk francia és román nyelven, mint magyarul. Öröndetes, hogy testvére, Román Elemér az általa örökölt szobrokkal vándorkiállításokat szervez. Ebben a munkában Ferenczy Ferenc is szerepet vállalt, és közösen teszik nemes dolgukat. Önzetlen erőfeszítéseik eredményeként az erdélyi közönségnek is lehetősége adódik a Román Viktor-életműből ízelítőt kapni. Szerencsére a közelmúltban volt alkalma a kolozsvári közönségnek is betekintést nyerni a nívós életműbe.

(2015. 4.)

HORVÁTH ANDOR

Száz nap – kétszáz év

(Részlet)

[...] Aligha kétséges, hogy a német nacionalizmust – kezdetben a honszeretet, a patriotizmus értelmében – a napóleoni hódítás kiváltotta megaláztatás érzése hívta életre. Az adott a továbbiakban lendületet az erős német állam megteremtésére irányuló törekvéseknek is. A napóleoni hódítások megszüntették a Német-római Birodalmat (1806), a bécsi kongresszus létrehozta a Német Szövetséget (1813), annak helyét átvette az Északnémet Szövetség (1867), a porosz–francia háború (1870–71) befejezését követően pedig megszületett a Német Császárság. A sikeres német bosszúhadjárat után következett az európai nemzetek két szörnyű 20. századi kataklizmája, ezúttal az egész földgolyó hadszínterein. Miközben a 20. század a forradalmak kora is volt: francia mintára előbb az oroszoké, majd az ő nyomdokaikon más nemzeteké szerte a nagyvilágban.

A francia forradalom és a napóleoni tekintélyuralom történelmi tapasztalatát a liberalizmus egyik nagy teoretikusa, Benjamin Constant abban a felismerésben foglalta össze, hogy a hatalomnak mindig korlátokat kell állítani. Annak is, amelyet a szuverén nép átruház egy vagy több személyre, de még annak is, amelyet a megosztott hatalmi ágak gyakorolnak. A szabadságjogokat nemcsak attól kell

védelmesni, aki, ha akar, visszaélhet hatalmával, de még az egyébként jogszerűen működő intézményekkel szemben is.

(2015. 7.)

KESZEG ANNA

Mitológiák. A város nyílt tengerének stílusegyenruhája

(Részlet)

*Akkoriban megpróbáltam rendszeresen átgondolni
a francia hétköznapok néhány mítosztát.*

ROLAND BARTHES

Mi a közös Coco Chanelben, Pablo Picassóban, Jean-Paul Gaultier-ban, Brigitte Bardot-ban, Jean Sebergben, Jean Cocteau-ban, John Wayne-ben, Audrey Hepburnben, Madonnában, Kate Mossban, Françoise Hardyban, Orson Wellesben, James Deanben, Anthony Quinnben, Jane Birkinben, Liz Taylorban, Marilyn Monroe-ban, Fernandelben, Henry Fondában, Yves Montand-ban? A válasz felháborítóan egyszerű: mindannyian hordták a 2010-es évek stílusegyenruháját, a tengerészcsíkos felsőt. (A listára Obélixet is felvehettem volna, ő viszont nem felsőben, hanem alsóban választotta a tengerészcsíkos mintát.) A tengerészcsíkos blúz az az ikonikus ruhadarab, amely annyira európai, művészfilmes divatfétis, hogy mára már csak a sznobság jogos vádját kockáztatva viselhető. Vagy némi – csak öskreatívoknál működő – játékosággal.

Az alábbiakban azt bizonyítom, hogy a kortárs divatmitológia központi francia összetevőjét érdemes mégis adoptálni. A hozzá vezető útnak azonban van jónéhány állomása. Én például (média)történeti és földrajzi állomásoknál álltam meg, s ezen most vakációs könyörtelenséggel végigvezetem a kedves és remélhetőleg stílusérzékeny olvasót.

A tengerészcsík, általában a csíkos minta története meglehetősen rosszul kezdődött. Michel Pastoureau gyűjtötte össze a bizonyítékokat amellelt, hogy a csíkos textília a különcök, a társadalmi renden kívül rekedtek anyaga volt, a(z udvari) bolondoké, a prostituáltké, a csepűrágóké, a zabigyerekeké. A 17. századtól jelenik meg először tengerészek viseleteként, viszont a nemesek egyáltalán nem, a szolgák és a rabok viselik mindössze. Ehhez képest 1858 divattörténeti episztémikus fordulatot hoz, a fehér-kék csíkos felső a francia tengerészet hivatalos egyenruhájává válik ezzel az előírással: a fehér felső huszonegy fehér mezőből áll, melyek egyenként kétszer olyan szélesek, mint az őket szegmentáló indigókék csíkok, melyből 20, maximum 21 van. A koncentrációs táborok és a rabruhák textíliája is marad még a csíkos, de ezzel a 19. század közepi mozzanattal elkezdődik az a diadalmenet, mellyel a tengerészcsík minden stílushierarchia élére kerül, s a francia stílusköztársaság egyetlen hivatalosan elismert szimbólumává válik. Aki a történetben a katalizátor, az természetesen nem más, mint a stílusdiktátor-tradíciót megalapozó Coco Chanel. Az a kis vidéki vadóc, aki számomra máig érthetetlen módon azzal a veleszületett tudással járta a világot, hogy mindenkinél jobban tud öltözni, s emiatt másoknak is szemükbe mondta, hogy miért öltöznek annyira rosszul. Pedig nem akármilyen társaságokban mozgott. Tehát ez a Cocónak mondott Gabrielle kezdi el először elirigyelni a francia

tengerészfiúk csíkos blúzát. Hordja mindenekelött önszorgalomból (Audrey Tautou 2009-es Chanel alakításából alighanem ez marad az egyedüli emlékezetes mozzanat: nagyon *prechaneles* abban a tengerészcsíkos felsőben – *Coco avant Chanel*, r. Anne Fontaine), aztán árulja a francia riviérán, Deauville-ben. A női emancipáció fantasztikus pillanata: a virágokkal díszített, karcsú ruhákból a tengerészcsík funkcionalitásába átöltözni maga az új világrend. Mázli, hogy lassan száz éve kezdték építeni. A második állomáson Yves Saint Laurent várja a tengerészcsíkot, aki az intézményesen egyre intenzívebben szerveződő divatvilág legfelső rétegébe ragadja: az *haute couture* lehetőségét is megmutatja benne. De a java még hátravan: Yves Saint Laurent pozícióját a nyolcvanas években megörökli Jean-Paul Gaultier, s az eddig csak statisztaszerepet játszó tengerészcsík megkapja a főszerepet. És azóta nem is engedi ki a kezéből. 2015 tavaszán a Grand Palais-ba érkezett az eredetileg Montréalban felállított Gaultier-kiállítás. A tengerészek ott voltak már az első teremben. Gyakorlatilag ők az elsők Gaultier városi dzsungelében, akikkel találkozunk. Ezek a tengerészek matrózcsíkos felsőt hordanak hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára jellemző testesztétikák szerint kigyúrt bicepszeiken és fehér trapéz, fenéken feszülő csípőnadrágjaik fölé. Időnként *drag queens* szempillát viselnek. A fülünkbe suttognak. A matrózbábok arcára életnagyságú emberi arcokat vetítenek, a vetített arc beszél, általában önértelmező vallomás vagy csábító szó érkezik a bábok felől. A tervező-bábu oldalán a tengerészcsík estélyibe vált át: Gaultier híres ruhaterve, a tengerészcsíkos póló szintén kék-fehér csíkos tolluszályba torkollik. Gaultier tengerészcsíkjaait mindenhova védjegyként viszi: a híres Pierre et Gilles portréra a margaréták közé, a korai Helmut Newton-fotón a fekete öltöny alá, a Coca-Cola formatervezett üvegére vagy az Elle Décoration patronálta lakóterpéjébe 2010-ben. A tengerészcsíkokkal bevont polgári otthon darabjai Vasarely *Testeké*hez hasonlóan csak kitérőként jelennek meg a csíkok optikai illúziójában, s a matrózbábú tervező is csak ebben a szimulált textiltengerben artikulálódó test. De ott van minden idők legemlékezetesebb parfümösüvege is, Gaultier szintén matrózcsíkokkal bevont férfitörzöt mintázó *Le mâle*-ja, melynek kampányai rendre visszatértek a matróz testének egzotikumához.

A tengerészcsík divattörténete azonban nem állt meg a felszivárgás e mintapéldáinál, vissza- és le- is szivárgott. Egész egyszerűen azt jelenti, hogy Made in France. 2011-ben döntenek arról, hogy a francia nemzeti futballválogatott matrózcsíkos mezt kap – az előtt a matrózcsík előtt tisztelegve, mely a „francia nemzeti örökség” része a 19. század óta. 2012 októberében, a François Hollande megválasztása után megalakult kormány gazdasági minisztere, Arnaud Montebourg a *Le Parisien Magazine* borítóján tengerészcsíkos felsőben jelent meg, s e képpel indította útjára a francia termelés támogatását megcélzó kampányát. A felső Armor-Lux darab, csuklóján Michel Herbelin óra, kezében Moulinex mixer. A fotónak olyan mémes feldolgozása is volt, ahol a Moulinex helyére egy óriási üveg *Le mâle* került. A nők és homoszexuálisok emancipációját hirdető textília elkezd a franciaság helyettesítőjeként működni. A tengerészcsík márkaidentitást határoz meg: az Armor-Lux (ruházat) logójában a tengerészcsíkos póló, a Petit Bateau-éban (ruházat) kék-fehér hajó, a Le Petit Marseillais-ben (kozmetikumok) pedig egyenesen a rombuszba ültetett matróz matrózcsíkos felsőben látható. Aki a matrózcsíkot levédi, a francia piacot védi le. [...]

(2015. 7.)

TÁNCZOS VILMOS

Négy börtöntörténet az ünnep lényegéről

(Részlet)

[...] Az ünnepnek mindig van valamilyen eszmei középpontja, de ugyanakkor minden ünnep mégis hierarchikus szerkezetű, mert az illető ünnepben hangsúlyos értéktartalomtól az ünnep minden eleme eltérő mértékben részesül. Például a szentmisét végző pap jelentősége nem lehet azonos egy egyszerű résztvevőével, a szentmisének vannak bizonyos rituális kellékei, de a kenyér és bor jelenléte elengedhetetlen egy igazi keresztény istentiszteleten.

Az ünnepek szent rítusai azért lényegiek, mert ezek teremtenek kapcsolatot az ünnepben megnyilatkozó Szenttel, ezek teszik mindenki számára átélhetővé az isteni hierophániát. A latin eredetű *rítus* szó (lat. *ritus* = 'vallásos szokás') szó tágabb jelentése 'jelentést hordozó, repetitív és formális cselekvéssor'. A rituálisan végzett cselekedetek esetében sohasem az elvégzett technikai műveleten van a hangsúly, hanem mindig az ennek tulajdonított jelentésen. A jelentéstulajdonítás egyik következménye, hogy a közösségi rítusok egyszersmind erős erkölcsi instanciákat is tartalmaznak.

Azok a jelentések, amelyeket egy-egy ünnepben az egész közösség elismer, eszmeileg egyesítik is a közösséget, ezért az ünneplésnek erős közösségteremtő funkciója is van. Például a szentáldozás (eukarisztia, úrvacsora) rítusa összekapcsol egy vallásos spirituális eszmeiséggel, a különféle gyógyító rítusok összekapcsolnak a természet vagy szellemek őserőivel, egy-egy búcsús zarándoklat (via sacra) minden zarándok számára az égi haza felé tartó örök út imitációja, sőt egyszersmind megvalósulása, és így tovább.

Az Idegen nem lehet az ünnep részese: az ünnepre szóló meghívó magába a közösségbe szól. A közösség rítusainak elutasítása egyenértékű a közösség elutasításával és önmagunk kirekesztésével az illető közösségből.

Az értelmetlen időnek értelmet adó rituális cselekmények jól meghatározott sorrendben történnek. Ezt a rendet a közösség minden tagja ismeri, és tiszteletben is tartja. Így a valódi ünnepi események előre megjósolhatók.

Az igazi ünneplésben mindig valamiféle pozitív jövőkép, bizakodás nyilvánul meg. Az ünnep tehát életigenlés, a jövő reménye. A jövő igenlésében egyszersmind benne van a múlt értékelése és természetszerűen a hálaadás gesztusa is.

A pozitív jövőkép örömtelivé teszi az ünnepet. Az ünnepléshez hozzátartozik a bőség, a pazarlás. Ilyenkor feláldozzuk a megtermelt evilági hasznos javakat és a további javak megtermelésére alkalmas hasznos időt is. Minden ünnep kilépés a profán világból, a lét metafizikai kereteinek megtapasztalása. Az én szilárd határai az ünnepben megszűnnek, ezért az ünnep jellemzői a zene, a tánc, az evés-ivás, a humor, a boldog vidámság. „Nem szomorúságra vagyunk teremtve, hogy folyton csak dolgozzunk, a törvényeknek engedelmessédjünk és küzdjünk. Valamennyien menyegzős lakomára vagyunk hivatalosak... Ünnepe-

ink apró visszfényei az örök ünnepnek - annak a menyegzős lakomának, amelyre mindnyájan hivatalosak vagyunk.” (Jean Vanier katolikus filozófus)

Az ünneplés tehát olyan szent cselekvés, amely e világi szemmel teljesen észszerűtlen, hiszen az ünneplésnek nincs semmilyen „haszna”, sőt az autentikus ünneplés az egyén számára bármikor veszély forrása lehet.

„Egyetlen kultúra sem bírja ki, hogy nemzedékeken keresztül másra emlékezzenek az emberek a magánéletükben, családi körben, mint amire a hivatalos elvárások emlékezni kényszerítik őket.” (Kunt Ernő)

Az ember ünnep utáni vágyával a hatalom, különösen a diktatórikus hatalom mindig visszaél, mert természetéhez tartozik, hogy önmagán kívül nem ismer el más értéket, legfőképpen az autonóm ember igazi ünnepeinek értékét nem. A hatalom csak akkor hiheti, hogy valóban uralkodik az embereken, ha sikerült integrálnia és a maga képére alakítania azok igazi ünnepeit. Ez azonban az igazi ünnep meghamisítása, kiüresítése, ami ellen az emberi méltóság tiltakozik.
(2015. 12.)

ZSOLDOS ATTILA

A szent király

(Részlet)

A középkori magyar krónikák egyik rövidebb változata a következő megjegyzést fűzte I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) leányának, a néhány évig önállóan, majd férjével, Luxemburgi Zsigmonddal (1387–1437) együtt uralkodó Máriának (1382–1395) a halálhíréhez: „Ebben a Mária királynőben végül is kihalt a szent királyok mindkét nemű ága.”¹ A lakonikus mondatban a „szent királyok” kifejezés – könnyű kitalálni – azt a dinasztíát jelöli, amelyet a 18. század óta Árpád-ház néven ismerünk, a francia eredetű, Magyarországra azonban Dél-Itáliából érkező Anjoukat pedig azért tekintette a krónikás az Árpádok leányágának, mert a család tagjai közül az Árpádok trónjára elsőként felülő I. Károly (1301–1342) – akit Károly Róbert néven is szokás emlegetni – V. István magyar király (1270–1272) leányának, Máriának volt az unokája. Károly egyébként, miként tették azt utódai is, kezdettől fogva erre a családi kapcsolatra vezette vissza a maga magyarországi uralmát: az Árpádok örökösének s nem egy idegen dinasztia tagjának tekintette magát. A magyar Anjouk ezen álláspontját politikai érdekeik alakították ki, mindazonáltal, amint az az ismeretlen krónikás megjegyzése alapján megítélhető, idővel elfogadottá vált. Utóbb mégis feledésbe merült, így aztán a kései utókor már jó ideje 1301-től s nem 1395-től számítja a „vegyes házi királyok korát”.

Az Árpád-ház számos tagja kiérdemelte – ki még a középkorban, ki jóval később – a szentek glóriáját, azok közül azonban, akik királyi koronát is viseltek, csak a keresztény magyar monarchiát megalapító I. (Szent) Istvánt (1000–1038), valamint az országot éppen az István halálát követő évtizedek zűrzavarából kivezető I. (Szent) Lászlót (1077–1095) avatták szentté: előbbi 1083-ban, utóbbit 1192-ben. Kettejük közül azonban „a” szent király minden kétséget kizáróan István volt. Ez a felfogás olyan hétköznapi tevékenységben is tetten érhető, mint

amilyenek a dátum meghatározása számított. A középkori magyar írásbeliségben az időpont megjelölésének általános, bár korántsem kizárólagos módszere volt valamely egyházi ünnephez, így például egy közismert szentéhez viszonyítani azt a napot, amelyet meg kívántak adni. Az így meghatározott dátumok között gyakran feltűnik a „szent király ünnepe” – az egyik legismertebb példája az 1222. évi Aranybullában olvasható –, s kétség sem férhet hozzá, hogy ilyenkor a szöveg megfogalmazója számára a „szent király” az államalapító István királyt jelentette, azaz augusztus 20-ról van szó. Ugyanez a helyzet, ha egy település a „Szentkirály” nevet viseli vagy csak templomát szentelték a „szent király” tiszteletére: mindkét esetben Szent István emlékeztetének nyomára bukkantunk.

Az általánosan használt „szent király” megnevezés félreérthetetlenül utal arra, hogy István tiszteletében a „szent” és a „király” kultusza elválaszthatatlanul összefonódott. Nem István volt az első uralkodó, akit szentté avattak, hasonló eljárásokra már korábban is sor került Európa távoli vidékein, csakhogy azok a királyok keresztény hitükért vértanúhalált szenvedtek. István esetében, amint ez köztudomású, nem erről van szó, s a legendáiban megörökített csodák is – melyeknek az életszentség megfellebbezhetetlen bizonyítékaiként kellene szolgálniuk – meglehetősen vérszegény, sablonos történetek. István elsősorban uralkodói teljesítményével vívta ki a vallási formában is megmutatkozó tiszteletet,² így kultuszában kezdettől fogva sokkal erőteljesebbek az „állami” vonások, mint az egyháziak.

István tiszteletének ezen kétarcúsága világosan megmutatkozik a magyar királyok koronázásával kapcsolatos előírások rendszerében, valamint a középkori magyar országgyűlés egyik előzményének, a székesfehérvári törvénytápnak az intézményében. [...]

(2016. 8.)

JEGYZETEK

1. *Krónikáink magyarul*. III/1. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Balassi Kiadó, Bp., 2006. 73.

2. Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Balassi Kiadó, Bp., 2000. 122–133.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A hang

Szilágyi Júlia születésnapjára

A hangot kellett megjegyezni,
amelyre nagy nyugalom épül.
Hogy van, amire várakozni,
amíg a világ kint valahol készül.
Ha valaki azt mondaná, kész van,
kérdés mindig lesz, nyílnak új ajtók,
s a régiek mögé benézve sorban
találni még néhány kamaszkort.
Az emlékek nyelvébe kód szivárog,
ritkák lettek a tiszta mondatok.
Legtisztábbak bent, egy párbeszédben:
határsávba íródott gyermeknyomok.

Lámpák csendjénél valaki olvas.
A képek este mellé gömbölyödnek.
Az újra s újra megtörtént sorokban
álmatlanságok és álmok hömpölyögnek.
(2016. 8.)

ZALÁN TIBOR

Átvilágító tudatosság

Hiszem amit egyáltalán nem
hiszek Különben elrohadnak
körülottem a mesék Az em
bernek vigyáznia kell az or
rára A kihalt tengerparti
éjszakában orrzabálók szö
kellnek fától fáig Zsíros kö
pönyegükön elcsúszik a te
lihold fénye Itt lesnek tudom

rám A halpiacon heringet
veszek hajnalban és megsimo
gatom az összes merev halte
temet Emlékszem úszóim vol
tak nekem is egykoron és ba
rátságban álltam egy muréná
val Csak mint a nagy piramiso
kat betömi homokjával az
idő a kezdet mély tárnáit

miket hívhatnánk emlékezet
nek is A hitemmel malmozom
a jégkunyhó konyhaasztalán
Végső soron minden csak az e
lefántok lassú vonulása
ról szól akik a földgolyó má
sik féltéken elindultak bőg
ve ormányukat égre tartva
hogyan leleljék a holnapot

Isten barlangot adott melynek
mélyén ugató kígyók teke
rednek egymáson össze
vissza Szállásom régóta ez
a sötét lyuk És magamnak is
kígyóvá kell válnom Az alvás
és az álmodás idejére
magamra tekergőzőm s mérgem

a lány homokkőbe eresztem
 Hallom a harangok hangja fő
 lött gyertyám sercegését ahogy
 a sötétség húsába barát
 ságtalanul beleharap Sziszeg
 Hanyatt fekszem a keresztelő
 medencében két karom kétfe
 lé kitárva fekete kereszt
 a festett üvegablakok ra
 gyogásában és sátáni szí

nes árnyékvetésében Kopog
 a sánta ember görbe botja
 a vérben fürdő vágóhídi
 köveken Vak ember a sánta
 levágott kecskelábak löfe
 jek libaszárnyak birkagerin
 cek ropognak üvegcsizmája
 alatt Az ajtók sorra kitá
 rulnak és beömlenek rajtuk

a leölt állatok lelkei
 Meglepő hogy a kandallók el
 felejtkeztek a Beethoven-szo
 nátaíkról Széttört kótábla a
 faluk és tömők beléjük a
 pergamentekercseket lekvá
 ros arcú rútkövér kisedek
 A rozsdás szögön pillangó szül
 üres szemgödrű arcokat A

távolság hátra táncolva mér
 hető Mennyire vagyunk a nagy
 kaszától A tenger már a haj
 nalt öklendezi Megszólalnak
 az első cintányérok a fa
 soron borzongás fut keresztül
 kukorékolnak a smaragd ku
 tyák kalitkáikban S az ablak
 on egy lerúgott bugyi kinéz

Hiába tékozoltad el if
 júságod kenyereskosarát
 a főnyenyen holtak csúsznak-mász
 nak A denevért eléri a
 fenomenális tudatosság
 állapota halál felé kon
 vergál Átlépek a kapukba

RAINER M. JÁNOS**Nagy Imre, 1956 és a szocializmus**

(Részlet)

[...]

1956 szocializmusa

Különbözött-e 1956 programja, vagy annak a szocializmusra vonatkozó része Nagy Imre „szocializmusától”? Az 1956-os forradalom céljai és eszméi hosszú időn keresztül formálódtak. Egy részük az aktuális pillanat kihívásaira válaszolt, más részük – az ország demokratikus átalakítása és a független nemzetállam visszaállítására – hosszú évtizedek óta foglalkoztatta a köz ügyei iránt érdeklődőket. Ezen belül indokolt különbséget tenni az október 23-i program, illetve a reaktív szakaszban felmerült, megváltozott követelések között.

Az előbbi egy döntő ponton különbözött Nagy Imre elgondolásaitól: egyértelműen a többpártrendszer és a szabad választások mellett foglalt állást. Ez tehát nem a tüntetésre adott erőszakos válasz, illetve az arra reagáló nemzeti felkelés „innovációja”, ahogyan Nagy Snagovban látta.

1956. október 23-án nem volt szó kapitalizmusról, tiszta piaci koordinációról, a tulajdonviszonyok átalakításáról, privatizációról és reprivatizációról. (Utóbbi két fogalom amúgy akkor még ismeretlen volt.) És ez nem változott a reaktív szakaszban sem. A legtöbb, október 23-a *utáni* politikai programnyilatkozat egyértelműen leszögezte, hogy az 1949-re kialakult tulajdonviszonyokat (a földreform, valamint a gyáripar, nagykereskedelem, bankrendszer államosítása nyomán kialakult helyzetet) nem szabad megváltoztatni. (A műegyetemi pontokban jellemző módon ez még fel sem merült.) A forradalmi program – legalábbis részben – nemcsak az állami tulajdont, hanem az állam gazdaságirányító szerepét is fenntartotta volna, illetve azt valódi társadalmi tulajdonnal váltotta volna fel (a munkástanácsok által képviselt dolgozói kollektíva tulajdonjoga alapján). Ez utóbbit azonban még elméleti síkon is nagyon kevés dolgozták ki. A forradalom résztvevőinek szeme előtt tehát valamiféle harmadikutas „vízió” lebegett. Ez döntően képviseleti demokrácián alapuló (de azért közvetlen, „önigazgató” formákat is tartalmazó) politikai rendszert és széles köztulajdonon alapuló szociális (állam)gazdaságot jelentett. A szovjet szocializmusnak nagyon kevés híve volt 1956-ban, a szocializmusnak, különösen a magyar szocializmusnak, úgy tűnik, elég sok. A nyugati mintájú politikai demokrácia intézményeiben magyar szereplők mozogtak volna, akik a társadalmi, de főleg a gazdasági berendezkedés szovjet szocializmusra jellemző képletet mintha nem akarták volna *alapvetően* változtatni. Valószínűleg erre utaltak Nagy snagovi megjegyzései a „szocialista vívmányok” megtartása körüli egyetértésről.

Nagy forradalom előtti vitáiratai nem szólnak munkás öngazgatásról, és az 1956. október 23-i követelések sem tartalmazták ezt egyértelműen. A műegyetemisták híres pontjainak, 14 pontos változata igen, a 16 pontos nem. A későbbi

pontok már egy spontán kibontakozó mozgalomra, gyakorlatra reflektáltak. Nem csoda hát, hogy ezt teoretikus utalások nélkül tették, és nem sokat törődtek a koherenciával sem. A munkástanácsok a gyári kommunista pártszervezetek tevékenységének negatív tapasztalataitól vezetve kitiltották a pártot az üzemből – az összes pártot; sőt nem egy általában fellépett a „pártoskodás” ellen. Nagy antibürokratikus programján tulajdonképpen egy igazán jellegzetes, azóta is vitatott eredetű dokumentum ment túl, a munkástanácsok parlamentje (valójában két tucat budapesti nagyüzem október 31-én tartott értekezlete) határozatai. Ennek első pontja mindösszesen annyit állított, hogy „az üzem a munkásoké”. A további pontok egyértelművé tették, hogy nem az állami tulajdonossal és menedzsmenttel szembeni érdekonfliktusról, hanem magának a tulajdonnak az új értelmezéséről volt szó – valódi kollektív (csoport-) tulajdonról. A közvetlenül választott tanács ugyanis a tulajdonos munkások megbízottjaként pályázat alapján választotta volna az üzem igazgatóját, aki így a tulajdonosok (és nem az állam) alkalmazottja. A tanács döntött volna minden alapvető termelési stratégiai kérdésben, a vállalati tervektől a beralapon és a külföldi szállítási szerződések megkötésén át a hitelügyletekig. A munkástanács általános munkáltató, ő hagyja jóvá a mérlegeket, dönt a nyereség felhasználásáról, és „saját kezébe veszi a vállalat szociális ügyeinek intézését”. A vállalatvezetés a munkástanács határozatainak végrehajtója, és beszámolási kötelezettséggel tartozik neki. Ez a radikális javaslat sem tartalmazta a piacgazdaság célkitűzését. Ha azonban nincs mindenható (állami) koordinátor, az autonómiák együttélését és kooperációját nehéz lett volna másképp elképzelni, mint versenyben. Erre utalt a meglepően radikális terve egyetlen ellentmondása. A munkástanácsok *fogadták volna el* a gyár tervét is – hogy azonban ezt alkalmazottaik, vagyis a menedzsment készíti, vagy felülről (az állami tervhivatalból, minisztériumból) érkezik, az tisztázatlan maradt.

1956 örökre nyitott történet marad, programjainak, vízióinak megvitatására, ütköztetésére akkor nem maradt idő. A későbbi, erre irányuló kísérletek a hatás és az emlékezet történetei. Más programok és víziók alakították a későbbi évtizedeket s bennük ama rendszer történetét, amely magát szocialistának nevezte. Ha a címben szereplő fogalmat ezzel a berendezkedéssel azonosítjuk, egy lezárt történet értelmezéseit keressük. Akadnak azonban pillanatok a történelemben, amikor a rendszerre mondott nemmel egyidejűleg azzal a kérdéssel is szembe kell nézni, hogy szabadság és igazságosság vajon elválaszthatók-e egymástól. 1956 kétségkívül ilyen pillanat volt; résztvevői nemmel akartak válaszolni. Ezt a kérdést a jövő is felteheti. Ha a válaszuk nem, akkor a szocializmus valamilyen értelemben vízió, program, feladat lehet – és erkölcsi parancs marad. [...] (2016. 10.)

GÖMÖRI GYÖRGY Kosztolányi asztala mellett

Drága Desiré sohase hitted volna
 hogy egyszer még asztalod lesz a New
 York kávéházban ahol tombol a szecesszió
 és az árak kizárólag euróban vannak megadva
 jelezvén hogy itt a magyar irodalom másodlagos
 csak a jó pénz beszél hiszen ha egy kávéra
 betérne ma egy-egy író hamar kinéznék
 mivel látni: kevés a pénze és bizonyos
 politikusok szerint az ilyen ember semmit sem ér
 az új pártállam elsöpri a verset és a líra
 ma már nem több mint hajdan: áruvédjegy
 Kép-termeszek rágják a nyomtatott betűt
 és már csak aranycirádás kopott kép vagy drága Desiré
 (2016. 11.)

HERMANN RÓBERT Kossuth Lajos, az örök rebellis? (Részlet)

[...] „Rebellis” volt-e Kossuth, ahogy ez a közvélemény egy részében él? Egy hat évtizedes politikai pályát nyilván aligha lehet egyetlen jelzővel minősíteni, de a „rebellis” minősítés a pálya egyes szakaszaira is csak nagy-nagy megszorítással alkalmazható.

A reformkori Kossuth tudomásul vette a fennálló politikai kereteket, s törvényes eszközökkel küzdött ezek megváltoztatásáért. Noha vannak, akik már az 1840-es évek szerkesztőjében ott látják a trónfosztást kimondató „diktátort”, Kossuth 1848-ig bizonyosan csak arra törekedett, hogy Magyarország a Habsburg Birodalom egyenjogú alkotóeleme legyen, s az országra vonatkozó legfontosabb döntések ne Bécsben, hanem Pozsonyban vagy Budán szülessenek.

1848 tavasza merőben új helyzetet hozott, s néhány hónapig fennállt annak a lehetősége, hogy a Habsburg Birodalom a német egységmozgalom miatt régi formájában megszűnik létezni. Kossuth számolt ezzel a lehetőséggel, s kívánatosnak tartotta volna, hogy az így újjáalakuló birodalom központja Magyarországra kerüljön – de ezért az átalakulásért is csak törvényes eszközökkel küzdött.

1848 ősze, a nyílt ellenforradalmi támadás ismét új helyzetet teremtett. A birodalmi központ nem volt hajlandó elfogadni az 1848 tavaszán létrejött kereteket, s azok erőszakos megváltoztatására törekedett. Kossuth hajlandó volt vállalni ezt a konfliktust, de – hangsúlyoznunk kell – magát a konfliktust nem ő provokálta ki. Az általa vezetett kormányzat 1848 októbere és 1849 februárja között *hét alkalommal* tett kísérletet a békés megoldásra, vagy nyilatkozott úgy, hogy hajlandó békés úton rendezni a viszályt – a másik fél ezekre az ajánlatokra vagy *egváltalan nem*, vagy *elutasítón* válaszolt. A végleges szakítást nem a trónfosztás, hanem az azt jó egy hónappal megelőző olmtüzi oktrojált alkotmány jelentette. A trónfosztás és a függetlenség kimondása válasz volt – aminek a *célszerűségén* lehet vitatkozni, de nem lehet a szakítás *okaként* feltüntetni.

1849 áprilisát követően Kossuth úgy látta, az önálló és egységes Magyarországnak nincs jövője a Habsburg Birodalomban. 1867-ig változó lehetőségek között azért küzdött, hogy az ország kikerüljön a birodalmi keretek közül. Összbirodalmi szempontból természetesen „lázádo” volt. Magyar szempontból viszont nem, hiszen I. Ferenc József 1867-ig nem volt Magyarország törvényes királya, csupán trónbitorló, aki az erő jogán foglalta el Magyarország trónusát.

Egy párhuzammal élve: II. Rákóczi Ferenc a szövetkezett rendek akaratából lehetett vezérlő fejedelem, de ettől még a törvényesen megkoronázott magyar királyok, I. Lipót, majd I. József ellen harcolt – magyar közjogi szempontból is lázadónak minősült. Kossuth viszont a törvényes uralkodó által szentesített törvények védelmében, majd azok helyreállításáért harcolt az ezen törvényeket semmibe vevő, törvényelen uzurpátor ellen.

1867 megint új helyzetet teremtett. Megtörtént a kiegyezés, I. Ferenc József törvényes uralkodó lett. Kossuth a fordulatot szerencsétlennek és végzetesnek tartotta, de belátta, hogy az adott politikai keretek között az ő tevékenységi lehetőségei igencsak beszűkültek. Hazatérésének feltétele lett volna az I. Ferenc József-re leteendő hűségeskü – ez azonban ellenkezett a meggyőződésével. Persze megtehetette volna, hogy ennek ellenére mégis hazatér, s aztán „belülről bomlasztja” a rendszert – de ehhez túlzottan is erkölcsös és kényes ízlésű politikus volt. A rendszer bírálatával haláláig nem hagyott fel, „élő tilalomfa” maradt – de nem lázított. A törvényesség embere volt – a külső, formális és a belső, erkölcsi törvényeké gyaránt.

(2018. 2.)

MARKÓ BÉLA

Pótkávé

Nálunk nem árultak gázzal töltött luftballont, így aztán mit tehattünk volna, szájjal fújtuk fel a piros, kék, zöld, fehér vagy sárga léggömböket, amelyek ernyedtt állapotban hasonlítottak a gumióvszerhez, ezt csak később tudtam meg, el-elpattantak a földtől, de a tüdönket megjárta szén-dioxid nem emelte magasba őket, a léggömb sem szabadult a gravitációtól mifelénk, mint ahogy elvermelt jéggel működő jégszekerényünk sem volt gyermekkoromban, csak másoktól hallottam, hogy sok helyen ilyen is van, a hegyek közt megfelelt a pince, aztán megjelentek a fridzsiderek, a műméz is pontosan olyan édes volt egyébként, mint a méhektől módszeresen elrabolt virágméz, és mülábat is gyakran lehetett látni akkoriban, hiszen nem voltunk még messze a háborútól, persze én most igazság szerint csak kerülgetem a témát, ugyanis nem a luftballonról, nem a jégről, nem is a mézről, hanem a kávéról szeretnék írni, vagyis a kávéházak szerepéről az életünkben,

erre kaptam felkérést, ahogy mondani szokás,
csak hogy nekem nem nagyon vannak ilyen emlékeim,
nem tudom, miért vagyok ilyen bevállalós,
mi ez az állandó szereplési kényszer,
most is inkább a pótkávé sötétbarna, érdes,
nyersen illatozó korongjaira emlékszem,
talán a Franckot vagy az Enrilót csomagolták így,
cikória, cukorrépa, árpa, se repülés, se szívdobogás,
se álmatlanság, csupán a tejeskávé egyre
távolodó, felejthetetlenül puha íze,
pedig nem dobbant meg a szívünk tőle,
nem maradtunk ébren, amikor
forradalmat kellett volna kirobbantani,
nem írtunk verset műmárvány asztalokon,
csak pótvverseket, amelyek mindig másról szóltak,
csak pótforradalmat csináltunk mégis
igazi vérrel, igazi reményekkel, igazi halállal,
csak emlékezünk egy igazi forradalomra
igazi könnyel, igazi koszorúkkal, igazi pirosló arccal
az Ispán-kútnál, az igazi Fehéregyháza közelében,
ahova még a léggömb is folyton visszahull,
majd ülünk sokáig a Pilvax pótkávéházban,
nem jön Petőfi, nem jön Jókai.
(2018. 8.)

Impériumváltás és színházi élet Kolozsváron, 1918–1919

Janovics Jenő visszaemlékezése

(Részlet)

[...]

Szeptember 30, kedd

Az egész város tudja, hogy ma lesz az utolsó magyar előadás a Hunyadi téri gyönyörű színházpalotában. Hamlet előadása van kitűzve. [...]¹

Október 1.

Hajnali három óra. Még itt ülök a színházi irodában. Fáradtan, zúgó fejjel. A rettenetes izgalom után nem is gondolok a lefekvésre. Körülöttem órák óta már halálos csend van. Azt hiszem mindenki, közönség és színészek – Kolozsvár egész magyarsága – ébren tölti az éjszakát. Újra és újra átélem ennek a nagyszerű búcsúestének robogó eseményeit. Elevenen él a fülemben, a lelkemben minden szó, minden hang, a szenvedélyek kirobbanása és lángolása, a fájdalom vonaglása. Megpróbálok leírni, mi történt:

Már hét órakor özönlött a közönség a színház felé. Mindenki ott akart lenni ezen a nagy búcsún. Csodát vártak. Mikor már az utolsó helyig megtelt a nézőtér, úgy rendelkeztem, hogy jegy nélkül is be kell mindenkit engedni. Pillanatok alatt megteltek a széksorok közötti térségek, még a zenekari helyiség is. Szorosan egymáshoz simulva, lihegve, hegyén-hátán állottak az emberek. S mindenki fekete ruhában volt. Nem volt előzetes megbeszélés, mégis mindenki úgy

érezte, hogy nagy temetésre jön, s felöltötte ünnepi fekete gúnyáját. A széles folyosókon is szorongtak az emberek. Kinyitattam tehát a folyósóra nyíló ajtókat, hogy odakint is hallhassák legalább foszlányait a magyar szónak. Két és fél ezer ember szorongott a nézőtéren és a folyosókon, pedig a színházban csak ezerkét-száz ember számára van férőhely. A színház előtti tér is feketéllett.

Halálos csönd támadt, amikor a függöny szétnyílt. Lélegzetét is visszafojtotta mindenki, hogy ne zavarja az ünnepi némaságot. De valahányszor egy színész a színpadra lépett, vagy kiment jelenése végén, újra és újra kitört a tapsvihar.

Következett a nagy monológ. És én elfelejtettem mindazt, amit tudós dramaturgiai professzoraimtól hallottam a színiakadémián, hogy ez a monológ önmagát marcangoló, magába mélyedő elmélkedés. Kiállottam a sűgőlyuk elé, a nézőtér felé harsogva a kérdést:

„Lenni, vagy nem lenni: ez itt a kérdés!”

Pillanatnyi megdöbben némaság után fergetegként robbantak ki a szenvedélyek. A karzatról éles női hang törte meg először a csöndet:

– Élni akarunk!

S utána kétezer torok dübörögte, harsogta felszabadultan, ujjongva, reménykedően:

– Élni akarunk!

Míntha a történelem kerekébe akart volna ez a kétezer ember kapaszkodni. A tenyerek összeverődtek, a lábak szilajul dobogtak, félelmetes pillanat volt. Magam is megriadtam a visszafojtott szenvedélynek ettől az orkános kitörésétől. Percekig tartott ez a viharzás, azután valahogy egymást csitították el az emberek.

A rendőri készség ekkor katonai segítséget kért a színház elé. Felvonás végeztével suttogva újságolták nekem a munkások, hogy futólépésben érkeztek a katonák és három zárt sorban körülgűrűzték a színházat. Feltűzött szurony a vállukon. A vezénylő tisztek kezében revolver. Így újságolták a megriadt díszítőmunkások. Siettettem a dekorációk felállítását. Fejezzük be gyorsan az előadást, mielőtt vérontásra kerül sor. Színészeimnek megmondtam, hogy az előadás után lehetőleg pillanatok alatt öltözzenek át, s a kisparkra nyíló hátsó kapun siessenek haza. Ott kikerülhetik a katonai kordont, mely már körülzárta a színházat.

Éjfél már régen elmúlt, már október elsejét írunk, amikor az előadás véget ért. A függöny utoljára csapódott össze. A színpadról elszéledtek a színészek, munkások, a kapott utasítás szerint. A nézőtéren azonban senki sem mozdult, mindenki helyén maradt, mintha a lábak gyökeret vertek volna. Ez nem volt megbeszélés, nem volt utasítás, kétezer ember gondolatának csodás találkozása volt. Mintha meg akarták volna védeni színházukat idegen támadás ellen. A torokokat a sírás fojtogatta. Tanácstalanul néztek egymásra, de helyüket elhagyni nem akarták. Valaki nem tudott tovább uralkodni idegein, felszakadt a zokogás szíve mélyéből. Mintha jeladás lett volna, egyszerre kétezer torokból zajdult fel a fájdalom. Soha ilyen felséges, ilyen megrendítő, ilyen vértkorbácsoló hangzavart nem hallottam. Ezt a jelenetet nem tudja más megérteni, mint kolozsvári ember. Nincs a világon város, ahol úgy szeretnék, úgy magukénak vallanak az emberek a színházat, mint Kolozsvárott. Minden kolozsvárinak a szívéhez van nőve a színháza. Ezért fájít úgy az elvétele.

Kint a téren már vezényszavak hallatszottak. A fegyveres erő már betörni készült. Ekkor a függöny elé léptem. A kaotikus hangzavar hirtelen elült. Reménykedő, nedves, fájdalomtól égő szemek villámlottak felém. Mégis megtörtént a csoda? Talán azt akarom bejelenteni, hogy mégsem veszik el a színházunkat? Aj-

kamra tapasztott újakkal jeleztem, hogy beszélnem nem szabad, s kézmozdulattal kértem, könyörögtem, hogy távozzanak.

Erre viharosabban tört fel a sírás. Közben dacos kiáltások sivítottak:

– Nem megyünk el, itt maradunk! Nem hagyjuk a színházunkat!

Még ott állottam a színpad elején, tehetetlenül, tanácstalanul, reszketve a fenyegető pillanatoktól, amikor a térről minden kapun át benyomultak a rendőrök, a katonák és rekedt szidalmak között, gumibotokkal, puskatussal verték ki a közönséget. Ütötték-verték, kit hol találtak. Sikoltva, egymást taposva menekült, aki tudott az embertelen támadás elől, de aki el tudta kerülni az ütlegeket, tetézettem megkapta a téren, ahol a katonák kordonjába ütközött. Azután elcsendesedett minden, a harctéren csupán eltaposott kalapok, szakadt ruhafoszlányok maradtak.

A nagy színházépületben csak hárman maradtunk: az öreg Méry bácsi, a házi tűzoltó, aki várta, hogy olthasson, Bürger Antal öltöztető szabó meg én. A vén szabó lehúzta rólam Hamlet királyi fekete trikóját. Azután végtelen, véget érni nem akaró, hosszú, álmatlan sötét éjszaka következett. [...]

(2018. 12.)

JEGYZET

1. A kihagyott részben a román cenzúra aggályai szerepelnek, mivel a színdarab bizonyos passzusait magyar, illetve román vonatkozásúnak tartották. Pl. Fortimbras nem vonulhatott be a színdarab végén, mivel az a magyar csapatok bevonulását sejtette volna.

SZAKÁLY SÁNDOR

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása

Katonai összeomlás

(Részlet)

1918 a magyar történelemben a legtragikusabb esztendőök egyike. Egy európai nagyhatalom – az Osztrák–Magyar Monarchia – tragikus katonai veresége a kortársak és az utódok által csak „nagy háborúnak” nevezett világegés és világegés során egyúttal azt is jelentette, hogy az európai hatalmi egyensúlyban sok évtizeden keresztül meghatározó szerepet betöltő Habsburg Birodalom, illetve annak 1867-től „utóda” – az Osztrák–Magyar Monarchia – megszűnt létezni. Ezzel a tragikus véggel a Monarchia addigi társországa, a korabeli Magyar Királyság is pontot tehetett több mint ezer esztendőös múltjának végére.

Hosszú-hosszú út és közel ötesztendőös véres háború következménye lett mindez.

1917 őszén a központi hatalmak még úgy látták – vagy inkább csak remélték –, hogy a háború megnyerhető lesz. Vélték ezt azért, mert az Orosz Birodalom helyzete tragikus volt – a bolsevik forradalom káoszba taszította az addigra már igencsak meggyengült országot –, az Olasz Királyság erői jelentős vereséget szenvedtek az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság csapataitól Caporettonál, és az Amerikai Egyesült Államok hadereje még nem volt jelentős tényező az európai hadszíntereken.

Az idő azonban nem a központi hatalmaknak dolgozott. A már bolsevik Oroszországgal 1918 kora tavaszán megkötött békeszerződés – a breszt, litovszki béke (1918. március 3.) – ugyan jelentős erőket szabadított fel a keleti hadszíntéren, és a komoly ellátási gondokkal küzdő Német Császárság és Ausztria–Magyarország jelentős mértékben jutott vágóállathoz, gabonához, élelmiszerekhez és

nyersanyagokhoz, de ezek nem pótolhatták teljes mértékben és hosszú távon a mindezekben rendszeresen mutatkozó hiányokat. (Részben hasonló eredménnyel járt a Román Királysággal 1918. március 5-én Bukarestben megkötött, úgynevezett „előzetes béke”, amely a központi hatalmak sikerét jelentette.) S a háborúk történetéből jól ismerhető volt, hogy a vereség és a győzelem nem minden esetben és nemcsak a frontokon dől el. A hátszág gazdasági és morális helyzete, illetve teljesítménye legalább olyan meghatározó, mint a katonai teljesítmény a frontokon.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai teljesítménye és lehetőségei pedig erősen korlátozottak voltak 1917–1918-ban. Az ipari és a mezőgazdasági termelés nem volt elegendő a haderő megfelelő szintű ellátásához, és a hátszágban komoly gondok merültek fel. A kenyér és a hús, a tejtermékek szinte eltűntek a piacról. A szövetek, a bőrárúk is ritkaságszámba mentek. Mindenütt megjelentek a különböző pótanyagok és „pótermékek”.

A politikai és a katonai vezetésnek mindezek mellett komoly kihívást jelentett az Osztrák–Magyar Monarchia soknemzetiségűségéből adódó gondja. A birodalom népeinek egy része nem volt érdekelt a háborúban, és egyre inkább annak befejezését kívánta, mégpedig úgy, hogy a Monarchia addig létező valóságában már ne maradjon fenn.

Ehhez a maximális támogatást és biztatást is megkapták az antanthatalmaktól, amelyek már a háború kezdetén ígéreteket tettek azon országoknak – az Olasz Királyság és a Román Királyság –, amelyek az ún. hármasszövetség oldaláról hajlandóak voltak átállni az antant oldalára osztrák–magyar területek megszerzésének reményében.

Az ígérek nem voltak ugyan teljesen ismeretlenek az osztrák–magyar politikusok előtt, de remélték, hogy egy esetleges megegyezéssel béke esetén azok nem lesznek beválthatóak, és a Monarchia bizonyos „reformok” segítségével megmaradhat továbbra is európai nagyhatalomnak.

Ezt az „álmot” némileg alátámasztani látszott az Amerikai Egyesült Államok elnökének, Wilsonnak a háború befejezésével kapcsolatban megfogalmazott 14 pontja, amelyben megjelent az annexió nélküli béke gondolata, s a népek és nemzetek önrendelkezési jogát is hangoztató javaslatnak tekintették sokan. A wilsoni „ajánlat” elfogadására azonban kezdetben nem reagáltak pozitívan a központi hatalmak, és amikor – érezvén az elkerülhetetlen vereséget – azonnali fegyverszünet megkötését és a wilsoni elvek alapján megindítandó béketárgyalásokat javasoltak 1918. október 4-én, a magukat győztesnek tekintő antant országai már nem tekintették azon elveket alkalmazhatónak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója, IV Károly magyar király – osztrák császárként I. Károly – a béke hívének mutatkozott. Úgy vélte/vélhette, a birodalom egy megegyezéssel békével még megmenthető lenne. Elképzelését azonban szövetségese, I. Vilmos német császár nem támogatta. Tapogatózó lépéseit utóbbi tájékoztatása nélkül hozta meg. Sajátos „béketapogatózásai” pedig annyira rosszra sikeredtek, hogy a németek bizalmát szinte teljes mértékben elveszítette. Kezdeményező szerepe – amely addig sem volt igazán érezhető – semmivé vált.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai lehetőségei is erősen a német szövetséges támogatásának függvényeivé váltak. Hasonlóan a háború korábbi szakaszaihoz, német segítség nélkül az osztrák–magyar csapatok önálló hadműveleteket alig voltak már képesek kezdeményezni. 1918 elején az oroszországi terüle-

teken lévő sereg- és csapatestek helyzete jobb volt, mint az olasz hadszíntéren lévőké, mivel előbbieket amolyan „megszálló feladatokat” láttak el, míg az olasz hadszíntéren az állóháború mérhetetlen erőfeszítést és véráldozatot követelt. Az isonzói csaták tényleges eredményt nem hoztak. A végsőnek remélt döntést – legyőzni az olasz haderőt – nem sikerült elérni. A front mozgása egyik s másik irányba viszonylag csekély volt ugyan, de mérhetetlen veszteségeket okozott az egyik és a másik félnek is.

1918 nyarára gyakorlatilag egyértelművé vált: a háború elveszett. Mindez olyan esetben és formában vált tényné, hogy közben az osztrák–magyar csapatok idegen országok területén állomásoztak, és ugyanez volt elmondható a német alakulatokról is. Egyik ország területén sem volt ellenséges katona – legfeljebb csak mint hadifogoly –, s a háború mégis megnyerhetetlenné vált. [...]

(2018. 12.)

ROMSICS IGNÁC

Trianon okai

(Részlet)

A magánéleti tragédiát – legyen szó családi viszállyról vagy egy balesetről – minden ember nehezen dolgozza fel. A nemzeti tragédiákkal ugyanígy vagyunk. Egyrészt nehéz megbarátkozni az új, a korábbinál előnytelenebb helyzettel, másrészt nem könnyű elkerülni a felelősségáthárító magyarázatok csapdáit. A magyar nemzet történetében az egyik legnagyobb ilyen trauma az 1920-as trianoni békeszerződés. Nem elsősorban azért, mert ennek értelmében Magyarország elveszítette területének és nemzeti vagyonának mintegy kétharmadát. Hanem azért, mert az elcsatolt területeken több mint hárommillió magyar is élt. Ráadásul ezek mintegy harmada közvetlenül az új határok túloldalán, vagyis az új Magyarország magyarjaitól karnyújtási távolságra. Ez még azok számára is nehéz-zé, sőt gyakran lehetetlenné tette a döntésbe való őszinte és tartós belenyugvást, akik egyébként elfogadták a multietnikus Magyarország nemzetiségeinek a jogát saját állam alapítására.

A nem várt és hatalmas sokk miatt évtizedekig burjánoztak a meseszerű és felelősségáthárító magyarázatok. Ezek egy része még ma is él.¹ Az évtizedek során a magyar történetírás ugyanakkor egy olyan racionális magyarázó sémát is kidolgozott, amelynek nemcsak Budapesten, hanem a világ bármely pontján hitele van. A Habsburg Birodalom és ezen belül a történelmi Magyarország felbomlását eszerint több tényező összetalálkozása idézte elő. Elsőnek és alapvetőnek a birodalom, illetve Magyarország soknemzetiségű jellege és a nemzetiségi elitnek elégedetlenkedése tekinthető. Második fontos oknak a birodalom déli és keleti határai mentén létrejött új államok – Olaszország, Szerbia és Románia – irredenta politikáját tarthatjuk. Vagyis azt, hogy mindhárman törekedtek azoknak a monarchiai területeknek a megszerzésére, amelyeken saját nemzetük fiai – vagy azok is – éltek. Döntő súllyal estek latba a győztes nagyhatalmak érdekei, illetve stratégiai megfontolásai is, amelyek szintén a nemzetállami átalakulás irányába mutattak. S végül nem hagyhatjuk említés nélkül a háborút követő hónapok kaotikus magyar viszonyait sem, amelyek paralizálták a magyar államhatalmat, és sokáig lehetetlenné tették, hogy a magyar békedelegáció kiutazzon Párizsba, a békekonferencia színhelyére. [...]

A reménytelen helyzettel számot vetve a Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-jén lemondott, s átadta a hatalmat egy mérsékelt szociáldemokrata politikusból alakult kormánynak. A Peidl-kormány azonban mindössze egy hétig maradt hivatalban. Lemondatása után a Friedrich István vezette jobboldali kabinet vette át a kormányhatalmat, miközben az ország nagy részét a román hadsereg ellenőrizte, a Dunántúl déli részén pedig a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg rendezkedett be. Ilyen körülmények között érkezett meg végre Párizsból a meghívólevél: Magyarország küldje el delegációját a munkáját lassan már befejező békekonferenciára.

A magyar békeszerződés tervezete, amelyről elvileg tárgyalni kellett volna, ekkor már több hónapja készen állt. A leendő magyar határokat a konferencia területi albizottságai állapították meg 1919 február–márciusában. A konferencia legfelsőbb szervei ezeket az előterjesztéseket 1919 május–júniusában kisebb viták után, de érdemi változtatás nélkül hagyták jóvá. Ez alól egyetlen jelentős kivétel volt: az osztrák–magyar határ. Erről csak 1919. július 10–11-én döntöttek. Az új határok a győztes nagyhatalmak méltányosabb elképzelései és a szövetséges, illetve szövetségesként elismert utódállamok túlzó követelései közötti kompromisszumok eredményeként alakultak ki. Ebből adódott, hogy az alapelveként meghirdetett nemzetiségi elvet számos esetben alárendelték a stratégiai, gazdasági és egyéb szempontoknak, s Magyarország új határai így azokon a szakaszokon sem feleltek meg a nemzetiségi választóvonalaknak, ahol minden nehézség és komplikáció nélkül megfeleltethetők lettek volna.

(2020. 5.)

JEGYZET

1. Lásd ezekre Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Budapest, 2010, Jaffa Kiadó, Bp., 2010.

KOVÁCS ANDRÁS

A humanista plébános, az asztrológus főbíró és a fejedelmi diplomata háza

(Részlet)

[...] „A lak emeletes volt, egészen új, szerfölött magas födele vörösre festve, s elől hegyes, toronyforma csúcsban végződött s annyira kinyúlt, hogy a legnagyobb záporban ázás veszélye nélkül lehete a ház előtt mulatni. Ezen első része a földélnek nyitva állt, s igen cifra mívű karzat védte, melybe csak a földélen keresztül lehete jutni.” Jósika Miklós 1836 előtt ilyennek látta a kolozsvári főtér egyik jellegzetes lakóházát, a Bogner-házat.¹ Óhozzá szegődve tudunk meg valamit e homlokzatok eredeti színezéséről is: „De induljunk a Magyar-kapun.”² A jobbra-balra vonuló házak nagyobbára hamuszínű s fehér kockákra vannak festve, néhányat kivéve, melyeken vagy kiáltó színeik tűnnek ki, vagy avult, egyszínű meszelés látszik.”³ A kőből faragott tükör-, esetleg gyémántkvádereket utánzó, „kockákra festett” homlokzatok divatja a 15. század végétől mutatható ki tájainkon, s nem kétséges, hogy terjedésében a reneszánsznak nagy szerepe volt.

A homlokzat további részletein nagyvonalúan átsikló, mégis sokatmondó fentebbi leírás valószínűleg illett arra az épületre is, amelyről a következőkben szó lesz. Sem színezése, sem zsindeyes héjazata nem érte meg, hogy lefényképezzék: legrégebbi, Veress Ferenc által 1859 táján készített képén már csak a cserépfedéshez igazított modernebb tetőszerkezetet és az egyszínű, világos homlok-

zatot fedezhetjük fel. Később, a 19. század második felében, amikor Szathmári ötvösmester tulajdonában volt, Báthory-háznak is nevezték, talán éppen Jósika Miklós fentebb idézett, a szomszédos Bogner-házra vonatkozó s félreértett leírásának köszönhetően.

Ez az épület, a Wolphard–Kakas-ház (Főtér 32.)⁴ Kolozsvár reneszánsz építészetének a leglátványosabb⁵ és legismertebb emléke, nemcsak azért, mert 1896-ban – amikor az L alakú épület utcai szárnyát lebontva kétemeletes homlokzati szárnyal, második emeletét pedig a megmaradt udvari szárnyra is kiterjesztve modernizálták – kivételesen pontos felmérés készült róla,⁶ így szerkezetét és részleteit is viszonylag jól ismerjük, hanem azért is, mert kibontott faragványainak egy részét a Múzeumba mentették, a többi pedig eredeti helyén, az udvari szárny földszintjén és emeletén maradt fenn.

Kivételes ez az épület azért is, mert három nemzedékhez tartozó 16. századi tulajdonosai Erdély humanista kultúrájának legjelentősebb személyiségei közül kerültek ki. Az új, reneszánsz életforma hatására robbanásszerűen megnőtt lakó- és reprezentációs igényeik tükröződnek az eredetileg három helyiségre szorító, földszintes gótikus épület szinte folyamatos 16. századi bővítésében, melynek eredményeként emeletes – nyomtalanul elpusztult melléképületeit nem számítva –, tizenkét szobás, rangos, fejedelmi vendégek fogadására is alkalmas polgári rezidencia lett belőle. [...]

(2020. 10.)

JEGYZETEK

1. *Abafi*. Buk., 1958. 52.
2. A város keleti, a Főtér északi oldalának meghosszabbításában nyíló Magyar utca kapuja.
3. Jósika Miklós: *Abafi*. 38.
4. Az épület történetére vonatkozó fontosabb irodalom: Szádeczky Lajos: *A kolozsvári Báthory ház legendája*. Erdélyi Múzeum 1897. 17–32. – Ferenczi Sándor: *A kolozsvári Wolphard ház*. Pásztortűz 8/1922. 101–102. – Sándor Imre: *Kolozsvár címeres emlékei*. Genealógiai Füzetek 11/1934. 56–61. – Balogh Jolán: *A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben*. Magyar Művészet 10/1934. 144–145. – Uő: *Kolozsvár műemlékei*. Bp., 1935. 20., 21., 23. – Uő: *Az erdélyi renaissance*. I. Kvár, 1943. 260–261. – Uő: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. Erdélyi Múzeum 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek 186). – Goldenberg, Samuil: *Clujul în secolul al XVI-lea*. Buc., 1958. 104–107. – Sebestyén, Gheorghe și Vasile: *Arhitectura renașterii în Transilvania*. Buc., 1963, 87–88, 90–92. – Pascu, Ștefan – Marica, Viorica: *Clujul medieval*. Buc., 1969. 71–73. – Kelemen Lajos: *Kolozsvár építészeti és műemlékei a XIX. század közepéig*. In: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Bev, tan., s.a.r. B. Nagy Margit. Buk., 1982. 130–132., 358. – Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*. XVI. század. Bp., 1985. – Sebestyén, Gheorghe: *O pagină din istoria arhitecturii din România*. Renașterea. Buc., 1987. 17., 20. – Kovács András: *Csillagképek és épületplasztika*. Adalékok a kolozsvári reneszánsz épületplasztika történetéhez. *Ars Hungarica* 19/1991. 157–164. – Uő: *A kolozsvári Zodiákus terem*. In: *A közművelődés szolgálatában*. Antológia a Művelődés 1990–1994-es évfolyamaiból. Kvár, 1998. 99–104. – Mikó Árpád: *Reneszánsz*. In: Galavics Géza, Marosi Ernő, Mikó Árpád, Wehli Tünde: *A magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Bp., 2001. 249., 264., 294., 295. – Kovács András: *Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században*. In: *Kolozsvár ezer éve*. Szerk. Sipos Gábor és Wolf Rudolf. Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár, 2001. 53–73. – Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben*. Bp.–Kvár, 2003. 30–37. – Uő: *A kolozsvári Wolphard–Kakas-ház*. <http://www.mamul.hu>. – Mikó Árpád: *Stílus és felirat*. Művészettörténeti Értesítő 54/2005. 205–244.
5. A város 16. századi virágkorában épült és díszített házak nagy többsége áldozata lett az 1867-et követően megindult nagyvárosi fejlődésnek. A megmaradt emlékek közül Mátyás király szülőházát számtalan restaurálás forgatta ki eredeti alakjából, így a 16. századi Kolozsvár lakáskultúrájának egyetlen, sokat szenvedett, de nagyjából hiteles emléke a Wolphard–Kakas-ház fennmaradt udvari szárnya.
6. Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 186.) Kvár, 1944.

[...]

Erdély március tizenötödikéje

Március 21-én azonban sokkal több és fontosabb esemény történt, mint a városi tanács ülése: ez a nap ugyanazt jelentette Kolozsvárott, mint március 15-e Pesten, ezért joggal nevezték egyes kortársak e napot Erdély március tizenötödikéjének. Az ifjúság és a nép már korán reggel ellepte a főteret, s izgalommal várta a tanácskozás eredményeit. Kolozsvár ifjúsága: a három kollégium nagyobb diákjai, tanoncok, mesterlegények tüntettek, s mindenhol jelen voltak; élükön a költő Gyulai Pál, Szilágyi Sándor, a későbbi nagy történetíró, valamint Kőváry László állt, aki mintaképének a pesti radikális ifjakat tartotta. Falragaszok hirdették az uniót, a sajtószabadságot; hirtelen felbukkantak a nemzeti szimbólumok: zászlók lobogtak, háromszínű kokárdákat tűztek magukra a tüntetők, s a *Szózatot* énekeltek, Petőfi *Nemzeti dalát* szavalták. A fiatal kora ellenére már tekintélyes tanár Brassai Sámuel boldognak látta a „jelent újjáteremtő korszak gyermekeit”, mert megérhették a magyar nemzet „újjászülető napjait”. És itt a nemzeti megújulásra, a reformkorszakban annyit hangoztatott haladásra esett a hangsúly; ezt kell látnunk a ceremóniális események hátterében is.

A március 21-i városi közgyűlést megnyitó főbíró felkérte Méhes Sámuel tanácsost, a nemzeti liberális mozgalom lapjának, az *Erdélyi Híradónak* a főszerkesztőjét, a Református Kollégium tanárát, hogy értékelje a kialakult helyzetet, s terjesszen elő javaslatokat a teendőkre. Méhes beszéde az előző nap elfogadott program alapján mutatta fel a tennivalókat, de új szempontokat is hangsúlyozott. Véleményünk szerint Méhes Sámuel a korábbi társadalmi-történelmi rendszer polgárvá alakításának elméletét fejtette ki a nemzeti mozgalom vezetőinek nézeteivel teljes összhangban. Az ő nevükben és megbízatásuk alapján szólt: „Alig egy hónapja, hogy a Seine partján forradalom ütött ki, s lángjaival már íme, csaknem egész Európát elborította; fényes trón hamuba dőlt, s más, szintoly fényes és hatalmas trónok meg lőnek rendítve; alkotmányok születtek; alkotmányok és igazgatásformák változtak, nyertek egészen új alakot, s mindez nem béke, hanem vérontás útján.”

Érdekesek a hangsúlyok: a „trónok meg lőnek rendítve”, a változások „nem béke, hanem vérontás” útján következtek be. Kolozsvár (s ezen természetesen Erdély, főként az erdélyi magyarság értendő Méhesék koncepciója szerint) nem követheti a fenti példát: az „Európát megrázkódtatott viharok dacára” a császári-királyi családnak hűséges hívei „kívánunk továbbra is maradni”. De a tanácskozók – teszi hozzá az óvatosan s mégis határozottan fogalmazott feltételt – az alkotmányos monarchiát tartják egyedüli „boldogító” államformának. A „békés, alkotmányos úton” lezajló változások érdekében a magyarság hajlandó hozzájárulni mindenhez, „mi üdvös célra vezet”.

Az átalakulások békés, alkotmányos kerete – hangsúlyozta Méhes – csak az erdélyi országgyűlés lehet. Ezért Kolozsvár közgyűlése indítványozta, hogy a Gubernium eszközölje ki annak összehívását. Az országgyűlés „ránk nézve halaszthatatlan életkérdéssé vált teendője” a két magyar haza egyesülésének megvalósítása. Erre azért van szükség, mert Magyarország szembeűnő előrelépése-

ket tesz az alkotmányos haladás terén, s hovatovább virágzó fejlődésben reménykedhet, Erdély viszont magára hagyva képtelen valódi alkotmányos életre vergődni. Erdély nem várhatja ölbe tett kézzel, míg „a sors felettünk” intézkedik, mikor valószínűleg az osztrák örökös tartományok is alkotmányt kapnak. Az „unió biztosítani, erősíteni fogja nemzetiségünket, biztosítani, erősíteni alkotmányos létünket és a trónt”. Az országgyűlésnek az uniót össze kell kapcsolnia a törvény előtti egyenlőség és a közteherviselés törvénybe iktatásával, valamint a sajtóügy rendezésével, amíg a teljes sajtószabadság megvalósul.

A tanácskozáson elhangzott javaslatokból kiformált határozatot Pataky József tanácsos ismertette a városháza előtt összegyűlt „roppant néptömeggel”, amely hatalmas éljenzéssel azt elfogadottnak nyilvánította. Ezt követően a feliratot a főbíró által vezetett küldöttség, nagy néptömegtől kísérve, átadta Teleki főkormányzónak. A főkormányzó megígérte, hogy egyes kérdésekben a kormányzók saját hatáskörében intézkedni fog, a város kérését pedig felterjeszti az uralkodóhoz.

A nap történetéhez hozzátartozik az esti fáklyásmenet és tüntetés, amellyel az ifjúság id. Bethlen Jánost, Méhes Sámuel és Teleki József főkormányzót tisztelte meg. Március 21-e értékelését Kőváry László végezte el: „Ily magatartással üdvözlé Kolozsvár a szabadság, egyenlőség, testvériség első reggelét. Senki ellen semmi demonstráció. Csupán a fáklyák süllyedtek alá, mikor a menet a conservatív vezérek háza előtt vonult el.” Az események után tizenkét évvel kiadott *Erdély története 1848–49-ben* című könyvében március 21-e eseményeivel kapcsolatban a fentiek mellett még szükségesnek látta megjegyezni: „Azonban a királyt, Magyarország nádorát [a nép] még folyvást éltette; boldog hiedelem volt.” De ezt az akkori eufóriás hangulatban senki sem tudhatta, hiszen Bécs olyan engedményeket tett a magyar szabadság javára, amelyeket kevesen remélhettek.

A korábbi liberális ellenzék vezetői tehát Kolozsvárott kidolgozták és először egy pártszerű értekezleten, majd a városi közgyűlésen, valamint a nagy népgyűlésen elfogadtatták az erdélyi magyar nemzeti törekvések programját, amely gyökeres, forradalmi átalakulásokat irányzott elő, de csak békés, alkotmányos úton kívánta azok megvalósítását.

Kolozsvár márciusának jelentős eseménye volt a nemzetőrség vagy – ahogyan városokon nevezték – a polgárőrség megalakulása. A nemzetőrség – mint közismert – először az amerikai függetlenségi háborúban jelent meg, s az 1789-es forradalom óta általános példaként szolgált az európai polgári forradalmak számára. A magyar forradalom 12 pontjában követelésként szerepelt a „nemzeti őrsereg” létesítése.

Kolozsvár sem késlekedett: már a március 21-i városi közgyűlés elhatározta a „közcsend, élet- és vagyonbátorság [biztonság] fenntartása [...] tekintetéből nemzeti polgári őrsereg” felállítását, s már választmány is alakult annak megszervezésére. A bizottmány rövidesen kidolgozta a nemzeti őrsereg szabályzatát, amelyet aztán az erdélyi magyar nemzetőrsek példának fogadtak el. Főparancsnokká a Kolozsvárt nagyon népszerű gr. Mikes Kelemet, majd helyette gr. Mikes Jánost választották meg. A kolozsvári polgárőrségről még csak annyit, hogy a belső rend fenntartásában igen jó szolgálatot tett. [...]

(2020. 10.)

[...]

A Közép-Európa-fogalom magyarországi kontextusa

Aki, mint én, a rendszerváltás előtti évtizedben járt Magyarországon vagy magyar nyelvű egyetemen a bölcsészkarra, szükségszerűen a Szűcs Jenő – Bibó István-páros munkásságából vezeti le Közép-Európa politikafilozófiailag releváns fogalmát. Mindez független attól, hogy az illetőnek milyen politikai meggyőződése volt akkoriban. Bibó ugyanis maga volt a megtestesült erkölcsös politika, ennyiben pusztán kiállása 56 mellett minden józan ítélőképességű ember számára mércét jelentett. Amikor Európa regionális megosztottságáról kezdett gondolkodni, sokan azt hitték, mindez csak politikaelméleti fikció, történetileg igazolhatatlan. Az evidensen Bibóra támaszkodó Szűcs Jenő viszont nagyon is szakszerű, ettől még persze nyilván támadható érvekkel szolgált arra vonatkozólag, hogy Európának három történeti régiója van: a nyugati és a keleti modell között van egy átmeneti típus, amelyet ő – meghatározott történeti jegyek alapján – önálló régióként azonosított. Igaz, ez utóbbi tézist kétségbe vonta Péter László nevezetesen szkeptikus dolgozata, amely inkább úgy olvasta Szűcs Jenő teóriáját, mint amelyben Közép-Európa „inkább a másik két régió társadalmi strukturális elemeinek egyfajta keverékeként jelent meg, mintsem saját identitással bíró régió”.¹ Ám nem ez Szűcs dolgozatának egyetlen lehetséges olvasata: egy másik értelmezés szerint a történész úgy vélte, igenis létezett egy különálló régió, hisz rögtön dolgozata elején leszögezte: „Az egykori római limes nyomvonala is benne maradt Európa morfológiai térképében, a »Nyugat« fogalmán belül már kezdetől elkülönítve »Közép-Európa« csíráját.”² Míg szerinte Bibó kifejezetten történeti érzékkel rendelkező politikatudós volt, Szűcs Jenő a maga részéről a politikaelmélet és politikai gondolkodás iránt nyitott történész volt. Ezért érdekes a kettejük „együttműködése”. Az 1981-ben megjelent legendás tanulmány Európa három történeti régiójáról persze már nem találta élve Bibót, de „a római jellem” (Réz Pál) tekintélye ekkoriban állt talán a legmagasabban. Elég csak a nevezetes Bibó-émlékkönyvre utalni, amelyben az ellenzéki és túrt értelmiség jó része felsorakozott Bibó mellett. Szűcs Jenő párhuzamosan jelentette meg írását ebben a kötetben és a hivatalos *Történelmi Szemlé*ben is, elindítva elmélete recepcióját a hivatalos és a földalatti irodalomban is. A Bibóra hivatkozó Szűcs-írás ugyanis – nem érdemtelenül – rögtön a figyelem középpontjába került. Nem csoda, ha két éven belül kötetet is megjeleníthetett a témáról, sőt újabb két éven belül francia kiadása is kijött a nyomdából, Fernand Braudel előszavával. Ezzel pedig a magyar és az európai vita Közép-Európáról összeért.

Mielőtt azonban a vita európai dimenziójára is kitérnénk, jegyezzük meg, hogy egészen a rendszerváltás idejéig Közép-Európa az egyik legfontosabb hívószó maradt a magyar nyilvánosságban, legyen szó akár a szamizdatos ellenzékről, akár pedig az épp intézményesülő MDF-es értelmiségről vagy a leendő Fidesz körüli szellemi mozgásokról. A rendszerváltás korabeli viták jó összefoglalását adja például a Gyurgyák János szerkesztésében megjelent *századvéges* válogatás, a *Kell-e nekünk Közép-Európa?* 1989-ből. A válogatás kiemelt szerzői

voltak: Kende Péter, Bojtár Endre, Gyarmati György, Jeszenszky Géza és Tőkéczi László, de a vitát dokumentáló anyagban ott találjuk Norberto Bobbio, Schöpflin György, Zbigniew Brzezinski, Timothy Garton Ash, Czesław Miłosz, Václav Bělohradský, Hans-Peter Burmeister, Vajda Mihály, Milan Kundera, Jozif Brodskij és Emil Cioran írását is, valamint körkérdés formájában a kortárs magyar értelmiség számos tagját is megszólították, Ágh Attilától Fejtő Ferencig, Borbándi Gyulától Kosáry Domokosig. E névsort is figyelembe véve kimondhatjuk: Közép-Európa fogalma a magyar rendszerváltás egyik kiemelt témájává, ha tetszik, ikonikus metaforájává vált. [...]

(2022. 3.)

JEGYZETEK

1. Péter László: *Közép-Európa visszavetítése a múltba*. Európai Utas 2004. 3 sz. 64–77. 72.

2. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Történelmi Szemle 1981. 3. sz. 313–359. 315.

CSAPODY MIKLÓS

Bakancsban a vér

Irodalom, emlékezet, feledés

(Részlet)

[...]

Rekviem

Még a hetvenes években is megtörtént, hogy a hazatértek közül valaki lázításért kapott ítéletet, mikor kitudódott, hogy háborús visszatekintést ír, pedig a doni harcokban résztvevők már a hatvanas évek elejétől leadhatták emlékezéseiket a Hadtörténelmi Múzeum levéltárába. Az *Ez történt Mohács után* (1966) Ludovikát végzett szerzője, Nemeskürty István film- és irodalomtörténész, a Mafilm-stúdió társutasnak mondott vezetője nemcsak ezeket böngészte végig, mielőtt 1968-ban nekifogott volna *Requiem egy hadseregért*, az ideologikus kommunista történetmagyarzatokkal leszámoló történelmi esszéje megírásához (1972), hanem minden elérhető forrást. A kis alakú, alig háromszáz oldalnyi *Requiem* címlapján fekete-fehér térkép és körző a Budapest és Voronyezs közti 2000 kilométeres távolság vörös vonalával, mottója Keresztury Dezső epigrammája: „Hol nyugszunk, nem tudja barát, feleség, gyerek. Elszórt / Testünk nyomtalanul nyelte magába a föld. / Szívetek őrizzen: milliók eleven milliókat. / *Áldozatunk nem a gaz jogcíme. Jóra parancs.*” (*Sírsors*)

Ha a Don mellett pusztultak elsiratásában valami fordulatot hozott, az a *Requiem* volt. Nemeskürty a Horthy- és a Rákosi-rendszerben egyaránt elhallgatott eseményeket, a feledésre ítélt áldozatokat a köztudatba nem visszahelyezte, hanem beemelte, a tényeket a nemzeti önismeret részévé téve. A mű kulcsmondata: „Ezek az emberek megfagytak és elvéreztek és meghaltak és megebesültek és szenvedtek és megőrültek és hóvakságot kaptak, és éhen haltak, és kihunyó tudatuk utolsó értelmes fellobbanásával hazagondoltak, igen, a hazájukra, amelyről tudták, bizonyosan tudták, hogy nem a Donnál kell megvédeni: de ha már egyszer mégis ott kellett meghalniok, és sok vad s madár gyomra lett koporsója feláldozott testüknek, akkor legalább egy könnyet ejtsünk értük.” Már csak az volt eldöntendő, hogy a doni katonák áldozatok voltak-e vagy hősök. „Aki nem lehet hős, lehet azért becsületes és bátor ember. Ami a 2. magyar hadsereg

százezer halottját illeti, legjobb, ha úgy van velük a nemzeti emlékezés, mint a második világháború minden magyar katonai és polgári áldozatával: sem hőssé magasztalni, sem elfelejteni nem szabad őket! [...] szerencsétlen áldozatokká lettek, pedig lehettek volna hősök is.” (Mesterházi Lajos: *Hősök vagy áldozatok?*) Nem voltak mind hősök, ellenkezőleg, de mind áldozatok lettek, a nemzeti önérzet, „néplelkünk elmezavart sűrű állapotában” mégis „Mintha természetes lenne, hogy százezernyi halottunkról nem beszélünk. Csakhogy nem százezer-ről, hanem százezrekről szoktuk meg a hallgatást. Az egész második háború magyar áldozatainak nyughelye egyetlen hatalmas névtelen sír.” (Cseres Tibor: *Elveszett holtak temetése*)

A *Requiem* olvasása után Örkény azt ajánlotta Nemeskürtynek, írjanak belőle darabot. Így született meg *A holtak hallgatása*, amelyet a Pesti Színház mutatott be 1973 elején Várkonyi Zoltán rendezésében (ötven előadást ért meg). A szövegkollázs Nemeskürty munkája volt, a dokumentumdráma Örkényé. Miután elkészült, „Felsőbb ellenőrző szerveink egész egyszerűen elutasították a darab bemutatását, mert ez az ügy nem volt egészen tisztázott, nem dőlt el, hogy ez a kétszázezer ember ott a Don-kanyarban requiemet érdemel-e, vagy egyszerűen egy fasiszta hadsereg volt, melyről nem érdemes beszélni, pusztulása nem kell, hogy érdekeljen bennünket.” Várkonyi, bár ismét elutasították, úgy vélte, „akár magyar történelemszemlélet, akár szovjet–magyar kapcsolatok, akár társadalomkritikai szempontok szerint is pozitív műről van szó.” A „perdöntő problémákat” mégsem sikerült tisztázni: „nem kell rekviem, az elesetteket nem kell elsiratni, mert bár igaz, hogy „áldozatok voltak, de azért, hogy mi megsemmisítettük a régi uralkodó osztályt, igazságot szolgáltatunk nekik. Így ez a százezer ember nem halt meg hiába.” Várkonyi ezt sem volt hajlandó tudomásul venni, hiszen eszerint mindazok, „akik egy agressziós háborúban, idegen földön Horthyék aljas és ostoba számításai folytán odalökve, vezetőik gyávasága folytán életüket veszítették, hiába haltak meg.” Épp az a katarzis, hogy a dráma leleplezi a történelmi vétket, mert nem igaz, hogy Magyarországnak „nem volt választása”. Még az utolsó percben is „lett volna még lehetőség arra, hogy ezeknek az áldozatul odalökött szerencsétleneknek legalább a pusztá életét megmentésük”. Minthogy a politikai vezetés célja nem a darab betiltása volt, hanem az informális cenzúra, az MSZMP KB agitációs és propagandaosztálya ez ügyben is Aczél intencióit követve azt írta: „Az állami-helyi vezetés és a színházak alkotó együttműködése, a menet közbeni ellenőrzés problematikus mű esetében eredményesnek bizonyult. Nemeskürty–Örkény *A holtak hallgatása* című dokumentumdrámája többszöri megvitatás és átdolgozás után nyerte el végleges formáját.” A *Requiem* ihlette Hidas Frigyes a *Gyászzené a Doni II. Magyar Hadsereg emlékére* (1973) megírására, amit a rádió csak késő este sugározhatott, Kósa György kantátája, a *Bikasírató* 1975-ben, Hollós Máté oratóriuma, az *Egyenes adás a háború dúlta Budapestről* 1985-ban született. A *Volt egy seregünket*, Moravetz Levente Nemeskürty művéből írott drámáját 2021-ben vitte színre a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház. A második világháborúról a *Requiem*, a *Hideg napok* (1964), Cseres regénye és a *Nyugati hadtest* (1979) Székely János novelláskönyve maradt meg leginkább az olvasók emlékezetében. [...]

(2023. 1.)

A cím természetesen kölcsönzött. Marc Blochnak, az Annales-iskola egyik megteremtőjének azonos című, posztumusz kötete a történészi munka gyakorlatával és a történelem elméleti-módszertani kérdéseivel foglalkozik. Hogyan dolgozik a történész? Mi a történelem, és mi a „célja”? Mi a „történelmi valóság”? Hol helyezkedik el a történelem a társadalomtudományok között? – fejtegeti Bloch. Az általa felvetett problematikák azonban nem új keletűek, ezek valójában már hosszú idő óta foglalkoztatták és foglalkoztatják a történétírókat/ történészeket.

A történelem definícióját az évszázadok során különböző civilizációs szinten és évtájakon, különböző eszmerendszerek nyelvezetén megszámlálhatatlanul sokan fogalmazták már meg. Kimondva vagy közvetett formában minden korszak megalkotta a maga történelemmeghatározásait. Marsiglio Ficino reneszánsz filozófus szerint a történelem szórakoztat, könnyedebbé teszi az emberi létet, és megerősíti a letűnt korokra vonatkozó tudásunkat.

A nála több mint négyszáz évvel később élt angol történész, Edward Hallett Carr így fogalmaz: „a »Mi a történelem?« kérdésre az első válaszom az volna, hogy szakadatlan kölcsönhatás a történész és a tények, soha véget nem érő párbeszéd múlt és jelen között”.

De minősíthették a történelmet úgy is, ahogy a második világháborúban a Sorbonne ötvennégy éves professzora, magát akkor a „francia hadsereg legidősebb századosának” nevező, említett Marc Bloch hallotta: „1940 júniusában történt, ha jól emlékszem, éppen azon a napon, amikor a németek bevonultak Párizsba. Abban a normandiai kertben, ahol vezérkarunk csapatok nélkül maradva, tétlenül, tehetetlenül töltötte az időt, a szerencsétlenség okán rágódtunk szüntelen. Azt kell hát hinnünk, hogy megcsalt bennünket a történelem? – szólalt meg egyikünk csendesesen.”

A történelem fogalmát végtelenül sokféle (és végletes) minősítés is kíséri: „gazdag tárház”, „hősök csarnoka”, „az élet mestere”. „Dicsőséges” vagy éppen „könyörtelen”. Néha „igazol”, „büntet”, „megver”, „kárpótol”, „igazságot szolgáltat”, „nevel”, „tanít”. Aszerint, hogy vesztesek vagy nyertesek, erőhatalom vagy leigáztak, katasztrófák túlélői vagy a túlélők felett győzedelmeskedők ruházák fel tulajdonságokkal.

A 21. századra szinte napi szokássá vált a történelemre hivatkozni – inteni, példálózni, fenyegetni, biztatni vagy vigasztalni vele. Gyakran tegnapi tekintélyek szájába adva a szót, vagy az ókor nagyjaitól kölcsönözve minősítéseit. Vajon közben nem kopott-e el, nem vált-e tartalom nélküli, kiüresült fogalommá?

Mégis kultúránk mélyen gyökerező vágya a kérdésnek a megválaszolása: mi a történelem? És – nem mellékesen – miben áll a „történész mestersége”? Vajon az utóbbiak milyen válaszokat fogalmaztak és fogalmaznak meg?

A történészek általában mesterségüket úzik, és mert a történelemmegismerés és -előadás (történetírás) talán az egyik leginkább időigényes tudomány, általános elméleti kérdésekre esetenként kevés energia jut. A történelem mibenlétével azonban naponta szembesülnek. És tudják, hogy nem *csak* az egyéni élmény prizmájának fénytörésében és nem *csak* szerencsés vagy szerencsétlen korszakok nyomaiban, szimbólumaiban kell megérteniük azt. Semmit nem tudnak

kezdeni a napi politika kisajátító sémáival és értéktelennek tekintik a pátoszos külsőben eladott történelemnyomatokat.

Hitelesen próbálják megragadni, mi is a történelem – és miben áll a történész mestersége.

Utóbbit vélhetően könnyebb gyakorolni, mint világosan és tömören meghatározni. Közkeletű vélekedés szerint a történész a múlttal foglalkozik. Jelentős gondolkodók azonban úgy vélik, hogy ez csak egyfajta „álca”, amely mögé bújva a történész valójában a jelenre és jövőre vonatkozó gondolatait mondja el. De még ez a „fedőtevékenység” – a múlttal való foglalkozás – is nagyon különböző lehet. Térben és időben jól körülhatárolható múltbeli eseménysorozatok megismerése és elbeszélése ugyanúgy a történetírók feladatkörébe tartozik, mint az egész emberiség szerteágazó múltjának a felidézése – vagyis a „történelmi valóság” egyes részleteinek és teljességének a feltárása.

A történetírás tárgyára vonatkozó definíciók nagy része egyszerűbb vagy bonyolultabb formában a felé az eszme felé konvergál, miszerint a tárgy maga az ember. „A történelem – mondja Georges Florovsky – az ember múltjának és nem a múltnak általában véve a tanulmányozása.” [...]

(2023. 8.)

ZUH DEODÁTH

Van-e jó tömegművészet?

(Részlet)

A kérdésre a válasz egyértelmű igen. De még a teljesen egyértelmű válaszok esetében is meg kell indokolni azokat, illetve meg kell tudnunk határozni azokat a kritériumokat, amelyek a tömegművészet feltételezett jó minőségét szavatolják. Ha ez sikerül, mégis nehéz helyzetbe kerülünk. Mint látni fogjuk, a helyzet elsősorban erkölcsileg nehéz, de sem teoretikus, sem funkcionális szempontból nem okoz különösebb problémát. A legnagyobb dilemma elfogadjunk, hogy valami annak ellenére, hogy többnyire negatív ízlésítéletet forgalmazunk róla, lényegében ugyanazon kritériumok alapján ítélendő meg, mint valami, amit a nemtetszésünk tárgyával szemben igencsak szeretünk, de amelynek – mármint nemtetszésünk tárgyának – felépítése szakmai szempontból nézve hasonlóképpen igényes. A művészet minősége szempontjából szinte teljesen mindegy, hogy magas, populáris vagy tömegművészetet hozunk létre. A tartalmak bonyolultsága másodlagos kérdés, a lényeges mindig a kifejezett tartalmak és a kifejezőeszközök közötti viszony kvalitásainak biztosítása. Hasonlóképpen a művészet médiumspecifikus elméleteinek legtöbb bírálatához,¹ nem állítok mást, mint hogy ahogyan nincs médiumspecifikusan előadott, csak a médium használata által jól és rosszul előadott mondanivaló, úgy a jó vagy a rossz előadásmód egyformán lehet része a réteg- és a tömegművészetnek is. Ahogyan vannak csapnivaló, ám magasra aspiráló munkák, úgy léteznek tömegművészeti mesterművek is. A két kifejezésforma különbsége megmarad ugyan, de legalább minimális erőfeszítést kell tennünk annak érdekében, hogy az azonosítsuk a szempontokat, amelyeknek köszönhetően mindegyik ugyanahhoz a szakmai látásmódhoz és ezáltal a szakmainak nevezhető tevékenységek egy olyan köréhez tartozik, amely nem szenved sem az ízlésítélet, sem a különböző tartalmak sajátosságainak relativitásától. A tartalmak és a tartalmak kifejezésének viszonya ebben az

értelemben mindig fontosabb marad maguknál a tartalmaknál vagy annál, hogy ezekről ki milyen magán- vagy közösségi véleményt formál.² Természetesen a tartalmak és a tartalmak kifejezése közötti viszonyoknak számot kell vetnie magukkal a tartalmakkal is, de az összefüggés mégis egészen jól formalizálható marad. Ha a kifejezőeszközök egyszerűbbek tudnak maradni a kifejezett tartalomnál, akkor jó okunk van azt gondolni, hogy a kifejezett tartalmak is nagyobb eséllyel jutnak el a befogadóhoz.

Javaslat: a tömegművészet azonosításának kritériumai

Noël Carroll könyve, *A tömegművészet filozófiája* kimerítően tárgyalja a tömeges termelés és befogadás számára tervezett műalkotások értelemezhetőségének szempontjait. Alapmű, amelyet bizonyos kérdésekben máig nem sikerült érdemben meghaladni. Ennek sajátosan fontos eleme az a fejezet, amelyben a tömegművészeti alkotások beazonosításának három sarkalatos szempontját vázolja.³ Ebben így fogalmaz: „X egy tömegművészeti alkotás, de akkor és csak akkor, ha 1. több példányban létező, típusos; 2. tömegtechnikával állítják elő és terjesztik; 3. tudatosan úgy tervezik, hogy a szerkezeti jellemzői [...] minimális erőfeszítéssel, gyakorlatilag első érintkezésre, a legtöbb képzetlen (vagy viszonylag képzetlen) befogadó számára hozzáférhetőséget biztosítsanak.”⁴

A három sarkalatos pont tehát az, hogy a tömegművészetet 1. típusos módon, több példányban; 2. tömeges termelési technikával és a 3. a könnyű fogyaszthatóság számára célzatosan és tudatosan *tervezik*. [...]

(2024. 8.)

JEGYZETEK

1. Erről írtam jómagam is korábban jelen folyóirat egyik lapszámában. Lásd Zuh Deodáth: *Megoldások problémák nélkül. A film médiumspecifikus jellege és azok kritikusai*. Korunk 2019. 6. 68–77.

2. A vázolt helyzet nagyon hasonlít ahhoz, amelyről a vizuális kultúra egy új definíciója kapcsán igyekeztem kiemelni. Lásd Zuh Deodáth: *A vizuális kultúra kezdetei. Egy definíció és egy definíció története*. Korunk 2020. 7. 52–60.

3. Lásd ehhez magyarul: Noël Carroll: *The Philosophy of Mass Art*. Oxford: Clarendon [University] Press, 1998. Magyarul: *A tömegművészet filozófiája*. MMA Kiadó, Bp., 2023. Főleg: 272–326. A vonatkozó fejezetek egy változata korábban is megjelent: *The Ontology of Mass Art*. Journal of Aesthetics and Art Criticism 1997. 2. 187–199. Az itt tárgyalt kérdések vitájához érdemes még hozzávenni a szerző egy későbbi vitacikkét: *Mass Art as Art: A Response to John Fisher*. Journal of Aesthetics of Art Criticism 2004. 1. 61–65.

4. Noël Carroll: *A tömegművészet filozófiája*. 289.

ABLONCZY BALÁZS

Trianon: egymásra rétegzett balsorsok

(Részlet)

[...] A másik körülmény, ami kivételes erővel véste be a magyar társadalom emlékezetébe az országvesztést, az a káosz tudata, a háború utáni háború képe, amely 1918 és 1921 között eléggé próbára tette a magyar lakosságot. Korábban, I. Ferenc József 49 évig tartó uralkodása alatt nemzedékek nőttek fel úgy, hogy a kétségtelen gazdasági fejlődés mellett nem tapasztaltak sem háborút, sem fegyveres konfliktust az ország területén: bár az orosz hadsereg 1914–1915-ben betört Magyarországra északkeleti vármegyéibe, majd a román hadsereg 1916 kora őszén néhány hétre megszállta Dél- és Kelet-Erdély egyes városait, de a lakosság

zömének nem volt közvetlen háborús élménye: a férfiakat persze elvitték katonának, bevezették a jegyrendszert és a lakosok látták persze a hazatérő sebesülteket vagy hadirokkantakat, de az idegen megszállás, az ezzel járó erőszak (a túszszedések, botozások, kivégzések és igen, nemi erőszak is) hirtelen zuhant az országra; rövid időn belül öt politikai rendszerváltással, politikai gyilkosságokkal (például Tisza István megölésével), legalább két forradalommal, államcsínykísérletekkel (mint amilyen a Friedrich-kormány hivatalba lépését megelőzte, de magukat a királypuccsokat is nyugodtan tekinthetjük ilyeneknek), szegedi ellenkormányral, ellenforradalmi lázadásokkal és azokat követő megtorlással, vörös- és fehérterrorral. A Tanácsköztársaság meglehetősen agresszív hatalompolitikája azt az újdonságot is elhozta sokak számára, hogy a modern magyar állam, történetében először, akarattal és kiszámítottan egyes állampolgárai ellen fordult, csak azért, mert azok más, általa nem preferált társadalmi osztályba tartoztak. Ez is sokként hatott az évtizedes stabilitáshoz és a viszonylag kiszámíthatóan működő állami környezethez képest. 1918 őszén, kora telén, a forradalmi hangulat takarásában egy spontán katonaforradalom, szociális lázongás is végigszalad az országon. A helyiek (köztük meglepően sok nő!), frontról/hátországából hazatért katonák legalább három dolgot majd' minden településen megtesznek: megverik, vagy akár el is űzik a jegyzőt, az államhatalom helyi adminisztrátorát (körülbelül 1000 jegyzői állomás ürül meg Magyarországon a körülbelül három-ezer-háromszázból 1918. november–decemberében); feltörik a szatócsboltot és megisszák a pálinkát, ha pedig van a községben kúria, úrilak, azt is kifosztják. A kastély fáit kivágják, a vadaspark gímsszarvasait lelődözik: egy ősi, a paraszti egyenlőség visszatértét reménylő új kurzus első jeleként. Amire válaszcsepásként megérkezik a környékbeli falvak, kisvárosok nemzetőrsége, és „rendet rak”: ennek az oda- és visszacsapásnak körülbelül 3-5000 halálos áldozata volt országszerte.

1919 őszén a trianoni országterület mintegy négyötödén idegen katonai megszállók uralkodtak; a román hadsereg nemcsak Budapestet foglalta el, de előretört Győrig, és elfoglalta a Dunántúl olyan jelentős településeit is, mint Veszprém vagy Székesfehérvár. A legújabb magyar történeti kutatások szerint ez a megszállás mintegy 1725 halálos áldozatot követelt, többet, mint a vörös- és a fehérterror együttvéve. Rögtön hozzá is kell tenni: az erőszaknak nemcsak az az áldozata, aki meghal miatta. Áldozata a megbotozott lelkész, a túsznak fogott és megvert állomásfőnök, a parasztgazda, a gyógyszerész, és az is, aki mindezt látta, és valószínűleg örökre megjegyezte. Ez is volt a cél.¹⁰

Harmadrészt pedig az 1918 és 1921 közötti időszakról (túl) sokszor beszélünk a politikatörténet nyelvén, uralom- és kormányváltások egymásutánjaként, holott az ország átmegy egy irtózatoss mértékű gazdasági válságon is: a társadalom egyes csoportjainak 50-90%-kal csökkent az életszínvonala 1913-hoz képest. A korona 1913-as értékének körülbelül negyedét érte 1918-ban és 0,57%-át 1921-ben¹¹: a meglöduló inflációval a kezdeti pánik után egészen jól megbarátozott a magyar kormányzat, és rájött, hogy egy sor kötelezettségének immár nem kell eleget tenni, fizessenek az országlakosok. Ekkor mentek füstbe azok a hadikölcsönbe, bankbetétbe, részvényekbe konvertált vagyonok, amelyek a magyar középosztály egzisztenciális alapját jelentették. A lakhatási és a munkaerőpiaci válságot tetézte az a 4-500 ezer menekült, aki 1924-ig beáramlott a megmaradt országterületre: döntően állami, városi, vármegyei tisztviselők vagy állami vállalatok alkalmazottai (posta, MÁV), akiknek az elhelyezése, mun-

kába állítása irtózatosan megterhelte az állam és társadalom tűrőképességét. Azokat, akik nem találtak maguknak alkalmazást a magánszektorban, 1922–1923-tól, több hullámban bélistázták: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében például a kétharmadukat elbocsátották.¹² A gondokat tetézte a közellátás összeomlása: a szén, az élelmiszerek vagy a gyógyszerek krónikus hiánya. És a közegészségügy összeomlása mellett az állam tehetetlenségét is jelezte az 1918 végén az országon végigsöpő spanyolnátha-járvány, a maga mintegy ötvenezer halottjával.¹³

Ezek az egymásra rétegzett összeomlások, a háború utáni háború képze, az országban dúló hideg polgárháború mind-mind aláhúzták a „mindennek vége” képzetét, a menekültek és leszármazottaik, a különböző menekülthullámok nyomán a mai Magyarországon élő mintegy 2,5-3 millió határon túli gyökerekkel rendelkező lakos, a határon túli magyarok sorsa nem engedi, hogy ez a történet „hideg emlékeztető” váljon és meglepő szívóssággal van jelen a mindennapokban és a köztudatban – bár egyre kevesebb pontos faktuális adat kíséretében. [...]

(2025. 8.)

JEGYZETEK

10. Perczel Olivér: *Egy megszállás anatómiája. Román világ Magyarországon 1918–1920.* Jaffa, Bp., 2024.

11. A www.artortenet.hu alapján számítva

12. Ablonczy Balázs: „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. *Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében.* Történelmi Szemle 2023. 2. sz. 275–290.

13. Ezekről a kérdésekről ld.: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után.* MTA BTK, Bp., 2018.

14. Jászi Oszkár naplója i. m. 118.

VIRGIL POP

Bánffy Miklós – a modern ember

(Részlet)

[...] Bánffy modern ember, és amikor a bonchidai kastély korszerűsítésén gondolkodik, ezt nagyon reális és technikai módon teszi: elemzi és tanulmányozza a kastély eredeti tervrajzait a déli toronyban levő családi levéltárban.⁹ Ez az általa említett archívum a második világháború végén, a tűzben elpusztult. Ezek a modernizációs gondolatok visszatérnek, amikor Adrienne-nel Svájcban tartózkodik: „Dénestornyán némi modernizálás. Villany. Két új fürdőszoba.”¹⁰ A 19. század végén, 20. század elején a folyóvíz és a villamos áram a modernitás és a kényelem csúcsát jelentette.

A bonchidai kastély leírásában szinte egy hipotetikus restaurálási munka tervezési témáját vázolja fel, és tulajdonképpen a restaurálás dilemmáit sorolja fel. „Igen, talán kár, hogy Dénestornya meg nem maradt érintetlenül a maga régi állapotában, akkor nagy tanulság volna, milyen volt a várépítés a 15. vagy 16. században; tanárok magyarázhatnák, hogy innét nyilaztak, innét öntöttek olvasztott szurkot, vagy dobtak égő zsarátnokot az ostromlók nyakába, és hogy milyen behatások alatt épült, vajon német, francia vagy olasz várépítési rendszert követek-e ekkor vagy akkor. Akik pedig csudát látni végigsétálnának a termeken, jóízűen szörnyülködhetnének, milyen hideg lehetett bennük és a keskeny lőrések miatt – ő, milyen sötét is. Az Abádyak azonban itt akartak lakni, és itt is laktak szakadatlanul. Nem tartottak arra, hogy kultúrtörténeti tananyag legyen az ott-

honuk, hanem időről időre át-átidomították a saját koruk igényei szerint, díszítették, lakályossá tették – már amennyire az ilyen öregvárat lehet –, megszele-sítették az ablakait a fejedelmi idők végén, több belső lépcsőket csináltak, és mikor megszűnt a törökveszedelem, a védőfalak helyét virágok foglalták el. Így fejlődött, változott, alakult át folyton, és talán ezért van az, hogyha az ember messziről nézi az Aranyos völgyéből vagy a távolibb dombokról, olyan az öreg várkastély hosszú homlokzataival, kupolás tornyaival, elnyúló mellékszárnyai-val, mindez együtt, összefogva annak a földhátnak a végén, amelyen áll, mintha onnan nőtt volna ki, egy volna a tájjal, annak szülötte volna, nem is emberi kéz mesterséges műve. A háta mögött a fönnsíkon, előtte, alatta a térségen erdősze-rű park, liget és berek óriási fák rengetegével, melynek közepében ül a kastély, ül benne, részben el is takarva, mintha puha lombpárnába süllyedne kényelme-sen, otthon. És mintha mindig ott lett volna és az nem is lehetne másképpen.”¹¹

Ebből a leírásból a századforduló restaurálásának dilemmái rajzolódnak ki: a stíluskoherencia, a kompozíciós koherencia, a történetiség és az eredeti anyag fontosságának kritériuma. Abban az időben sok műemléket „megtisztítottak” a restaurálás nevében, de Bánffy úgy vélte, kortársait megelőzve, hogy jobb, ha megmarad az összes hozzáadott stádium. Véleménye összhangban van a későbbi, ma is érvényes elméletekkel.

A román fatemplommal kapcsolatos véleményei megelőzik a korát. „Érdekes kis templom. Egészen fából épült. De belül végig volt vakolva, és a vakoláson földtől mennyezetig kifőstve... Bár a színek már megfakultak, mégis jól látszik még minden. Naiv festés, a bizánci iskola távoli utódja, átformálva annak a vándorpiktornak a kedve szerint, aki... piktálta... Bálint nem vizsgálhatta sokáig a faliképeket...”¹²

Amikor az ortodox pap pénzt kér tőle a templom bővítésére és részleges lebontására, Bánffy egy mai műemlékvédő módjára válaszolt „– Mi lesz azonban ezzel az »Utolsó ítélet«-tel, ha odajön a toldás, akkor ez elpusztul? – kérdezte Bálint... – Nem baj! Rossz ez úgyis, nem baj...”¹³ – válaszolt a pap. Ez a párbeszéd elképzelhetetlenül gyakori a 21. században. Bánffy (Bálint) különösen pozitív hozzáállása a román fatemplomhoz az idegengyűlölet teljes hiányának és a magát elnyomottnak látó kategóriával szembeni együttérzésnek tulajdonítható. Így szól a regény számos kritikája, de még ebben az esetben is a korát megelőző esztétikai érzéket láthatunk. Az európai művészeti elit ügyetlenül értékeli az egzotikum művészetet. Az egzotikum Bánffynak bizonyára bizánci gyökerű, naiv művészetnek tűnt.

Zenei ízlése is a modern emberé. László, Bálint unokatestvére, aki szintén Bánffy alteregója, impresszionista zenét komponál: „...Azt a csak félig befejezett fantáziát, amelyet »Pesti hajnal«-nak keresztelt el, melyben a kofaautók zaját, hajószirénák bűgását, villanyosok csilingelését és a csarnokba siető vásárlók tipegését próbálta érzékeltetni; elég bolondos zene volt és bizony kissé vad... Újszerű és kegyetlen muzsika, sokkal több fájdalommal teli, mintha édes, szomorú mollok sóhajtoznának benne...”¹⁴ Nyilvánvalóan egy impresszionista zeneművet ír le így, ami akkoriban – a regény írásával egy időben – született.

A zenén keresztül a budapesti szalonok kiváltságos élvezőit veszi célba. Amikor László egy Richard Strauss-dalocskát játszik Fannyval, és megkérdezik, hogy mi az, ő azt válaszolja, hogy Strauss, és az úr egy valcert dúdolva ballag el a vörös szalon felé.¹⁵

Az építészet és épített örökség meg a zene értékelési módja révén Bánffy: modern ember.

Ma, amikor a „modernitás” maga is történelmi, másképp láthatjuk a regényt. A korábban említett, hasonló témájú műveket író szerzők alkotásai a hanyatlásról és bomlásról szóltak. Talán jobban, mint Bánffy. De a két világháború közötti időszak végén és a második világháború utáni első évtizedekben a közönség érdeklődése a modernsége irányult, a jövőbe tekintett. A trológia témája már nem volt érdekes. Csak a posztmodernitásba való átmenet után aratott sikert, más hangnemben, a „tárgyában régimódi (elavult)” regény és Bánffy maga – a modern ember. [...]

Pásztor István fordítása

(2025. 10.)

JEGYZETEK

9. Uo. II. 222.; III. 294. „Idehaza sok dolog. Sok tervezgetés. Építészük fölveszi Dénestornyán annak a szárnynak a részletrajzát, ahová költözni fognak. Tárgyalások vállalkozókkal, vízvezeték és villany iránt. Motorerő hajtsa, vagy turbina a malomból? Sok-féle terv, amit apróra meg kell tanácskoznunk, majdnem naponta.”

10. Uo. 224.

11. Uo. I. 389–390.

12. Uo. 202.

13. Uo.

14. Uo. 152.

15. Uo. 145.

